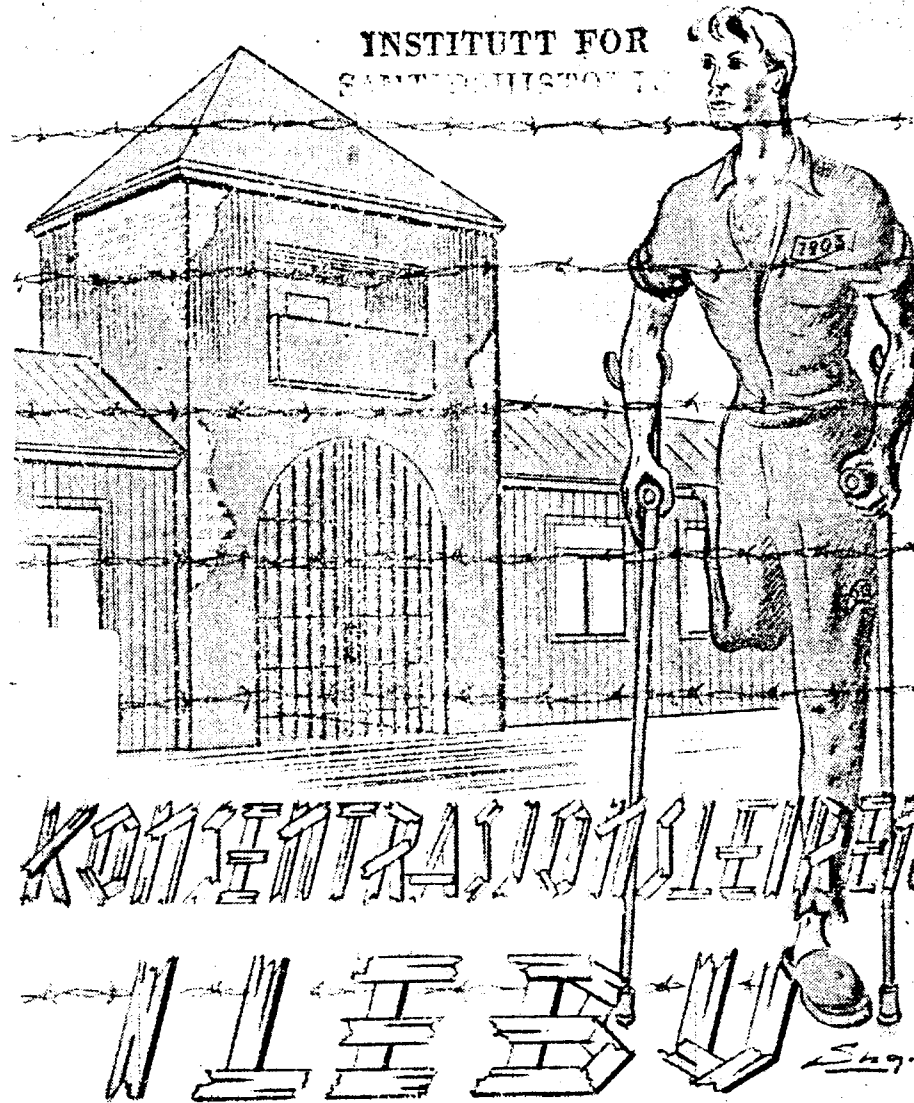

E. WERNER SVENDSEN

INSTITUTT FOR
SAMTIDSHISTORIE

TÆKKER:
E. B. KNUDSEN
Oslo

109693

INSTITUTT FOR
SAMTIDSHISTORIE

FOR
OPPI

E. WERNER SVENDSEN

KONSENTRASJONS-
LEIREN
ILEBU

EN AUTENTISK BERETNING
BYGD PÅ DAGBOK-OPPTEGNELSER

EGET FORLAG

Printed in Norway 1950.

F O R O R D

Den beretningen jeg her vil legge fram er vesentlig bygd på mine dagbokopptegetninger fra det første halve året i Ilebu konsentrasjonsleir. Beretningen ble skrevet ned våren 1946 mens inntrykkene var ferske, men jeg fant ikke dengang tidspunktet beileilig for offentliggjørelse. Nå forstår jeg at intet er forspilt ved at beretningen har fått ligge.

Jeg har beflittet meg på å gi en korrekt og helt ut sannferdig framstilling av forholdene på Ilebu. I dagboka forsøkte jeg å «dempe» de inntrykk jeg skrev ned, særlig fordi jeg til enhver tid gikk i fare for å få mine opptegetninger beslaglagt, slik som det hendte de fleste andre som skrev. Jeg ville at mine notater skulle kunne stå for enhver kritikk, og dette hensyn har beretningen kommet til å bære preg av.

Selvfølgelig har jeg sett på alt som hendte på Ilebu ut fra min stilling som fange. Det jeg skriver om er ting jeg selv har opplevd eller begivenheter jeg har fra første hånd. Jeg har sett det som viktigere å bringe fram faktiske opplysninger enn tvilsomme sensasjoner.

Jeg har forsøkt å unngå alt som smaker av poli-

I N N H O L D

Ouverture	8
Fra Grini til Ilebu	12
Mat og sunnhetstilstand	19
Straff og straffebestemmelser	38
Muntre trekk fra Ilebu	67
Underholdning og annen atspredelse	87
Begivenheter i kapulasjonsdagene	108
4 ½ år i britisk fangenskap	129
Fangene svarer på spørsmål	136
Mot friheten	153

tikk. Jeg agiterer ikke for noe politisk parti eller politisk livssyn.

I en enquete lar jeg en del medfanger komme til orde. Det de sier ligger på linje med rettsreferatene i lokalavisene rundt om i landet, hvor NS-folk har fått gjengitt sin mening. Her er enqueten tatt med for å belyse fangenes stilling til et sentralt spørsmål: Deres følelse av skyld og forbrytelse.

Når jeg har skrevet denne beretningen er det mest for å gi et bidrag til det kapitlet i vår historie som skal handle om avslutningen av krigen og om rettsoppgjøret, men også for å belyse hvorledes etterkrigstidens politiske makthavere i humanismens navn behandlet aktede og samfunnsnyttige medborgere som under krigen var av en annen oppfatning og innstilling enn den de selv hadde.

Oslo, våren 1950.

E. Werner Svendsen.

O U V E R T U R E

En sommerdag i fredsåret 1945 sto to unge fangevoktere og snakket med hverandre innenfor hovedporten til den norske konsentrasjonsleiren Ilebu. Den ene var høy og lys, iført hjemmefrontantrekk: alpelue, vindjakke og knickers. Armbind i nasjonale farger. Den andre var liten og mørk, han bar en grønn uniform med bandolær om livet. På høyre overarm var jakken påsydd bokstavene NORGE og et lite norsk flagg. Han tilhørte tydelig nok de norske «politi»-tropper som var utdannet i Sverige.

De to så ut over de tettsluttete kolonner av fanger som nettopp hadde stilt opp på den store, åpne plassen like innenfor porten. Jeg hadde noe arbeid å gjøre i «tårnet» og kunne ikke unngå å høre den samtalen som fant sted mellom de to «gode nordmenn»:

Politisoldaten: Jaså, er'e slik døm ser ut dissa for-dømte forreddera. (Pause). Jæ trudde nesten døm hadde sett fælere ut, gett. Det er jo mange stramme karær a døm.

Hjemmefrontmannen: Ja, det er det. Det er jo norske gutter, akkurat som vi.

P-s: Norske! Kallær'u døm norske?!

Hj-f: Ja, de er jo norske — de er jo ikke tyske eller engelske.

P-s: Nei, døm er bare landssvikerær og ente no aent. Sadistær og undermålerær er døm alle samma — fordømte idiotær!

Hj-f: Vent litt med å uttale deg så bestemt, og skjær ikke alle over én kam. Når du har vært her en tid vil du nok, som jeg, oppdage at det finnes mange — ja, forbausende mange — dyktige, intelligente og verdifulle mennesker blant fangene. Ja, du får unnskyldte at jeg sier det.

P-s: Verdifulle mennesker? Jamen sa jæ smør! Nei, pakk er'e. Pakk! Døm skulle skytæs alle samma!

Hj-f: Jeg kan i grunnen ikke være enig med deg. Selvfølgelig skal de straffes for det gale de har gjort, men evnene og arbeidskreftene deres må samfunnet dra nytte av. Du skal huske på at vi her har en masse mennesker med utdanning og opplæring bak seg — en utdanning som samfunnet, folket som helhet, har vært med på å betale. Blant fangene har vi for eksempel leger, tannleger, ingeniører, arkitekter, lærere, kunstnere og fagarbeidere av alle slag. Jeg tror vi kan få god bruk for dem.

P-s: Ja, så får vi settæ døm i tvangsarbe på livsti' hele bunten — ja, døm som ente ska skytæs.

Hj-f: Jeg tror neppe tvangsarbeid gir de beste resultater når det gjelder å utnytte arbeidskraften deres. Når de har sonet en passende straff, må de settes inn i det yrket de hadde før. Det tror jeg vi blir best tjent med.

P-s: Du menær da vel ente at skikkelie følk ska omgås dissa kjeltringæne? Nei, nå får du ta tørn, gett!

Hj-f: Omgås og omgås! Vi har da hatt omgang med

dem i mange år, og jeg kan ikke innse at de er blitt så mye dårligere mennesker fordi om de i en tid da landet ble virvlet inn i en altomfattende krig bedømte situasjonen annerledes enn vi og lot seg forvirre av politisk propaganda. Det har de sannelig ikke vært alene om i verden — det vet kanskje også du som har vært i Sverige! Nei, la oss komme ned på jorda igjen og se saklig på tingene. Den innpodede uviljen mot NS-folk gjorde sin nytte under krigen, men nå har vi ikke bruk for den lenger. Nasjonal Samling er ferdig og nazismen knust. La oss nå prøve å redde de villfarne og gjøre dem til nyttige mennesker i et godt, demokratisk samfunn. Det er en dårlig vinner som slår en motstander som ligger overende.

P-s: Du er ældeles håpløs! Ser du ente det som står i avisene! Leser du ente om å forferdeli' nazistæne har fart fram? Og nå forteller avisene sannheta — det må du huse på!

Hj-f: Sannheten? Ja — jo, de forteller nok sannheten, men ikke hele sannheten — ikke alt. Bare det jevligste de kan finne på om NS-folk. Jo værre — dess bedre. Ikke et ord om at noen av disse menneskene har gjort noe godt. Synes du ikke det er mistenkelig? Jeg har reagert mot denslags framstilling av sannheten. Og jeg mener at *en halv sannhet er minst like falsk som en halv løgn!* Du skulle bare vite hvordan avisene fortier og undertrykker .....

P-s: Å mener'u egentli? Jæ trur sannelig du er blitt ...

Her ble samtalen avbrutt. Fra «tårnet» ble det kommandert «rett!» og «tre av!». Appellen var slutt, og de to vokterne gikk diskuterende ut av porten.

*

Denne samtalen gjorde et visst inntrykk på meg som dengang var fange. Jeg forsto at de som var utenfor piggtråd og fengsel ikke var så helt enig om behandlingen av NS-folkene etter at freden var inntrådt. Først lang tid senere ble jeg klar over at jeg her på selveste Ilebu hadde møtt representanter for de to frontene som nettopp da var iferd med å danne seg ute blant folket — isfronten og silkefronten. At representanten for silkefronten ved denne anledning var iført hjemmefrontklær forekom meg nokså merkelig. Nå ser jeg annerledes på dette fordi jeg senere har truffet påfallende mange hjemmefrontfolk som har erklært seg dypt uenig i rettsoppgjøret, slik som dette ble lagt an. (Kfr. tilfellet Langeland). Det var ikke slik de hadde tenkt seg friheten og freden — med arrestasjoner i tusenvis, dommer i tusenvis, fengselsår i tusenvis, og utallige ødelagte hjem over det ganske land.

Samtalen kan ellers gi grunn til mange refleksjoner, men disse kan leseren selv gjøre. Jeg har tatt den med som en passende innledning til denne boken, et glimt av stemningen blant nordmenn sommerdagene 1945.

FRA GRINI TIL ILEBU

I det tyske *Polizeihäftlingslager Grini* — som var leirens offisielle navn i krigstiden — var det minst et par hundre personer som ikke hadde fått tid til å komme seg avsted, da de første biler med arresterte NS-folk kom susende inn gjennom hovedporten. Klokken var 14.35 den 8. mai 1945, dagen etter den tyske kapitulasjon.

Grini-fangene stimlet sammen om bilene og hilste leirens nye gjester velkommen med et rikt utvalg av eder og velbrukte forbannelser. Gjennom espalier av stengun og knyttnever ble de nyankomne noe forstumlet og hodekuls ført inn i leirens store fengselsbygning. Her ble de stuvet særdeles tett sammen på cellene, f. eks. 8 personer på en 2-mannscelle.

Noen vil kanskje straks si at dette var da fælt, tenk 8 på en celle for 2. Til dette er å si at det ikke var særlig bedre med 6 på en 1-mannscelle, men hvorfor med én gang tro at det skjulte seg ondskap bak, hvorfor ikke heller anta at humanismens nyutsprungne forkjempere tenkte på den større hygiene og selskapelighet det gir at flest mulig er sammen!

Grini-leiren hadde dagen i forveien skiftet ledelse.

De få tyskere som var der hadde trukket seg tilbake til sine samlingsplasser, og stadig oppdukkende hjemmefrontfolk holdt på å etablere seg som fangesjefer og nestsjefer og mye annet. De var dog langt tallrikere enn sine forgjengere, og slik som de svermet omkring, gjorde det hele et noe forvirret inntrykk på deres landsmenn i cellene. Alle hadde noe å si, helst veldig mye.

I all hast ble leiren omdøpt fra Grini til Ila. Dette skjedde, ble det sagt, for at ikke Grini-navnet skulle bli utskjemt. Forøvrig foregikk det ingen større ytre forandringer med leiren i den første tiden — ja, heller ikke senere, inntil 1949, da rivingen av brakene tok til. Leiren fortsatte som i krigstiden å være en konsentrasjonsleir for politiske fanger. Men Ila-navnet ble snart forandret til Ilebu, fordi det kom protester fra bydelen Ila i Oslo. Folkevittigheten har kalt stedet både Ilebu og Hvilebu, mest ettersom de har oppholdt seg innenfor eller utenfor leiren.

I mange dager og netter etter kapitulasjonen fortsatte biler av alle slag å kjøre inn på Ilebu med arresterte NS-folk. De ble samlet opp i Oslo og i kommunene i Akershus og Buskerud; senere kom det overføringer av fanger fra Sverige, Tyskland og England. De siste Grini-fangene forsvant (unntatt noen kriminelle eller tvilsomme personer som skulle fortsette fangenskapet). Leiren med de mange trebrakker ble etterhvert befolket av NS-folk. Samtidig fyltes også hovedfengslet i Oslo (Møllergt. 19), Oslo Kretsfengsel i Akebergveien, Akershus Landsfengsel, kvinnefengslet på Bredtveit og forøvrig alle fengsler og en mengde leirer landet over. I løpet av ganske kort tid var 20—30 000 NS-folk arrestert. En større arrestasjonsbølge har aldri gått over Norge.

Noen lengre beskrivelse av Grini-Ilebuleirens utseende skal jeg ikke innlate meg på. Leiren har så ofte vært skildret i den rikholdige Grini-litteratur som kom etter krigen. Helt ukjente lesere kan forestille seg en tysk brakkeleir, lik de mange som en kunne se rundt i Norge og en rekke andre Europeiske land under krigen. Lave, nevertekkede trebrakker sto i rad og rekke i noe henimot et rektangel, plantet ned på grensen mellom en stor skog og en jordeiendom om lag 1 mil nord-vest for Oslo. I leirens ene hjørne lå en ruvende fengselsbygning i rød teglstein og funkisstil, opprinnelig bygd som kvinnefengsel og ferdig like før krigen. Rundt leiren var det et høyt ståltrådgjerde som det gikk elektrisk strøm gjennom, og i flukt med gjerdet var det med korte mellomrom bygd høye vakttårn. Utenfor gjerdet var det et felt på et par hundre meter hvor småskog og kratt var hogd vekk, så kom et nytt gjerde av piggtråd. I dette ytre område, på leirens østside, var det satt opp en del større bygninger til bruk for administrasjonen, bolig for direktøren, bolig for vokterne, noen verksteder, garasje, potetkjeller, drivhus for gartneri etc. Her lå også de to tidligere husmannsplasser på hvis grunn leiren var lagt, Grini og Ihlen gård.

Etter å ha passert et vaktus og en kjørebom, kom en opp en bakke til hovedinngangen, som besto av en stor, bueformet portal i granitt og sement. I direkte forbindelse med hovedinngangen var det fløybygninger på begge sider. Her var det forskjellige kontorer for vakthold, registrering, post, inspeksjon m. fl. Over inngangsportalen var det bygd et tårn, hvorfra det var utmerket utsikt over den store oppstillingsplassen (appell-plassen) som lå like innen-

for porten. Fra tårnet kunne en se ut over hele det indre leiområde som var på om lag 80-100 mål. Når fangene sto oppstilt på appell-plassen, ble det fra tårnet kommandert og lest opp ordre til fangene. Et høyttaleranlegg gjorde det mulig for alle å høre det som ble sagt. Appellplassen var stor som en fotballplass. Den var påbegynt i Grini-tiden, men ikke gjort ferdig. Da llebu-fangene tok den i bruk, var plassen halv oppfylt av grov pukkestein. I løpet av sommeren 1945 ble plassen kultet ferdig, påkjørt sand og valset.

Den store fengselsbygningen lå vel 100 m til venstre for hovedinngangen. Her var det celler i 4 etasjer. I den første tiden var det særlig frontkjemperne som befolket cellene, de ble nemlig sett på som særlig «farlige». Bygningen hadde også en del rom for fengslets funksjonærer — dessuten en medisinsk og en kirurgisk avdeling med plass for 30-40 pasienter på hver, videre legekontor, tannlegekontor, laboratorium, apotek m.m. Bygningen hadde også et lite kapell. I kjeller-etasje var det kjøkken, lager-rom, bad og et par verksteder. Tett ved fengselsbygningen var det inngjerdet 2 brakker som kaltes fengselsbrakke I og II. Her satt de frontkjemperne som det ikke var plass til på fengslet.

Brakkene i leiren lå, som nevnt, i rekker som gårdene i en gate. Hver brakke hadde sitt nummer — fra 1 til 20. Mellom de 20 brakkene lå det en lagerbygning for matvarer (brødbrakka), et stort leirkjøkken, bygning for oppbevaring av fangenes sivile klær og andre eiendeler, en bygning for fengslets klær og effekter, en leirforvalterbygning, 2 brakker for personlig vask, 3 latriner, samt verksteder med arbeidsplasser for snekkere, skoma-

kere, malere, elektrikere, skreddere, kostebindere, pottemakere, trykkere, rørleggere, tapetserere, smeder m. fl. Det var også 2 epidemisykehus, hittegodsavdeling og brannvakt.

I hver beboelsesbrakke var det 9 rom. I hvert rom plass til om lag 30 personer. Køyer oppetter alle vegger i 2—3 høyder. I hver brakke kunne det således bo over 200 personer. I rom nr. 5 i hver brakke bodde brakkesjefen og hans medarbeidere. Fra dette rom fordeltes maten, posten, pakkene, vaskeartiklene og liknende.

Da NS-folkene etter noen få dagers forløp flyttet fra fengselsbygningen og over i brakkene, møtte det dem et trist syn. Hvis vi forestiller oss at et stort troll hadde gått over Grini og tatt brakkene i neven, ristet og endevendt dem i fullt raseri, kunne ikke resultatet blitt verre.

Køyene lå veltet, madrasser og ulltepper var slengt utover gulvene sammen med andre klær. På gulvene lå ellers alt mulig rotet sammen: matrester, brødsalker, tretøfler, kopper, kjøreler, sure fotkluter, skitne vaskekluter, tomflasker m. m. m. Det hele var dekket av et tykt lag støv eller sot. I matrestene krydde det av kakerlakker. At det også lå ekskrementer etter mennesker i enkelte rom kunne ikke forbause noen som så alt griseriet ellers.

Det ble NS-folkenes første oppgave i leiren å få ryddet opp i rotet og få vasket ut skitten. Det lot til at de bolde nordmenn som hadde bodd der hadde tatt renholdet temmelig lettvindt, iallfall det siste året før freden. — Det lyktes etter store anstrengelser å få brakkene i noenlunde brukbar stand. Og etter ytterligere en stor-rengjøring av vegger, tak og

køyer ut på sommeren, ble det friskt og godt i rommene.

Om leiren noen gang hadde vært i god stand vet jeg ikke. Iallfall så den vanskjøttet og forfallen ut våren 1945. Så snart det regnet litt sto «gatene» fulle av vannpytter og søle. Rundt brakkene lå jorden i hauger og hull. Flere pene gressbakker dannet opplagsplass for søppel og aske. — Etter initiativ av fangene ble alle gatene i løpet av sommeren opparbeidet, drenert, gruset og valset, så de alltid lå tørre og fine. Jorden rundt brakkene ble planert og kultivert og deretter tilsådd med grønnsaker og blomster. Leiren ble rensset for søppel. Der hvor terrenget ga mulighet for det, fikk gutta anlagt flere pene avsatser og plener. I det hele tatt la fangene an på å gjøre omgivelsene så vakre og trivelige som mulig ut fra det syn at det da ble lettere å bære fangenskapet. Inne på rommene kom det opp gode malerier og tegninger utført av fangene selv.

I de første månedene var det fangene som i stor utstrekning forvaltet og administrerte leiren. Uten positiv og interessert innsats fra fangenes side ville det blitt fullstendig kaos og sammenbrudd. Slik var det inntrykket en fikk. Den første ansatte fangeledelse hadde ingen administrativ erfaring og interesserte seg tilsynelatende for langt andre ting enn å skape gode forhold for fangene. Da leiren ut på høsten 1945 var kommet i god gjenge, rykket det funksjonærer inn i større utstrekning og overtok ledelsen.

Det var personalsjefen som sto i spissen for fangenes selvforvaltning. Han hadde eget kontor og en stab av medarbeidere, bl. a. en leirsjef som ledet alt anleggsarbeid i leiren og en leirforvalter som

hadde med fordelingen av leireffekter og forbruksartikler. De forskjellige verksteder hadde som regel en håndverksmester blant fangene som leder, og eilers var de dyktigste blant fangene arbeidsformenn for de faste arbeidsgjengene, f. eks. brannkorpset, renovasjonsvesenet, transporten, piketgjengen, fyrbøterne, badebetjeningen og gangguttene.

Tillitsmennene blant fangene bar distingsjoner. Romsjef hadde en hvit stripe på jakkens venstre overarm, arbeidsformann to striper, brakkesjef fire striper osv. Tillitsmennene hadde uinnskrenket myndighet på sitt område, og de hadde sjelden noen vanskelighet med å få gjennomført sine bestemmelser. NS-folkene hadde lært disiplin, og dette kom dem ofte til gode. Alle bestemmelsene ble imidlertid gitt og gjennomført i en kameratslig ånd, og viljen til å gjøre forholdene best mulige var til stede over hele linjen.

Bak piggråden i konsentrasjonsleiren Ilebu gikk det sommeren 1945 en samling på om lag 3 500 menn i alderen fra 16 til 93 år. Her levet og virket de på hvert sitt hvis, hver med sine bekymringer og lengsler. Trass i godt samhold og kameratskap ble oppholdet det første halve året i leiren en svær fysisk og psykisk påkjenning.

MAT OG SUNNHETSTILSTAND

Jeg tror aldri jeg kommer til å glemme de første måltidene på Ilebu. Noe liknende har jeg nemlig aldri opplevd.

Den første dagen var det ingen mat å få for oss nye fanger. Da vi neste formiddag, etter mye kran-gel, fikk mat var vi skrubbsultne. Det ble delt ut en brøds-kalk pr. mann, en liten terning smør og noe kaffesurrogat. Dette siste ble satt på bordet i en bømte og skulle være til alle på rommet, omlag 30 mann.

Hvordan skulle vi få skjært opp brødet og smurt på smøret? Vi hadde ikke fått utlevert skaffetøy av noe slag. Et par av karene hadde gjemt unna lomme-knivene sine (som var påbudt innlevert), og nå ble det å løpe rundt i rommet og få låne dem. Det gikk imidlertid sent når 30 mann skulle bruke 2 kniver, så mange smurte smøret på med fingrene og bet over hele brøds-kalken. Den svarte surrogaten var det ingen som fikk noen glede av — vi manglet kopper å drikke av.

Etter at vi hadde spist, fikk vi høre at brødet som vi hadde fått utdelt skulle rekke til to måltider! Det

var ingen som hadde noe igjen, de fleste syntes det hadde vært et temmelig snaut måltid.

Før middagen fikk vi utlevert en stor bolle av steintøy. Kniver, skjeer, gafler, kopper og taller-kener fantes det ikke flere igjen av, fikk vi opplyst. Middagen besto av et stykke salt torsk og tre pote-ter, uten saus eller annen tilsetning. Det var ingen annen råd enn å spise med fingrene — her nyttet ingen pene manéerer. Som etter-rett fikk vi en liten skvett brødsuppe slått opp i den samme bollen. Uten skje måtte en forsøke å slurpe i seg suppa. At det fløt mugg på den var forsåvidt bare i stil med stellet forøvrig.

Alle som etterhvert kom til Ilebu i de første måne-dene etter krigens slutt, gjorde fort den oppdagelsen at hver eneste medfange var glupende sulten. Folk som en kjente fra før kunne en snart se forandring på. De ble «grimet» — skrukket — i ansiktet. Kinn-bena stakk skarpt fram.

Nye fanger ble stadig møtt med spørsmålet: «Du fikk vel ikke med deg noe mat eller røyk inn? Vi er så sultne her, skjønner du».

Bak leirkjøkkenet kunne en hver dag se fanger som sto og rotet med hendene i avfallsdunkene. De lette etter noe som var spiselig i skyllene. Så dypt var vi altså sunket. — Da fangesjefen en dag tok forargelse av å se fangene rundt skylledunkene, ble disse gjerdet inn med netting, og vakt satt til å passe på at ingen kom innenfor.

Jeg syntes jeg klarte de første dagene forholdsvis bra. Men plutselig var det som om kroppens resurser var uttømt, og jeg gled inn i den samme sultne til-stand som andre fanger. Kroppen skrek etter næ-ring, og jakten etter mat ble det som fylte hele til-

værelsen i de dager og uker som nå fulgte. Alle tankene dreide seg om mat, mat — selv hos dem som gjennom et langt liv hadde levd for åndelige interesser. For første gang lærte jeg hva langvarig sult vil si, hvorledes den setter seg fast i kropp og sjel og tærer på kreftene og humøret.

Hvor stor var så den daglige rasjon?

Den ble oppgitt til 250 gram brød og 25 gram smør pr. dag. Dertil kom et måltid middagsmat. Brødet utgjorde 4 tynne skiver som den lille smørterningen skulle fordeles på. Disse smørbrød skulle rekke til to måltider — kveldsmåltidet kl. 19,00 og morgenmåltidet kl. 6,45. De fleste var imidlertid så sultne at de spiste opp brødet sitt om kvelden. Neste dag måtte de gå til arbeidet uten mat, inntil middagen kom kl. 13,00.

Når middagstiden endelig var inne, skulle det mye mat til for å stille sulten. Men middagen var dessverre ikke noe å skryte av, hverken kvalitativt eller kvantitativt. Når en hadde spist de utvannede rettene, var en omtrent like sulten. Hver smitt og smule ble spist opp, både potetskrell og fiskeskinn. Det måtte settes opp tur-lister om å få skrape bøttene som maten kom i.

Det hendte at brødrasjonen var delt ut før middagen. Da var det virkelig dem som straks etter at middagsmaten var satt til livs, spiste opp alt brødet med det samme — for én gang å prøve å kjenne seg mette. Så gikk det jo et helt døgn før de fikk mat på ny. Det var nemlig spisetid tre ganger om dagen — morgen, middag og kveld. Men når brødrasjonen skulle være til aftens- og morgenmåltidet og ble spist opp om middagen, ble det jo bare ett måltid.

Særlig i de første månedene var middagen under

all kritikk. Når det skal kokes mat til ca. 3 500 mann i et felles kjøkken og på kjeler som rommer opptil 1000 liter, vil maten lett bli smakløs og vannholdig. At kokkene var ukyndige gjorde sikkert ikke maten bedre. Det ble mye bedervet mat. Hvis det var for lite suppe eller lapskaus i en kjele, lot det seg fort rette på ved å tappe vann opp i. De gangene vi kjente smak i maten var når den var svidd eller råten. Hovedårsaken til den dårlige og mangelfulle middagsmaten var nok allikevel den at kjøkkenets tilgang på råstoffer var dårlig og tilfeldig. Til en viss grad levde vi på de gamle tyske lagre. Særlig var salt-silda verdifull, den var vår beste middagsmat, skjønt vi tørstet forferdelig etterpå.

Vi fikk under sulteperioden — som jeg regner fra 9. mai til 1. september — aldri det kvantum middagsmat som sto på dagseddelen. Oppdelingen av maten — først fra kjøkkenet til brakka i store melkespann på 50 liter, så fra spanna og over i bøtter til de enkelte rom, og så fra bøttene og over i boller og fat — bevirket svinnet. Vi forsto ikke alltid denne naturlige årsaken til svinnet, sulten gjorde oss irritable og mistenksomme. Var det en som tilsynelatende fikk litt mindre enn andre, falt det lett vondord på fordeleren. Det er jo ikke alltid så greitt å dele ut nøyaktig like fiskestykker og poteter. Det høres latterlig ut, men for å få fred på rommet, måtte vi en tid dele ut maten på den måten at vi stilte opp en av karene borte i en krok med ansiktet mot veggen, og så pekte romsjefen på en av rasjonene og spurte: «Hvem skal ha den?» Han som sto med ryggen til sa da opp navnene inntil alle hadde fått.

At sulten gjør menneskene oppfinnsomme så jeg en del eksempler på. En dag vi hadde salt sild til

middag var det en kamerat som samlet opp i en kasserolle det som lå igjen på bordet av sildehoder, fiskebein og innmat. Om kvelden slo han vann på dette og kokte «fiskesuppe». Det ble litt fet kraft på vannet, som han skummet av med en skje. — Langs gjerdet i leiren grodde det litt mellestokk og syre som var svært ettertraktet. De grønne vekstene ga noe tilskudd til den vitaminfattige kosten. Toppen av oppfinnsomhet presterte imidlertid han som etter hvert måltid tok ut sine innsatte tenner og pirket ut matrestene med en pinne. Restene spiste han opp — uten tenner!

For å gi leseren et inntrykk av hva vi fikk til middag, skal jeg gjengi menyen for en uke:

- Mandag 4. juni: Et stykke klippfisk, 3 poteter, $\frac{1}{4}$ l tynn grynsuppe.
- Tirsdag 5. » Lapskaus på restene av gårsd. klippfisk, ca. $\frac{3}{4}$ l. Ingen suppmat.
- Onsdag 6. » $\frac{3}{4}$ l havregrøt.
- Torsdag 7. » Et stykke salt torsk, 3 poteter, ingen saus. Noe mørk vassvelling.
- Fredag 8. » En fiskepølse, 3 poteter, ingen saus. $\frac{1}{2}$ l grynsuppe.
- Lørdag 9. » Rognlapskaus (svært salt og vannholdig).
- Søndag 10. » Kjøttlapskaus på oppmalt kjøtt, ca. $\frac{3}{4}$ l. (Var det noen som kjente kjøttsmak?) En tallerken makaronivelling.

Stekt mat var uhyre sjelden — jeg fikk det to ganger i løpet av et halvt år. Fersk mat tok det lang tid før vi fikk. Til fisken ble det i sulteperioden aldri servert saus eller smør. Grønnsaker fikk vi først da 75 % av belegget i leiren led av beri-beri. Da ble det kjørt på oss så mye kål at gutta løp omkring og rautet som kuer. Og luften i brakkerommene om natten vil jeg ikke snakke om!

Skaffetøy ble brakt tilveie litt etter hvert. I en

stall i ytre leirområde fant jeg bladet til en bordkniv. Det var rustent og stygt, men jeg slipte av rusten i en sandhaug og teljet til et skaft og satte på. En skje fikk jeg av en venn som ble overført til sykehuset. Da var jeg langt hjulpet. Senere fant jeg en gaffel og en kopp.

Serveringen av maten var ikke særlig delikat. Vi hadde jo ingen fat, mugger etc. Det ble brukt bøtter til all slags middagsmat, poteter og fisk ble delt ut med hendene. Oppvasken var også noe griseri på mange rom — enhver tok bolle og skaffetøy og skyllet i en kjele med lunkent vann. Ingen såpe eller klut var å få. Da fellesoppvask ble alminnelig, rettet forholdet seg betydelig. Som romsjef kokte jeg da bestandig oppvasken.

Da jeg ble arrestert sa politifolkene at det bare gjaldt et kort forhør, jeg ville straks være tilbake. Av den grunn hadde jeg ikke fått med meg noen ting hjemmefra. Jeg var derfor uten håndkle, såpe, tannbørste, tannpasta, barbersaker m. v. Har De etter en slitsom dag i jordarbeid forsøkt å vaske Dem i kalt vann, uten såpe og håndkle? Det er ikke så enkelt å få vekk svette og skitt. Å tørke seg med et lite lommetørkle er heller ikke morsomt — dag etter dag. Skjegget måtte jo også få lov til å vokse. Jeg var ikke alene om å mangle barbersaker, så mange gikk allerede rundt med fullskjegg.

Det ble delt ut trykte brevkort (0-kort), som vi fikk sende hjem med kryss for de tingene vi trengte mest. Men vi hadde en bedrøvelig sen postordning — eller rettere sagt sensurordning. Det tok 4-5 uker å få utlevert en pakke som var sendt fra Oslo til Røa! Slik var forholdet de første par måneder. I denne tiden måtte alle fanger, som var narret med «et

kort forhør», leve på samme måte som buskmenn.

Da jeg endelig fikk utlevert pakken hjemmefra, ble det vel grundig vask og barbering! Jeg kommer aldri til å glemme hvilken sjelden, utsøkt nytelse det var å få pusset tennene igjen.

De første nettene ble det lite søvn. Jeg lå fullt påkledt og frøs. Det var ikke tepper å få tak i. Leirledelsen hadde ikke flere igjen. Omsider fikk jeg lånt et teppe av en kamerat som hadde med seg 2 hjemmefra. Det var også stor mangel på andre nødvendige effekter.

Av fangeklær fikk vi utlevert Grini-fangenes avlagte uniformer — dvs. det som var igjen av dem: Skitne og fillete jakker og bukser. Tøyet kunne naturligvis vaskes og repareres, for det hadde vært godt stoff i den blå Grini-drakten. Men på grunn av at nye fanger i hundrevis ble kjørt inn i leiren hver dag, klarte ikke vaskeriet å få vasket de gamle fangeklærne så fort at behovet kunne dekkes. For ikke å få ødelagt våre egne klær, måtte vi fra en stor haug trekke fram bukser, jakker og støvler og ta dem på slik de var. Det var et sjeldent hell å finne tøy som passet. Jeg erobret en bukse som var altfor lang og vid i livet, en jakke som var noe for kort på armene og en støvel av hvert slag (en plugget og en randsydd). Luer fantes ikke. Et par hullerte underbukser var alt jeg fikk av undertøy.

Som før antydte var ikke brakkene i den beste forfatning. De fleste var yrende fulle av veggelus. Kakerlakker var det også en velsignelse av, men de var jo ikke så generende. Rommene var umalte, veggene gisne, gulvene trekkfulle og delvis oppråtnet av vannsøl.

Med høyst utilstrekkelig ernæring — 10 timers

arbeidsdag med delvis tungarbeid i jordbruk, anlegg, transport m. v. — med dårlig underbringelse og slett test mulige hygieniske forhold, var det klart at her var overhengende fare for epidemiske og andre sykdommer.

Legene blant fangene gjorde hva de kunne for å rette på forholdene. De så best hvilken vei dette bar og varskudde stadig leirledelsen, men tilsynelatende uten resultat.

Da inntraff det plutselig noen tilfelle av dysenteri. Deretter brøt det ut sykdom fort vekk i form av difterit. Belegget på brakke etter brakke ble isolert etterhvert som sykdommen spredte seg. På et visst tidpunkt (17. juni) var belegget på 5 brakker og «brannstasjonen» isolert og innestengt. Heldigvis var sykdommen ikke særlig ondartet. Og da det ble satt i gang vaksinasjon mot difterit, gjorde dette sitt til at sykdommen gikk tilbake.

Imidlertid — da leirledelsen først hadde kommet i gang med vaksinasjon, lot det til at den ikke ville stoppe igjen. Tre ganger med fem dagers mellomrom ble vi vaksinert mot tyfus og paratyfus, tre ganger fikk vi sprøyter mot dysenteri, to ganger med en måneds mellomrom fikk vi sprøyter mot difterit. Dessuten måtte vi igjennom en pirquet-prøve, like som vi ble skjermbilledfotografert. «Det ser sannelig ut til at myndighetene vil vi skal overleve fengselsoppholdet», har jeg notert i dagboken min.

For å søke å råde bot på de uhygieniske tilstander og få et bindeledd mellom fengselsledelsen og fangene ble det opprettet *helseråd* i leiren. En interessert og dyktig lege blant fangene ble helserådets formann. Det ble fra helserådets side tatt energisk fatt på oppgaven, og det lyktes virkelig gradvis å

bedre forholdene. Vi hadde i leiren en forholdsvis stor stab med leger, og disse hjalp naturligvis, til med å underbygge helserådets krav på nødvendige forbedringer.

Helserådet stilte ikke bare krav til fengselsledelsen, det stilte også krav til fangene. Krav om orden, renslighet, vask etc. Helserådets formann holdt i høytaleren på appellplassen en rekke korte, veiledende foredrag om hygiene og helsevern. Som eksempler på hva helserådet fikk gjennomført kan nevnes: Daglig legebesøk på alle brakker, utnevnelse av brakke-hygienikere som hadde til oppgave å kontrollere og rapportere de hygieniske forhold på hver sin brakke, opprettelse og a jour-føring av helsekartotek hvor hver fange hadde sitt kort (derfor nyttet det ikke å slippe unna vaksineringsene), kontroll på kjøkkenet, badet, latrinene, regelmessig omdeling av vaskeartikler, regelmessig bekjempelse av veggedyrplagen m. m.

Helserådet hadde daglig stort mannskap i arbeid og ble etter hvert en av leirens viktigste institusjoner. De fanger som helt sto i helserådets tjeneste var kjennelige ved at de hadde påsydd en gul tøystripe på jakkens høyre overarm.

Difteri-epidemien døde bort uten å kreve noen offer. Men så begynte beri-beri-sykdommen å herje. Beri-beri er begynnende skjorbuk og skyldes som bekjent mangel på C-vitamin, som vi mest får ved å spise grønnsaker og frukt. Kjøttet løsner fra beinet, og klemmer en på en arm eller et bein blir det dype «søkk» som ikke går ut igjen. — De første symptomer på sykdommen var krampe i beinmusklene om natten. Fangene kunne ofte fare ut av køya og danse omkring på gulvet, helt avsindig av smerte,

til stor forskrekkelse for slumrende medfanger. Senere fikk en så vondt for å stå. På de mange time-lange oppstillingene var det ikke lett å holde seg oppreist for de angrepne. Oppstillingene ble for disse en dobbelt plage. Når tilstanden utviklet seg derhen at fangen fikk blåsvarte bein og vanskelig klarte å gå, beordret legene en vitaminkur med smertefull innsprøyting av et vitaminpreparat.

Beri-beri-sykdommen var et resultat av det mangelfulle kostholdet på Ilebu, og som før nevnt gikk det såvidt at omlag 75 % av belegget led av denne sykdommen på samme tid. I enkelte tilfelle måtte fangene overføres til sykehus for behandling der. Det tok uker og måneder for å bli helt bra.

I siste halvdel av juni måned begynte fengselsledelsen å sende fanger på arbeid *utenfor* leiren. Dette hjalp på matsituasjonen fordi fangene da fikk spise et eller to måltider på arbeidsstedet, samtidig med at de fikk full rasjon i leiren. Gårdbrukerne især hadde god forståelse av at skulle de få utført bra arbeid måtte fangene ha mat å arbeide på. I denne «fellesferietid» for folket forøvrig var det mange bønder som var inderlig glad over det gode arbeide fangene gjorde. Og ikke bare på gårdene i Aker, Bærum, Asker og Ski, men over hele landet gjorde de såkalte landsvikfanger det året en betydelig innsats i jordbruket, mens folk ellers festet og hadde ferie. Andre får uttale seg om det lovlige eller ulovlige i at varetektsfanger (folk som ikke er funnet skyldig og dømt) sendes på tvangsarbeid. Gutta var ihvertfall glade over å få en sjanse til å stille sulten, og det kunne bare skje ved å komme ut og arbeide.

På grunn av mangel på voktere (soldater), var

det ikke så mange fanger som hver dag kunne komme på «utegjeng», som vi kalte det. Antallet varierte fra dag til dag — fra 20—30 og opptil 3—400. Det hendte at det var kamp om å komme med. Alle som var friske og arbeidsføre ville gjerne ut og få mat.

Muligheten av å få tak i tobakk spilte også en rolle for dem som dro på utegjeng. I den første tiden hendte det at vokterne eller gårdbrukerne spanderte en sigarett på hver av fangene. Det var en stor og gledelig opplevelse hver gang. Men så ble dette forbudt av fengselsledelsen — ja, det ble endog høytidelig kunngjort for fangene at de måtte nekte å ta imot tilbudt tobakk fra voktere og arbeidsgivere som prøvde å bryte forbudet. Vi fanger skulle altså påse at de «frie» menneskene overholdt et forbud som var gitt for å straffe oss! Det var nokså mye forlangt. Særlig når en vet at varetektsfanger såvel som andre fanger ifølge vanlig fengselsreglement har rett til å få tildeling av tobakk.

Det var et tillegg til de andre plagene at fangene på Flebu ikke fikk tobakk de første månedene. Gamle vanerøykere hadde da en særlig hard tid. Alle utveier for å skaffe tobakk forsøktes. Utegjengene drev intens jakt på sigarettstomper, det ble ren sport å finne mest tobakk. Gutta snakket om hvem som hadde «stompeblikk». De flinkeste kunne se en stomp på omlag 50 meters avstand! Av stompene ble det rullet nye sigaretter. Klosettpapir gjorde god tjeneste som sigarettpapir.

Å få med seg den funne tobakken inn i leiren var ikke så lett. Hver dag ble hver fange nøye kroppsvisitert både når vi dro ut av leiren og når vi skulle inn i leiren. Vi fant imidlertid på mange knep for å

lure vokterne. Det ble sydd hemmelige lommer i tøyet — f. eks. i skrittet, under armene, i korsryggen og bak knærne. En søm bak livremmen kunne romme mye. Et ekstra skittent lommetørkle som ble lagt fram, sammen med andre småting fra lommene, kunne skjule atskillige stomper. Det var lett å regne ut at vokterne ikke ville røre det skitne tørkleet.

Tobakk var et ypperlig byttemiddel i leiren. Den som hadde tobakk å bytte bort behøvde aldri å mangle mat. Det var bestandig noen som ville sulte seg gjennom dagen mot å få en real røyk. En trønder som jeg bodde sammen med kom til leiren i vaktbataljonens uniform. Han var usedvanlig flink til å smugle inn tobakk — kunne enkelte dager klare opp imot en kilo. Da han om høsten ble overført til Trondheim, hadde han for tobakk byttet til seg hatt, jakke, bukse, sko, to silkeskjorter, to slips og to par herresokker. Han var dermed fullt oppkledd og kunne la den grønne uniformen henge igjen.

Noen polakker som bodde i leiren fra Grini-tiden hadde fri adgang til å gå ut og inn når de ville. De tok med seg tobakk inn og solgte til fangene. De utnyttet imidlertid situasjonen på en skammelig måte. De tok nemlig 10 kroner pr. stykke for sigarettene, 100 kroner for en pakke! Tobakkhungrige, svake sjeler skilliget sammen og kjøpte så lenge pengene rakk. Den trafikken som polakkene drev ble imidlertid snart stoppet av fengselsledelsen, og polakkene ble fjernet fra leiren. — Det hendte også at fangene fant 20-pakninger med sigaretter som Grini-fangene hadde glemt igjen i rom i veggene, i køyene, på loftene og andre steder. Noen få miller tobakk kom også inn i leiren gjennom gode forbindelser.

Værst stilt med hensyn til tobakk var de fanger som hadde fast arbeid i leiren, de gamle, delvis syke og arbeidsuføre. De brukte gjerne pipe og røykte alle slags tørkede blader. Et eksempel på oppfinnsomhet så jeg en dag da en gammel mann gravde tobakk₂ sausen ut av pipa, smurte sausen på et papir, lot papiret tørke, karvet det så opp og la det i pipa. Ah! Det var sterk tobakk!

Etter at vi var blitt lovet tobakk i uke etter uke — men så kom det både det ene og det annet i veien, slik at fangene til slutt forsto at også dette narreri var et ledd i pinslene — så ble det endelig slutt på narreriet den 5. september. Det hadde da tatt nesten 4 måneder å få ordnet en tobakktildeling til fangene. Hvis du er gammel vanerøyker kan du best tenke deg hva det vil si å være uten tobakk i 4 måneder.

Tildelingen besto av 10 cm skråtobakk til hver mann over 20 år. (Ungdom mellom 15—20 fikk ingenting). Denne rasjon skulle vare i 10 dager, altså 1 cm pr. dag. De 10 cm skapte stor glede i leiren. Det var blide ansikter å se overalt.

Dagen etter ble det fortalt at to rømlinger hadde meldt seg tilbake da de hadde fått høre om tobakkutdelingen. Det er ellers ingen tvil om at mange av rømningene nettopp skyldtes tobakkhunger.

Da ernærings situasjonen var på det værste på Ilebu, hadde «Dagbladet» en tegning av Hammarlund (21. juni 1945) som skulle gi leserne inntrykk av hvor overdådig vi hadde det med mat. Under titelen «Ila Pensjonat» sees en del herrer som sitter rundt et overdådig dekket bord. Oppvarteren (med flaske i hånden) lener seg ned mot en av herrene og spør:

— Et lite glass sherry til å stive opp appetitten med? Dessverre er det jo bare boksekjøtt i dag.

Etter dette har antakelig en av «Dagbladets» journalister funnet ut at det kunne være fornøydlig å fortelle flere fakta om hvor storartet myndighetene stelte med de foraktelige fangene på Ilebu. Han har derfor henvendt seg til Ilebu, hvor han har snakket med overlege Frøshaug. I en del av «Dagbladets» opplag for 26. juni 1945 har journalisten summert sine opplysninger og serverer dem, med den nødvendige tilsetning av NS-hets, under titelen «Kosten på Ila utgjør knapt 1700 kalorier pr. dag». Vi gjengir artikkelen:

«Folk har vært meget opptatt av kostholdet på «Sommerpensjonatet Ila». Blant annet er menyen for en hel uke blitt offentliggjort, og etter innleggene fra publikum å dømme, så er det mange som ønsker seg til nevnte pensjonat. For flere uker siden hadde «Dagbladet» en oversikt over kosten som fangene i Oslo får, og da kom det tydelig fram at det ikke ble drevet noen pensjonatvirksomhet.

For å få bekreftet dette har vi i dag snakket med dr. Frøshaug på Ila som forteller at fangene får en kost som tilsvarer 17—1800 kalorier, og da det er mye cellulose i maten, må en regne med at de utnytter langt mindre. Fra et sunnhetssynspunkt så er dette *altfor lite for en som arbeider, og det gjør de fleste fangene — mange til og med meget tungt.* (Ut- hevet her).

Til sammenlikning kan vi nevne at Folkeforbundets helseseksjon har satt opp følgende tabell: En mann med stillesittende arbeid trenger 2400 kalorier pr. dag. Til dette må en legge et tillegg når vedkommende har kroppsarbeid. Vanlig lett kroppsarbeid krever til-

sammen 3000 kalorier, tungt arbeid, f. eks. tømmerhogging, krever minst 5000.

Nå er det nok mange som vil hevde at det er ingen av oss som har levd etter denne tabellen under krigen. Det er også riktig, selv om det ikke er noen kroppsarbeidere med de forskjellige tilleggene som har vært nede på 1700 kalorier. — I den siste tiden er det heller ingen vanlige kontorfolk som har vært så langt nede. Takket være de forsyninger vi har nå, er vi ikke langt fra det normale. «Men nazistene som har gasset seg i ekstratillegg under hele krigen, de har da bare godt av å sulte litt», er den vanlige meningen. (Vi NS-folk vil gjerne vite hvem av oss som fikk disse tilleggene og på hvilken måte dette skjedde. Vi som var på Ilebu hadde aldri merket noe til slike tillegg under krigen. Vi fikk heller mindre enn de vanlige rasjoner fordi jøssing-kjøpmannen favoriserte sine åndsfrender. Det er på tide å ta livet av den myten at vanlige NS-folk hadde noen materielle fordeler under krigen. Vår anm.). — Ja, det er nazister som sitter på Ila, men vi lever i en rettsstat (!) nå, og der er det ikke vanlig praksis å sulte fangene ihjel. En annen ting skal en også huske på, og det er at landssvikerne på Ila skal ikke sitte der til evig tid. De er ikke Nacht und Nebel-fanger.

Når de har fått sin dom og har sonet sin straff, så vil de fleste atter komme ut i samfunnet, hvor de på en eller annen måte må gjøre rett for seg. Dette kan de ikke dersom de i fengslet er blitt ødelagt fysisk på grunn av et kosthold som er diktert av hevnløst. (Det var nettopp hva det var. Vår anm.)

Angående kostholdet så opplyser dr. Frøshaug at den menyen som ble offentliggjort er riktig med visse modifikasjoner. Det var bl. a. slått opp at fangene

fikk kjøtt to ganger i uken. Kjøttmiddagen består av 250 gram poteter, 200 gram kålrot og av og til 300 gram opphakket kjøtt. Det har hendt at de har fått en slik lapskaus to ganger i uken, (Jo, det hendte en gang, nemlig den uken menyen skulle offentliggjøres! Vår anm.) men da er det også 14 dager til neste gang de får den. Brødrasjonen derimot er relativt rikelig (!). Den utgjør 400 gram som fangene får én gang for dagen. Rasjoneringen må de besørge selv. På grunn av tungt arbeide så viser det seg at fangene spiser opp alt brødet om kvelden, og da er det å gå løs om morgenen uten frokost. Til maten får de om morgenen surrogatkaffe, eventuelt surrogat-te.

Personlig tror vi ikke det er noen grunn til å ønske seg til «Sommerpensjonatet Ila» — ihvertfall ikke hvis kosten skal være det avgjørende», slutter artikkelen.

Jeg antar at hr. Hammarlund etter dette forstår hvor tåpelig hans tegning var. For «Dagbladet»'s lesere kom sikkert overlegens opplysninger som noe av en kald-dusj.

Noen dager senere (4. juli 1945) har «Dagbladet» påny en liten artikkel om kostholdet på Ilebu, denne gang på grunnlag av en pressekonferanse som er holdt med overlegen på Ilebu. Her heter det bl. a.:

«Det mørkeste punktet på Ila fra et fengselssynspunkt er maten. Rasjonene er for knappe, og det bør arbeides for å få dem hevet så langt som forsynings-situasjonen i landet tillater. Brødrasjonen er 260 g pr. dag pluss tillegg for dem som har tungt arbeide, og 30 g margarin, eventuelt med et tillegg av 5 g.»

Det var nok ikke bare på Ilebu at matsituasjonen var det mørkeste punkt i disse sommermånedene. I

visse andre fengsler og leire hvor det satt NS-folk var forholdene kanskje verre enn på Ilebu. — Overlege Jon Leikvam røper litt om dette i et intervju om nattblindhet som sto i «Morgenbladet» for 23. november 1948. Han sier bl. a.:

«Når det gjelder nattblindhet kan den påvises etter ca. 30 dagers forløp når en setter folk på en kost som mangler de fettoppløselige vitaminene. Skjorbuk-symptomer som skyldes mangel på c-vitaminer kan også påvises etter få ukers forløp, likeså viser mangel på b-vitaminer seg etter få uker. Det siste fikk vi en uhyggelig demonstrasjon av i de første fire månedene etter frigjøringen. Kostholdet var da både kvantitativt og kvalitativt helt utilstrekkelig. Blant landssvikfangene i Oslo Kretsfengsel var det et meget stort antall — jeg skulle tro bortimot en tredjedel — som viste symptomer på underernæring og b-vitaminmangel. De fikk vann i kroppen og hovnet opp i benene og hadde følelsen av å gå på puter. De fikk lammelser og kunne f. eks. ikke gå på hælene. Da fangene etter ca. 4 måneder fikk tillegg av grøt, kom det ikke flere nye tilfelle, men det er mange som ennå ikke kan sies å være helbredet».

Som før nevnt var brødrasjonen på Ilebu 250 g pr. dag (ikke 400 eller 260 som «Dagbladet» skrev). Denne rasjon hadde vi fra 9. mai til midten av juni. Da ble rasjonen plutselig økt til 390 g pr. dag, men denne herligheten varte bare 2 uker. Lørdag den 30. juni ble det blåst sammen til generalappell og gitt melding om at brødrasjonen igjen var satt ned til 250 g pr. dag. Men for tungarbeidere skulle det kunne gis en eller to tilleggsrasjoner à 65 g, ettersom vedkommendes arbeid ga rett til. Smørrasjonene sattes til 30 g pr. dag, med et eller to tillegg à 5 g for tung-

arbeidere. Det ble opplyst at Bærum forsyningsnemnd hadde bestemt de nye rasjonene. —

Denne meldingen gjorde naturligvis et dårlig inntrykk i leiren. På kveldsoppstillingen samme dag kom det en ny, viktig melding som syntes å ha en viss forbindelse med rasjoneringsmeldingen. Her ble det nemlig opplyst at det mandag den 2. juli skulle tas ut 250 mann til jordbruksarbeid i Bærum og at alle disse ville oppnå tilleggsrasjon av brød og smør. Fangene trakk med en gang den naturlige slutning at de ved hjelp av sult skulle tvinges ut på jordbruksarbeid.

Ingen av oss hadde noe imot å arbeide, og ingen hadde nektet å arbeide, skjønt alle var klar over forholdet varetektsfange — tvangsarbeid. Derfor virket en slik manøver som denne lite sympatisk.

Dette med tilleggsrasjoner for tungarbeidere viste seg å bli en tungvint og uheldig ordning. For kontrollens skyld måtte tilleggene i brød og smør deles ut på arbeidsplassene, mens grunnrasjonene deltes ut i brakka. Så fløy vi der hver dag med vår brødskalk og smørklatt fra arbeidsplassen til brakka, dvs. alle som var så heldige å få noe tillegg. Det førte til mye misnøye og tull. Syke og gamle kom i en særlig uheldig stilling, det samme gjaldt alle som arbeidet i administrasjonen og forvaltningen.

Den nye rasjoneringsordning ble forlatt etter en måneds forløp. Da gjennomførtes en viss utjamning, slik at tilleggsrasjonene falt bort og grunnrasjonene ble økt. Alle fikk lik rasjon, med unntak av et par grupper som hadde særlig krevende arbeid, gartnerarbeiderne og steinbryterne.

Fra mandag 3. september gjennomførtes en ny kostholdsplan som forutsatte en økning av kalorier

fra gjennomsnittlig 1700 til 2700 pr. dag. Brødrasjonen sattes på ny opp til 390 g, smørrasjonen økte til 40 g, hvorav 5 g skulle disponeres av leirkjøkkenet og brukes til sauser. Middagsmaten skulle ha samme volum som før, men vi ble stilt i utsikt noe fersk fisk. Den vesentligste forbedringen besto imidlertid deri at vi skulle få hirsegrynsuppe 3 morgener i uken og havremelsgrøt hver kveld unntatt søndag, dessuten $\frac{1}{4}$ l skummet melk til grøten 3 ganger i uken. Kvantumet av suppe og grøt skulle utgjøre $\frac{3}{4}$ liter.

Samme dag fikk vi for første gang delt ut et stykke såpe til å vaske oss med.

Med gjennomføringen av den nye kostholdsplan kan det sies at sulteperioden foreløpig var slutt. Fangene fikk nå tilstrekkelig mat og tok til å komme i hold igjen. Det var jo mange som hadde gått ned i vekt 20—30—40 kg. Selv hadde jeg et vekttap fra 65 til 54 kg, men da jeg var mager før, hadde jeg ikke så mye å tape. Større og røsligere karer tok det naturligvis hardere på, og disse led nok forholdsvis verre under matmangelen.

Fra nå av så vi alle sammen lysere på dagene som kom. Tankene holdt i lange stunder opp å kretse om magens uavviselige krav. —

Under dette avsnittet om mat og sunnhetstilstand bør det nok også pekes på det uheldige forhold at medfanger med tuberkulose ble satt inn på brakene eller cellene sammen med friske fanger. Mange av karene kom jo like fra fronten etter flere års tjeneste eller fra flere års brakkeliv i vaktjeneste, arbeidstjeneste o. l. her i landet. Enkelte kunne dra på smittsom tuberkulose uten at de selv visste om det.

Mange kamerater pådro seg denne snikende og farlige sykdom på Ilebu. Det tok nemlig lang tid før de tuberkuløse ble isolert fra de friske, og i denne tiden ble det begått uopprettelig skade.

En skulle tro at tuberkuløse mennesker kunne få slippe å sitte fengslet, at de istedet kunne bli sendt på sanatorium for å bli friske. Men det hendte ikke på Ilebu. Etter at isoleringen var foretatt ut på høsten 1945 hadde Ilebu i alle år en tuberkuloseavdeling som dessverre var sterkt belagt. Selv om det etter forholdene ble stelt pent med de tuberkuløse, var det sårt å se de mange unge mennesker som i årevis henslepte tilværelsen her og var fordømt til langsomt å gå til grunne. Noen døde allerede mens de var i leiren, mens andre ble brakt ut like før livslyset sluknet.

De tuberkuløses fengselsopphold står for meg som et av de aller tristeste minner fra Ilebu.

STRAFF OG STRAFFEBESTEMMELSER

Før vi tar fatt på dette avsnitt vil jeg be leseren holde fast ved noen enkle kjensgjerninger:

1. Det kan neppe sies at NS-folkene i Norge hadde noen skyld i at verdenskrigen 1939—45 brøt ut.
2. NS-folkene kan ikke lastes for den tyske okkupasjonen av Norge. De fleste ble medlemmer av NS etter at okkupasjonstilstand var inntrådt.
3. Det er sannsynligvis ikke noe menneske med rettferdighetssans som mener at tyskernes misgjerninger skulle hevnes på NS-folk. Det er sannsynligvis heller ingen som for alvor mener at det store gross av NS-folk skulle unngjelde for det gale som enkelte personer innen partiet måtte ha begått. Represaliestraffen eller den kollektive avstraffing sies å stride mot norsk rettsoppfatning.
4. Under den tyske okkupasjon gjaldt krigens lover, og disse er, som alle vet, hardere og hensynsløse enn lover som gjelder i fredstid. — Det som foregikk på Ilebu skjedde faktisk i fredstid, like etter at hele folket (også NS-folk) følte seg himmelsk lykkelige over at landet fikk freden uten en forferdelig ødeleggende motstandskrig fra de

mektige tyske styrker i Norge. Etter at krigen var opphørt ble det, naturlig nok, proklamert at *rettsstaten* Norge var gjenoppstått. Det vil derfor være uriktig og likefram tåpelig å forsøke å unnskyldte det som hendte på Ilebu og andre steder under henvisning til hva som hendte under *krigs-tilstanden* i Norge. Det er blitt sagt at forholdene var ekstraordinære, men selv ikke det kan brukes som unnskyldning. (Hvor meget mer kunne ikke da forholdene under krigen karakteriseres som ekstraordinære?). En kan ikke godt proklamere rettsstatens gjenoppståen og samtidig unnskyldte og godta en opptreden som bryter med den samme stats grunnleggende rettsprinsipper. Når vi holder oss disse ting for øye, vil vi kunne se begivenhetene på Ilebu i det rette lys.

Psykisk terror ble så godt som alle fangene utsatt for med det samme de kom innenfor portene på Ilebu. De ble gjerne kommandert til å ta oppstilling med ansiktet tett inn mot fengselsmuren. Her måtte de stå i stram giv-akt-stilling i rommelig tid, ofte 6-8 timer. Det hendte også at de under dette ble nektet å ta av seg ryggsekken, sette fra seg kofferten eller andre ting som de bar på. Under oppstillingen «moret» vokterne seg med å gå bak fangene med stengun og andre skytevåpen mens de høylydt «diskuterte» hva de skulle gjøre med fangene. Jeg husker bemerkninger som: «Disse her tror jeg vi skyter ned alle sammen, ikke sant?» — «Jo, men kanskje vi heller skulle henge dem? Vi trenger litt variasjon nå. Det har vært så mye skyting i dag». «Nei, jeg tror vi skyter dem allikevel, så blir vi kvitt dette

krapylet hurtigst mulig». Og så hørte vi ladningsgrep i kveldsstillheten.

For oppspilte og nervøse mennesker var slik psykisk påkjønning alvorlig nok. Arrestasjonen alene var jo for de fleste en rystende opplevelse. For minst 95 % vedkommende var Ilebu-fangene folk som aldri hadde hatt noe med politi og fengsel å gjøre, og som aldri hadde tenkt seg muligheten av at noe slikt skulle vederfares dem. På slike mennesker gjør en hensynsløs og rå behandling sterk virkning. Prøv selv å stå bare en halv times tid i stram giv-akt med ansiktet inn mot en mur eller vegg hvor det ikke finnes noe hvilepunkt for øynene, så får De en følelse av hva det vil si å stå slik i flere timer.

Av fanger som kom til Ilebu fra kretsfengslet i Akerbergveien i Oslo fikk jeg høre at det ble nyttede samme metoder der. En flokk fanger (68 mann) sto mot muren i hovedgangen i hele 17 timer i ett! Ennå verre var det en gang på Møllergata 19, hvor et snes fanger sto mot muren i 36 timer! En av fangene, ingeniør Adolf Giertsen, døde like etter denne oppstillingen. Bukhinnen sprakk. (Dette siste sto også opplyst i dødsannonse).

I de første måneder ble brakke nr. 15 brukt som gjennomgangsbrakke for alle nye fanger i Ilebu-leiren. Brakkesjefen på denne brakka var pålagt å orientere nye fanger om de bestemmelser som gjaldt for leiren. Av straffebestemmelsene var det tatt med at enhver som forsøkte å rømme, ville bli skutt, likesom 10 medfanger ville bli skutt som represalier! (Etter de første rømminger, ble denne truslen ikke nevnt). Det ble forøvrig opplyst at det var et høyt piggrådgerde rundt leiren, og i gjerdet var det

strøm. Utenfor gjerdet lå det et belte med landminer.

Nå lar jeg dagboka fortelle:

«Gudstjeneste ble holdt ved brødrakka kl. 11 ved en prest som var fange. Talen var sensurert, og bød ikke på noen sensasjon, slik som forrige søndag. Da kom fangepresten på enecelle etter gudstjenesten skjønt talen også den gang var godkjent på forhånd. Kanskje var det *betoningen* som var gal, jeg vet ikke.

I kveld foretok hjemmefront-vaktene rassa gjennom brakkene. Det ble rotet i køyer og klær. Piper, sigarettmunnstykker, sigarett-tennere, tobakkspunger, bøker, blad og aviser ble konfiskert. Trusler haglet ned over oss, uvisst av hvilken grunn. Vi hadde ikke hørt at det var forbudt å ha noen av de konfiskerte ting. Jeg mistet min kjære pipe.» (3. juni 1945).

«Forhørsrett for avsiing av fengslingskjennelser er nå satt på Ila. En brakke, nr. 18, er tatt til dette bruk». (6. juni).

«Fredag 8. juni er en dag som Ilebu-fangene aldri glemmer. Været var fra morgenen av surt og blåsende, enkelte regnbyger kom utover dagen. Vi var i full gang med vår daglige gjerning, da sirenene skar gjennom luften kl. 9,30. Fra alle kanter av leiren tutet det hissig i tåkelurene, sekundert av den store luftvernsirenen. Det var signalet til *generalappell*. Ved en slik appell må alle fanger stille opp, selv om de står i meget viktig eller nødvendig arbeid (f. eks. kjøkkenarbeid). Også gamle og delvis syke må stille. Bare helt sengeliggende får slippe. — Vi gikk

fra våre arbeidsplasser og møtte som vanlig i våre respektive brakke-kolonner.

Det var tydelig at noe ekstra var på ferde. Vokterne løp rundt om i brakken med geværene i anleggsstilling og gjorde inntrykk av å være svært opphisset.

Etter at opptellingen var ferdig, ble vi stående oppstilt og vente på ordre fra «tårnet». Men det kom foreløpig ingen ordre, ingen redegjøring for grunnen til generalappellen, ingen tordentale. Der sto vi over 3000 mann på pukkestein time etter time. Det ble hvisket om at en person hadde rømt fra leiren, og at dette var grunnen til appellen. Vi skulle straffes for dette på denne måten.

Timene sneglet seg avsted. Det ble tiden for middag. Svært mange av fangene hadde ikke spist noe til morgenen, og var på forhånd temmelig utsultet. Ennå flere led av beri-beri på grunn av vitaminmangel, og da er det vanskelig å stå stille bare en kortere stund. Tiden for middagen kom, som sagt, men leirkjøkkenet lå stengt og livløst. Vokterne løp ustanselig omkring og strammet opp alle som forsøkte å innta en sittende stilling eller prøvde å støtte seg på en kamerat. Fra «tårnet» ble det med jevne mellomrom kommandert rett og innretning i geledene. 4 timer, 5 timer — 6 timer. Karene ble slitne. Noen prøvde å få lov å gå på latrine, men dette ble nektet. Fangene måtte late vannet der de sto. 6 timer gikk. Enkelte besvimte av anstrengelse og måtte bæres vekk. Dette gjorde et forstemmende inntrykk. Fra «tårnet» kom det framleis ingen forklaring. Det var tydelig hensikten at vi skulle pine. Den kalde, isnende vinden gjorde oss etterhvert fullstendig stive

i lemmene. Verre var det nok for de delvis syke. En av dem gikk det rent galt med, Henrik Aulie fra Lillestrøm. Trass i at en av fangelegene gjorde fangesjef Hovin oppmerksom på at Aulies sykdom var så alvorlig at han burde fritas for appellen, bestemte fangesjefen at han skulle bli stående. Smerterne av et blødende magesår ble etterhvert så voldsomme at Aulie måtte gå ned på huk. En av vokterne oppdaget ham, og som straff ble han beordret fram til en plattform foran alle fangene, hvor han måtte stå i stram giv akt. Han gjorde sitt ytterste, men klarte det ikke så lenge. Han knekket helt sammen og ble da båret bort. Neste dag var han død. —

Først kl. 17,30 hørte vi det kjente knepp i høytaleren og en stemme som sa: «Tilbake på brakken.»

Da hadde vi stått oppstilt på pukkesteinen i 8 — åtte timer».

Denne straffeappellen skapte en forbitrelse som satt fast i oss i lange tider etterpå.

Det er sagt og skrevet offentlig at fangesjef Hovin fikk avskjed på grunn av denne kollektive straffeappellen. Det er lite trolig. Kaptein Helge Gleditsch tiltrådte nemlig som direktør for fangeleiren allerede dagen etter. En så viktig ansettelse var nok forbedret og avgjort på lengere tid enn som så. Det er nærliggende å tro at det nettopp var på grunn av den nye manns overtakelse av ledelsen at den vikende fangesjef handlet som han gjorde.

På lørdagskveldene var det ofte stor fest hos vokterne i kompanibrakka i ytre leirområde. Brennevinstildelingen var nokså rikelig i den første tiden.

Etterdønningene fra lørdagsfestene kunne være

slemme nok for fangene om søndagene. Jeg husker f. eks. en søndag formiddag (10. juli) at en av vokterne, som tydeligvis ikke var helt edru, anropte fredelig spaserende fanger omtrent slik:

— Holdt der! Hva heter dere? Stå rett når jeg snakker! Hvor mange mord har du på samvittigheta? (Fangene: Hvem er det De snakker til?) Ja, det er til deg, din fordømte kjeltring! Din faen der du står! Du er vel så uskyldig som plomma i egget? Hva? Svar! — Rett! Tre av! —

Slik øste han ut av seg hele formiddagen, alt mens han truet med å skyte. Fyren ble rapportert til personalsjefen. Og bevisene var så overveldende at ledelsen fant å burde fjerne denne karen.

«Det er nå blitt strengere i leiren på flere måter. Hver dag bringer nye forbud. Det er bl. a. forbudt å legge i ovnen på rommene, forbudt å oppholde seg på brakka i arbeidstiden, forbudt å ha hendene i bukselommene, forbudt å røyke, forbudt å spille kort, forbudt å ha bøker eller aviser, forbudt å gå uten jakke utenfor brakka, forbudt å oppholde seg i nærheten av inngangsporten etc.» (11. juni).

«Vi har hatt en rømning i dag. Arbeidskameratene til fangen som rømte (steinbruddsgjengen) fikk lang straffe-eksersis». (13. juni).

«Vår brakke, nr. 9, fikk straffe-eksersis midt under middagen. Vi måtte gå fra maten halvspist. Ble jagd ut i all hast. Grunnen var at en fangevokter fant ut at ett av de 9 rommene i brakka ikke var i den orden han mente det burde være. Brakkesjefen og gutta på vedkommende rom påsto imidlertid at «uordenen» måtte tilskrives mangel på bestemmelser om i hvilken orden tingene i skap, køye o. l. skul-

le ligge. Vokterne var uenige om hvorledes tingene skulle ordnes, så romsjefene måtte bestemme etter beste skjønn. — Straffe-eksersisen varte hele middagspausen. Vi måtte gå til arbeid uten å få spist ferdig.

I skrivende stund (kl. 22,00) skytes det så kulene hviner gjennom «gatene». En kule gikk nå rett inn i brakka her ved siden av køya mi. Det er vokterne som er ute og gjør sin aftenrunde. De finner ofte fornøyelse i å brenne av skudd i alle retninger. Det så stygt ut forleden dag da en kule gikk gjennom brakkeveggen i nr. 11 og like over køya til en fange som lå på ryggen og hvilte middag. Kula strøk så lavt over fangen, at hadde han ligget på siden, ville han blitt truffet». (16. juni).

«To brakkebelegg fikk straffe-eksersis i dag. Gutta ble drevet svært hardt, og måtte bl. a. «åle» over pukksteindekket på appellplassen 2 ganger. Hvis de prøvde å bruke albuene under ålingen, ble de kommandert tilbake og måtte begynne forfra igjen. Det rår stor forbitrelse i leiren over denslags behandling». (18. juni).

«En stille, varm dag — den første virkelige sommerdagen på Ila. Gutta kastet jakka og skjorta og arbeidet med bar overkropp. Dette ga ledelsen anledning til å gi et forbud mot å arbeide med bar overkropp.

En påbegynt utlevering av klokker, som fangene hadde måttet gi fra seg da de kom, nådde 800. I dag ble utleveringen stoppet. Nå skal de utleverte klokker leveres inn igjen.

210 fanger roptes opp på kveldsappellen med beskjed om å møte i forhørsretten i morgen». (19. juni).

«En stund etter at vi hadde sovnet i går kveld ble vi vekket av allarm i brakka. Alle mann måtte stille i gangen. Søvntrukne og fortumlet tørnet vi ut i natt-tøyet. Årsak: En fyllepenn var blitt borte! Av den grunn mente en hjemmefrontmann det var nødvendig å rive 130 mann ut av søvnen. En fange som hadde tatt imot fyllepennen til oppbevaring, meldte seg. Dermed var episoden over.

I dag var det generalappell like før vi skulle spise middag. Dermed gikk middagen fløyten. Appellen var arrangert, ble det sagt, for å innskjerpe disiplin og ordensregler. (Derfor var det nødvendig å ødelegge middagen og middagshvilen). Særlig ble det understreket — for gud vet hvilken gang — at fangene har hilseplikt overfor vokterne. Appellen endte med beskjed om *husarrest*. Alle må holde seg inne på brakkerommene i middagspausen og om kvelden etter arbeidstid. — Det vil bli lite hyggelig å sitte inne i de stygge brakkerommene nå da det er lyse, solrike sommeraftener.

I kveld var det igjen oppstilling i gangen, hvor brakkesjefen innskjerpet kravene til orden og renhold. Det mangler riktignok på dette tidspunkt visse forutsetninger for å kunne oppfylle ledelsens krav — vi har f. eks. ikke såpe, ikke håndklær, høyst forskjelligartede spisefat, ikke spisebestikk, for det meste bare skitne klesplagg etc. Men gutta ble allikevel enige om å gjøre hva de kunne for at det tilsynelatende skulle se pent og rent ut». (21. juni).

«Søndag. Drepende varmt i det overfylte rommet vårt, vi er 30 mann på et værelse som er om lag 4 x 5 m. Fint solskinn ute. Husarrest i hele dag for hele leiren. En mann ble sinnsyk». (24. juni).

«Dagen sluttet med 2 timers generalappell fordi en fange var forsvunnet. Det ble innskjerpet at røyking er forbudt, all slags spill er forbudt, f. eks. sjakk, mølle, damm o. l. Alt er snart forbudt». (25. juni).

«Det var glede i leiren i kveld. Etter 9 dagers forløp var ledelsen blitt kjed av å fortsette med husarresten, som ble hevet etter kveldsappellen. Senere var det særlig livlig i «gatene» — gjensynets gleder mellom gode kamerater».

«Kveldsappellen ble litt lenger enn vanlig, 1 ½ time. Årsaken var at en fange, O. S., hadde rømt fra fengslet for en uke siden. Dette var oppdaget nå! Ledelsen mente at S. hadde holdt seg skjult i leiren en tid, og ønsket nå opplyst hvem som hadde hjulpet ham! Vi skulle derfor stå og vente til vedkommende meldte seg. — Resultatet ble naturligvis negativt. Fornuftten seiret og appellen ble avblåst.

Først i dag — nesten 2 måneder etter at de første kom hit som fanger — er det gitt anledning til å konferere med forsvarer — vel å merke hvis det har vært mulig for fangenes slektninger å få engasjert en sådan og såfremt disse har tenkt på dette. Det er fra i dag også anledning til å skrive til *oppnevnt* forsvarer, hvis oppnevnelsen har funnet sted (noe som fangene ikke kunne ha fått noen underretning om på grunn av brevforbudet). Brevene til forsvarer vil bli sensurert, het det!» (6. juli). Som en vil forstå var det lagt uhyre vanskeligheter i veien for at fangene kunne få rettslig og lovlig beskyttelse.

«Jeg har nå sittet i 5 uker på Ila — uten forhør og uten fengslingskjennelse. Noen sier at dette minner om metodene i land som er i krig og ikke om et land

hvor det er fred og ingen fare, og hvor lov og rett skal være gjeninnført. Men dette sier de nok bare for å være uforskammet». (7. juli).

«Leste i dag i et innsmuglet «Morgenbladet» et dementi fra politiet at det ikke har forekommet at «landssvikere» er blitt utsatt for straffe-eksesis. Er det noe rart i at politiet — mildt sagt — blir smilt av i leiren?» (7. juli).

«På morgen-appellen» i dag (søndag) ble det gitt husarrest igjen — «på grunn av en beklagelig rømning», som vakthavende sa. — Vi oppdaget senere at rømlingen var en «smørgås»-vokter som ble satt inn som fange i leiren for om lag 2 uker siden. Han hadde beholdt uniformen etter arrestasjonen, og i går hadde han tatt den på seg på brakka og spasert pent og uhindret ut av porten. Vedkommende Sverige-politist soldat hadde oppgitt å hete Mørk og bodde på brakke 16. Det er vel meget som taler for at han var tyster, selv fortalte han at han var kommet på kant med lederne av Landssvikavdelingen på Victoria Terrasse. — At vi skulle straffes med husarrest fordi en av deres egne rømte, forekom oss noe eiendommelig. Vi moret oss over det tragikomske i situasjonen.

Det ble kontroll på rommet vårt ut på ettermiddagen av 3 «smørgåser», og rassaer med skyting i «gaten» utover kvelden». (8. juli).

«Brakkebeleggene har denne uka straffe-eksesis etter tur. 2 brakker hver kveld etter endt arbeidstid. Eksersisen varer 1—2 timer. Grunnen til dette oppgis å være at det ikke er god nok orden på rommene. Det har jo tidligere vært klaget over dette, og gutta har gjort hva de har kunnet med de midler som har vært til rådighet. Vi er nå av den oppfatning at det

blir det samme hvor mye flid vi gjør oss på dette område — den som på liv og død søker etter noe å klandre, finner alltid på et eller annet. Skussmålet er derfor meget søkt. Og noen timers straffe-eksesis ute i leiren hjelper såvisst ikke til å skape noen annen ordening i brakkene enn den som er. Det er nemlig ikke gitt noen instruksjoner om hvordan en køye skal res opp eller hvordan tingene skal være plasert i et skap». (11. juli).

Straffe-eksesisen var imidlertid bare en fysisk plage, og ikke den verste. Sulten var langt verre. Men det som for de fleste følte som den største straff var allikevel den fullstendige isolasjon fra nærmeste slektninger, fra hustru, barn, far eller mor. Uten hensyn til lovens bestemmelser for behandling av varetektsfanger, ble vi i om lag 3 — tre — måneder nektet å motta eller å sende brev. Ingen av fangene visste noe om hvilken skjebne som hadde rammet kona og barna i de lovløse mai-dagene, ingen visste om de levet eller var døde, ingen visste noe om hvordan det gikk med deres eiendeler, deres hus eller leiligheter, deres forretninger, deres gårdsbruk etc. Ingen visste noen ting — og uvissheten var verre enn den sørgeligste visshet. Det var jo som bekjent ingen sjelden foreteelse i disse dagers Norge at kona og barna til en arrestert NS-mann ble kastet på gaten, at deres leilighet ble ribbet for verdigjenstander og møblene ødelagt, selv om kona og barna ikke hadde hatt det minste med NS å gjøre. Det hendte også at kona ble slept i fengsel og ganske små barn ble overlatt til sin egen skjebne. Det hendte også at forretninger ble plyndret og stengt, at bedrifter fikk seile sin egen sjø og at gårdsbruk med dyr på båsen

ble stående forlatt og uten arbeidshjelp. Vi har en overveldende mengde bevis på slike forhold. Det var ikke hyggelig å sitte hjelpesløs i en konsentrasjonsleir når en hadde på følelsen hvilke ansvarløse mennesker ens nærmeste utenfor piggråden var prisgitt.

Vi ble i lengere tid oppholdt med løfter om at vi skulle få lov å sende brev, men på grunn av det ene og på grunn av det andre kunne ikke brevforbudet heves. Pinen skulle gjøres så langvarig som det var mulig, både for fangene og deres pårørende. Det er såvisst ingen annen grunn å peke på. Riktignok var det fellesferie i Norge hele sommeren 1945, men postvesenet fungerte etter omstendighetene nokså bra, etter hva det fortelles.

På kveldsappellen den 13. juli fikk vi vite at det ikke ville bli anledning til å sende brev i det hele tatt. I stedet skulle vi få sende et åpent brevkort på 15 linjer en gang hver 14. dag — og motta et svarbrevkort. På svarbrevkortet måtte vi selv skrive fangenummer, navn og adresse. Brevkortene ville bli strengt sensurert. Det var ikke tillatt å skrive noe om forholdene i leiren, om hvem vi var sammen med, om hva vi arbeidet med o. l. Brev som hittil hadde kommet til fangene ville ikke bli utlevert i det hele tatt, het det.

«I natt var det rassa på brakkene etter piper. Det er nemlig nå strengt forbudt å ha piper. Gutta har hatt det travelt i de siste dagene med å gjemme piper på trygge steder.

I aften fikk vi en ny, stor opplevelse i dette vårt «Cirkus Norway». Vår brakke sto for tur til å ha straffe-eksercis. Like før vi marsjerte fram hadde

den såkalte Fillipstad-gjengen (fanger som lastet gave-ved til Danmark i Fillipstad) påbegynt en temmelig hensynsløs straffe-eksercis. Gutta i gjengen ble tilslutt kommandert til den beryktede åling over pukksteinplassen, en strekning på om lag 50 meter. Det samlet seg mange tilskuere til denne skjensel — det var en lørdag ettermiddag, så fangene hadde fri. Da vokterne etterhvert gikk mer og mer brutalt fram, ble tilskuerne så opprørte at de ikke lenger klarte å legge bånd på sine følelser. De pep, slik som bare Oslo-gutter kan pipe. Flere og flere sluttet seg til, og vi fikk en kort, skingrende pipekonsert. Da tapte de to vokterne fatningen, de begynte å skyte villt omkring seg. Heldigvis ble ingen truffet, projektilene gikk forbi eller også i bakken så steinspruten sto til værs. Snart tok den ene av vokterne til bens mot utgangen og den andre ga opp eksersisen, han lusket simpelthen vekk. Noen minutter etterpå løp det en del voktere rundt i leiren og kommanderte alle fangene inn på brakkene. Vår brakkes belegg var således ikke riktig kommet i gang med straffe-eksersisen før denne ble avbrudt og vi ble jagd inn. Resten av dagen var det husarrest for hele leiren». (14. juli).

Vi ventet oss litt av hvert etter den omtalte episoden, men det ble merkelig nok ingen represalier denne gang, heller ingen fortsatt husarrest. På morgenoppstillingen dagen etter ble det endog bekjentgjort at vi i fritiden kunne få lov å kaste jakke og trøye og sole oss. Dette passet utmerket, for det var en fin solskinnsøndag. — Når det ikke ble tatt represalier skyldtes det nok personalsjefens konferanse med direktøren umiddelbart etter episoden. Direk-

leiren hadde beklaget at vaktchefen hadde beordret straffe-eksersis, i strid med fengselsreglementet. —

På spørsmål om hvorvidt de rømningene som politiet i provokatorisk hensikt arrangerte fra Ilebu hadde medført straffe-eksersis for andre fanger i leiren, svarte riksadvokat Aulie absolutt benektende på en pressekonferanse i Oslo den 8. desember 1949. Riksadvokaten slo fast «at de undersøkelser som er foretatt har vist at kollektiv straffe-eksersis overhode ikke har forekommet». (Sitert etter «Morgenposten» for 9. desember 1949, nr. 286, side 10).

«Det foretas stadig rassiaer i brakkene om nettene for å få tak i piper, kortstokker, bøker, penger etc. I natt var det brakke 16 som fikk gå igjennom. Alle ble jaget ut i natt-tøyet og måtte stå utenfor brakka inntil alt inventar var endevendt». (17. juli).

Det var i alminnelighet rift etter å komme ut på arbeidsgjenger, men dette tvangsarbeid fikk karakter av en ekstra straff når det skjedde på følgende inmarie måte: Tre dyktige og aktverdige ingeniører som i mange år hadde vært ansatt ved Oslo Lysverker ble den 18. og 19. juli sendt som arbeidsgjeng til sitt gamle arbeidssted for å bære søppel under fangevokternes ledelse. To av ingeniørene satt på Ilebu og den tredje på Møllergata 19, så bilen måtte gjøre en ekstra tur for å få det snedige arrangement i stand. Hensikten var at folkene ved Lysverket skulle få en gunstig anledning til å håne de tre ingeniører. Men dette slo pussig nok feil. Funksjonærene og arbeiderne tok avstand fra den simple tankegangen som lå bak. De stakk til fangene tobakk og ordnet med god og rikelig mat. De tre ingeniørene valgte å ta situasjonen fra den humoristiske side, de sang og

spøkte. — «Det er svært så mye søppel det er blitt her på Lysverket siden vi reiste,» sa de. «Kanskje vi skal bære ut noe av den søpla som er kommet inn på kontorene også?» — Da var det ikke mer moro med den utegjengen.

En av de mest benyttede straffemetoder var å sette leirfangene inn i fengselsbygningen på «Haft», på celle. Det var fanger som ble ilagt flere måneders enecelle. I den første tiden var det også fanger som fikk mørkecelle, og det skulle ikke mye til. To av mine rom-kamerater fikk 4 døgns mørkecelle på vann og brød for å ha tatt i bruk noen gamle uniformsplagg som de fant på et loft i leiren. De satt natt og dag i stummende mørke.

Det var et daglig syn å se fanger som sto i porten med ansiktet mot muren. Å være i besittelse av en sigarettstomp ved kroppsvisitasjonen var nok til å få flere timers opphold på denne måten.

«Kongens fødselsdag, men intet amnesti for politiske fanger, slik som mange hadde håpet.» (3. aug.)

«Det er slått opp nytt fengselsreglement i leiren i dag, undertegnet av Justisdepartementet og datert 6. august 1945. Her står det at det er forbudt å idømme straffe-eksersis og mørkecelle». (10. august).

«En beveget natt. Vi ble vekket kl. 0,30 med allarm og måtte tørne ut i mørket. Ingen visste hvorfor. Det hele virket nokså dramatisk — med søkende lyskastere fra alle tårn og en kjempelyskaster som feide over appellplassen. Mørke skikkelser med stengun i anleggsstilling for omkring og skrek, og dertil de tusener av søvnige fanger som løp fra alle kanter mot appellplassen, hvor de tok oppstilling i tette kolonner. Innretningen i geleddene ble korrigert gang på

gang, som var det maktpåliggende at vi skulle stå i helt snorrette linjer.

Langt om lenge kom en stemme i høyttaleren som vi kjente som direktørens. Han sa at generalappellen var blåst som straff fordi en fange var rømt fra ytre leiområde. Først skulle vi nå bli stående inntil indre og ytre leiområde var grundig undersøkt, deretter skulle vi få beskjed om nye represalier.

Etter 2 timers oppstilling fikk vi beskjed: Arbeidsnektelse og husarrest neste dag. Det tok til å gry av morgen før vi kom til køys» (14. august).

«I natt var det på ny generalappell i 2 timer». (17. august).

«Vi hadde en generalappell et par timer før middag på grunn av at 4 frontkjempere rømte i natt fra fengselsbrakke I. Fengselsbrakkas belegg ble diktert 3 døgnns vann og brød som represaliestraff». (21. aug).

«Generalappell i natt igjen. 2 timers oppstilling. Ingen melding om årsaken». (22. august).

«Fra kl. 9,00—13,00 var det generalappell på ny, denne gang i regnvær. Årsaken til appellen var et rykte blant vokterne om at det skulle være kommet våpen og ammunisjon inn i leiren. Undersøkelser i alle brakker og kroppsvisitasjon av alle fanger. Intet ble funnet». Middagen ble betydelig forsinket». (24. august).

Dagen etterpå fikk vi vite at den lange generalappellen hadde en annen hensikt. Mens det ekstra store innrykk av voktere og nyinnkommanderte rekutter var opptatt med sine undersøkelser hos fangene, var det noen overordnede som uforstyrret foretok undersøkelser i deres mannskapsbrakker og i en teltleir. Og *denne* undersøkelsen ga visstnok bedre

resultat enn i leiren. Her var altså høk over høk. —

«En av fangene, en bokhandler fra Oslo, som deltok i en arbeidsgjeng på Akershus, ble i dag skutt gjennom magen på kloss hold av en vokter. Bokhandleren sto og snakket med en medfange. Dette var ikke noe usedvanlig, men vokteren likte det ikke. Etter en del munnhuggeri, skjøt vokteren. Bokhandleren ble kjørt på sykehus». (3. september).

Noen uker senere var bokhandleren å se i leiren igjen. Han hadde vært enestående heldig, skuddet hadde trengt gjennom ham uten å skade edlere deler. Han bar dog tydelig preg av medfarten, og beveget seg med stor forsiktighet på grunn av sårene.

Fordi 2 fanger rømte natt til søndag den 23. september ble 40 mann fra den brakka hvor rømlingene hadde bodd, satt på celle i fengslet, mens resten av brakkebelegget fikk husarrest i 3 døgn.

«Generalappell i dag fra kl. 7,30 til 12,30 uten noen grunn, såvidt en kunne skjønne. Brakkene ble gjennomrotet mens oppstillingen varte. Vokterne tok med seg alt hva de fant av gjenstander som tilhørte fangene, så som klokker, penger, brev, sakspapirer etc. Deretter ble alle fangene kroppsvisitert og fratatt det de hadde på seg av småting. At vokterne beslagla klokker og penger var nytt for oss (vi hadde før opplevd at de stjal slike ting). — Om kvelden ble det bekjentgjort at fangene kunne hente sine klokker og andre verdigjenstander som de hadde lov til å ha. Pengene fikk de derimot ikke tilbake. Vokterne hadde «glemt» å notere opp hvem som eide de få kronene som enkelte fanger hadde i behold, derfor lot det seg ikke gjøre å få orden i dette». (27. sept.).

«General-appell i dag igjen — fra kl. 10,00 til 12,30.

privat opparbeidelse, men veiværnet fører

Arsaken var angivelig at en del fanger skulle ha nektet å arbeide innen leiren. Direktøren holdt en tale og truet med strenge forholdsregler.

På et møte av brakkesjefene senere på dagen ble det imidlertid konstatert at ingen hadde nektet å arbeide. En arbeidsgjeng som skulle ta opp gulerøtter i ytre leirområde sto oppstilt ved leirkjøkkenet til avtalt tid og sted, mens den vokteren som skulle føre gjengen sto ved utgangsporten og ventet på den. Da gutta hadde stått og ventet en lang stund og ingen kom for å lede dem, ble de lei og gikk hver til sitt, mens han som sto ved porten ga beskjed til vakthavende at ingen av de tilsagte hadde møtt fram». (28. september).

Hele gjengen, ca. 30 mann, fikk cellefengsel i lengre tid på grunn av denne misforståelsen.

*

Før krigen var det en lovbestemmelse som sa at fengslingskjennelse måtte være avsagt senest 24 timer etter en arrestasjon; hvis ikke det var gjort, måtte arrestanten løslates. — Etter at krigen var slutt og Norge proklamert som rettsstat, ble denne fristen forlenget, først til 30 dager, så til 90 dager og endelig til 120. En arrestant kunne altså holdes i fengslig forvaring i 4 måneder uten at det var lagt fram fnugg av bevis for skyld. Forlengelsen av fristen var grunnlagt i tekniske vanskeligheter i forbindelse med rettsoppgjøret. Politiet maktet ikke å få lagt til rette sakene så hurtig at det var mulig å overholde en kortere frist. Dertil kom at arrestasjonene gikk villt og tilfeldig for seg, som regel uten arrestordre, slik at politiet først lenge etterpå måtte ta fatt på en undersøkelse av hvorfor den enkelte var sperret inne.

Under slike omstendigheter kom det også en del ikke NS-medlemmer innenfor piggråden på Ilebu, folk som ikke hadde hatt det minste med tyskerne eller NS å gjøre. Men de måtte værsgod gå der i 4 måneder, ja, noen lenger også, før politiet ble klar over feiltakelsen. For slike personer var naturligvis innesperringen tyngre å komme igjennom enn for de andre, som delte en slags felles skjebne i politisk henseende.

Når en hadde gått 3 til 4 måneder uten forhør og uten kjennskap til anklagen, ble fangene framstilt i forhørsretten, som oftest på Ilebu. Da det på visse dager var innstevnet fra 100 til 200 personer for 4—5 dommere, var det sjelden fangene fikk anledning til noen forklaring. Forsøkte en å rette på feil og uhyrligheter i siktelsen, ble en gjerne avfeid med: «Det kan De forklare Dem nærmere om når saken kommer opp». Sakene ble rutinemessig ekspedert, det tok sjelden mer enn 2—3 minutter å få fengslingskjennelsen formelt i orden. Værsgod neste!

Ved første fengslingskjennelse hadde praktisk talt ingen av fangene fått anledning til å søke kontakt med forsvarer. Da det her gjaldt folk som aldri hadde vært i konflikt med straffeloven og rettsvesent, var de fullstendig ukjent med hvilke rettigheter de hadde som varetektsfanger. De var derfor lette å behandle, de fant seg i sin skjebne uten å kny. En fengslingskjennelse avsagt over disse jevne NS-folk artet seg unektelig noe enklere enn når såkalte gode nordmenn og storprofitører på samme tid ble framstilt i forhørsretten i Oslo. Disse møtte med både 1 og 2 forsvarere, og istedet for 2 minutter tok det kanskje 2 dager før det var mulig å komme til noe

resultat. Men det var jo også forskjell på dem som hadde tjent millioner på å støtte okkupasjonsmakten og på dem som i kjærlighet til fedrelandet hadde gått inn for å redde det frelst gjennom krigen.

Det mest alminnelige på Ilebu var fengslingskjennelser på 4 måneder første gang. Med 4 måneders opphold før fengslingskjennelsen og 4 måneder etter, kunne en således sitte temmelig trygt i 8 måneder før etterforsking i saken tok til. Imidlertid lot det seg også gjøre å fornye en fengslingskjennelse så mange ganger som politiet måtte ønske. Og det var ikke ualminnelig at mange kom til å sitte fengslet i 2 — 3 — ja, opptil 4 år uten dom! Enhver kan tenke seg hvilken psykisk påkjenning det er å gå f. eks. i 4 år og vente på en dom. I 4 år i engstelig uvisshet. I 4 år hvor tankene hver dag streifer sakens akter og den forestående rettssak. — Det var heller ingen sjeldenhet at politiet glemte å fornye en utløpet fengslingskjennelse, slik at fangen, som lovmessig sett var fri, ble gående innesperret opptil et par måneder før det kom ny fengslingskjennelse eller ordre om løslatelse.

Den månedslange tiden i uvisshet som alle fangene måtte igjennom — først om hvor lenge en skulle bli sittende uten fengslingskjennelse, dernest om hva siktelsen ville gå ut på, deretter om fengslingskjennelsen ville bli fornyet og endelig hva dommen kom til å lyde på — betød en ekstraordinær belastning for de politiske fangene etter krigen i forhold til de kriminelle fangene før krigen. Forholdene i denne henseende under krigstiden var nok ennå verre — det gjelder politiske fanger i alle land — men den tiden hefter ikke rettsstaten Norge for. A gå i må-

neder og år i uvisshet og spenning om egen skjebne i fredstid, har for mange vært en påkjenning verre enn selve straffen.

Dagboka forteller om general-appeller den 4. og 5. oktober, begge dager 2 timer. Siste gangen var grunnen at en fange som skulle overføres til en annen leir hadde gått ut sammen med noen som ble løslatt. Og så fant omsider vokterne ut at han måtte hå rømt!

På morgen-appellen den 6. oktober ble det utstedt forbud mot enhver ansamling i leiren. Således skulle det nå være forbudt å besøke hverandre på brakke, arrangere sammenkomster med foredrag, musikk etc. — Dette forbudet lot til å være inspirert av en artikkel dagen før i «Verdens Gang» under tittelen «Pestbyld». Her ble det pekt på at Ilebu-leiren kunne være meget uheldig å holde gående fordi fanatiske NS-folk fikk fri anledning til å påvirke andre NS-folk som det var håp om å få omvendt til gode demokrater. — Gutta lo godt av denne artikkelen. De syntes nok det var noe sent å snakke om dette etter om lag 5 måneders rikelig høve til samvær. Det nye forbudet ble da heller aldri håndhevet.

«En kriminalbetjent fra Landssvikavdelingen er arrestert og satt inn her. Han forteller mye rart om rivalisering, intriger og fandskap blant funksjonærene ved Landssvikavdelingen.» (7. oktober).

En general-appell som vakte atskillig oppsikt også utenfor Ilebu fant sted lørdag den 13. oktober. Akkurat idet fangene hadde satt seg for å spise middag, kjørte det 46 større og mindre biler inn hovedporten. Ut av bilene hoppet om lag 200 «smørgåser» og hjemmefrontfolk som i største hast spredte seg over leiren og besatte alle brakker og bygninger. Fangene

ble skjøvet ut av brakkene med revolvere og stengun i ryggen. Alle måtte gå med hendene over hodet. Slik måtte vi også stå i lang tid, inntil hver enkelt var kroppsvistert. Flere steder gikk de modige fyrene temmelig hensynsløst fram. En fange som lå i lungebetennelse i brakke nr. 2 kommandertes ut av køya. Barbeint og i natt-tøyet måtte han stå utenfor brakka den kalde høstdagen i 4 timer. At han ikke døde etterpå var bare et under. — På hovedfengslet ble fangene jaget ut på gangene, madrassene fikk de slengt etter seg. På fangenes sykeavdeling fant det sted episoder som vitnet om at det blant de nye herskere var folk som ikke tok noe hensyn til andres liv og helse.

Etter at kroppsvistasjonen var ferdig, ble hvert rom i brakkene finkjemmet — for gud vet hvilken gang. Den nye utrykningskommandoen, som tydeligvis hadde general-prøve, tok med seg alle de ting som fangene hadde lov til å ha: Lommekniver, kammer, blyanter, nøkler, sakser, musikkinstrumenter etc. (Tapet av nøklene skapte senere på dagen store vansker for fengslets administrasjon, da det her gjaldt nøkler til fengslets egne skap, boder, sikringsskap for lyset o. l.).

Oppstillingen utenfor brakkene varte som nevnt i 4 timer. Da det var spesielt surt vær den dagen med kald nordavind, var det slemt for alle som ikke hadde fått på seg yttertøy. Middagsmaten fikk vi ødelagt, og kveldsgrøten var først ferdig kl. 22,00, da det var sengetid.

Vi fanger fikk inntrykk av at denne stort anlagte aksjon ikke så meget var rettet mot fangene som mot Ilebus ledelse og voktere. Funksjonærer og voktere

ble nemlig også kommandert ut fra sine kontorer og andre oppholdssteder, de måtte stå med hendene over hodet og slapp ikke unna kroppsvisterting. Det var Landssvikavdelingens ledere i Oslo som her skulle vise sin makt. Kanskje lå det også en bestemt hensikt bak. Høk over høk. Det som vakte mest oppsikt og som særlig ble omtalt i avisene etterpå, var besettelsen av direktørens privatboiig i ytre leirområde, hvor direktørens frue og en annen dame med et lite barn ble kommandert ut med hendene i været og maskingeværer i ryggen. Disse ble stilt opp sammen med noen fanger. Alle sammen ble kroppsvistert, kvinnene også. Disse måtte stå oppstilt i lengere tid, inntil direktøren tilfeldigvis kom og fikk se dem. Fangene fortalte at direktørens frue var rasende over behandlingen, og direktøren var det nok ikke mindre.

Et par steder kom det til sammenstøt mellom vakt-personalet og utrykningskommandoens folk. Voktere som lå syke i kompanibrakka ble også kommandert ut. En av de syke slo drabelig fra seg. En av tårnvokterne dro til en hjemmefrontmann så han røk overende. —

Aksjonen bedret en del på forholdet mellom vokterne og fangene, kanskje fordi de for en gang skyld hadde delt samme skjebne. Vokterne var tydelig irriterte og ergerlige over det som hadde foregått. Vi la merke til at de samme kveld var temmelig likegyldige på kveldsrunden. Da en av fangene plikt-skyldig strammet seg opp for å hilse, fikk han som svar: Gi f.... i hele hilsinga!

Det ble også lagt merke til at aksjonen på Ilebu kom samtidig med at dødsdommen over Qvisling les-

tes opp i radio. Var det en tilfeldighet eller et utslag av overspente nerver?

En drammenser fortalte meg at han hadde fått brev fra politiet i Drammen om at det var avsagt fengslingskjennelse over ham i ytterligere 4 måneder. Begrunnelsen var ganske eiendommelig, nemlig «for stort arbeidspress for politiet». — Fengslingskjennelsen var avsagt den 10. oktober uten at fangen var til stede. Han mottok brevet den 18. oktober. Da en fengslingskjennelse ikke kan påkjæres (ankes) senere enn 8 dager etter at den er avsagt, ble fangen i dette tilfelle berøvet retten til å anke. Men den slags bagateller bekymret ikke politiet i Drammen seg om.

«En av fangene som hadde sittet i 4 måneder i Oslo kretsfengsel i Åkerbergveien, fortalte i kveld noen trekk fra oppholdet der. I de første ukene etter krigens slutt var det helt fryktelige tilstander, hevdet han. Fengslet var overfylt, det satt opptil 17 fanger på en 2-mannscelle, 7 og 3 på 1-mannscelle. I sommervarmen ble luften i disse cellene helt forferdelig. Det gjorde ikke saken bedre at fangene måtte gjøre sitt fornødne i bønner inne i cella, og disse bønnene fløt naturligvis over når de ble stående døgnet rundt. I denne forpestede luften måtte fangene spise. Det var sørgelig lite mat de fikk, men på grunn av atmosfæren var det allikevel mange som kastet opp det de forsøkte å få i seg.

Luftetiden var bare en halv time pr. dag, ellers var det å sitte ubeskjeftiget inne på cellene i uke etter uke. Fangene var helt isolerte fra omverdenen, de ante ingenting om det som foregikk ute. De fleste var naturligvis engstelige for hvilken skjebne som had-

de rammet hustru og barn, men de fikk ingen underretning. Når maten kom inn gjennom en luke i døra, forsøkte de å spørre fangevokteren om det var noe nytt. De fikk bare uforskammete svar, som f. eks.: «Ja, det er bestemt at alle frontkjempere skal skytes og at andre nazister skal få 15 års tukthus.» Eller: «Dere vil bli sittende her til dere råtner bort, og så er det 6 fot under jorda». — Det gjorde også et deprimerende inntrykk på fangene at 3 lidelsesfeller ble skutt av vokterne da de så ut gjennom cellevinduet. Jeg kjente 2 av disse. Den ene var den gamle, aktverdige norsk-amerikaneren «Onkel Tom» som drev en populær smørbrødforretning av samme navn i Oslo; den andre var en ung mann som under krigen var ansatt som sekretær i Drosjeeierforbundet.» (24. oktober).

Det siste notat fra dagboka til dette avsnittet lyder slik:

«Det er i dag blitt forbudt å anlegge helskjegg. Professor A. H. er innvilget dispensasjon.» (1. nov.)

Det kunne nevnes hundrevis av andre eksempler på straff og straffemetoder fra Ilebu både fra 1945 og senere år. Men jeg er redd for at en lengere oppregning vil trette leseren.

For å vise at den onde ånd som hvilte over Ilebu-leiren fra første stund av var aktiv inntil siste dag, skal jeg nevne et eksempel fra årsskiftet 1948—49:

Sommeren 1948 skrev en langtidsfange et brev til sin mor som han sendte gjennom fengselspresten, Berge. I dette fortrolige brevet ga fangen uttrykk for at oppholdet på Ilebu ikke hadde forandret hans politiske livssyn. Jeg synes at den tiden som har gått etter krigen har gitt oss rett i meget av det vi sa på

de før og under krigen, skrev han. Han nevnte forholdet til russerne og berettigelsen av våre frontkjemperes innsats, han pekte på sannheten i sentsen at kommunisme og demokrati ikke kan forenes, han nevnte forsiktig den russiske imperialisme og den farefulle stilling i Europa med sitt ødelagte kraftsentrum, sine utarmete land og desorganiserte produksjon. Og han pekte på Norges utsatte stilling etter krigen, midt i kryssingspunktet mellom stormaktene, med et splittet folk, i stadig sterkere avhengighetsforhold til England og Amerika. Gikk utviklingen nå slik som Norges folk ønsket det, og som styresmaktene hadde kjempet for?

Brevet ga i pyntelige former uttrykk for noe av det fangen mente. Det var ikke utfordrende og uforskammet mot makthaverne. Det var en meningsytring fra sønn til mor. Men fengselspresten ble vred over innholdet.

Hadde han nå vært en godhjertet mann denne fangenes sjelesørger, ville han ha kalt fangen til seg og forklart ham hvorfor han tok anstøt av brevet, kanskje forklart fangen at han tok feil i det han skrev til sin mor. Men det gjorde han ikke. Han gjemte brevet i sin lommebok og svor hevn over den formastelige.

Fangen hadde gått på Ilebu fra de første mai-dagene i 1945. Hver dag hadde han plikttoppfyllende arbeidet i leiren. Nå skulle han løslates i januar 1949 etter bestemmelsen om halv soning. Fengselsrådet på Ilebu behandlet hans sak, i likhet med alle andre, en måneds tid før utløp av halvsoningstiden. Det var ikke noe ved saken som berettiget fengselsrådet til å nekte halv soning. Men i møtet la fengselspresten

fram brevet som fangen om sommeren hadde skrevet til sin mor. Og presten foreslo at fangen på grunn av «statsfiendtlig innstilling» ble holdt tilbake i ytterlige 3 måneder. Dette forslag drev denne Herrens tjener igjennom.

Er det noen som tror at fangen skiftet mening på grunn av den tilleggsstraffen han fikk? Nei, men presten oppnådde 2 ting ved sin handlemåte: Han avslørte sin sanne karakter for hele leiren, og ga foranledning til atskillige utmeldelser av statskirken.

*

Ja, dette var noen glimt fra Ilebu hva angår straff og straffebestemmelser.

Det er nok mange fornuftige mennesker som er villig til å innrømme det uheldige i å bruke den slags framgangsmåter overfor tusenvis av mennesker som aldri har vært straffet tidligere, især hvis en — som det hevdes fra alle hold — skal forsøke å vinne disse mennesker tilbake til samfunnet.

Gamle, erfarne fengselsfolk er de første til å beklage det som skjedde. Således skriver den kjente fengselslege, dr. Gordon Jonhsen i en kronikk i «Aftenposten» for 8. januar 1946:

«Mai- og junidagenes store vansker, hvor vi må innrømme at vi på langt nær klarte å løse fengselsoppgavene på den beste måte, kunne sikkert blitt atskillig minsket hvis fengselsledelsen hadde arbeidet mere under jorden med planleggingen av oppgavene etter krigen. Vi føler at vi hadde nådd meget lenger i dag og stått meget sterkere i vårt oppgjør med landssvikene hvis denne første tid av oppgjøret hadde vært løst bedre enn tilfellet ble».

MUNTRE TREKK FRA ILEBU

Heldigvis er det slik med oss mennesker at det triste og leie drukner vi i glemselens hav; det morsomme og hyggelige husker vi i lange tider. Når jeg en gang imellom tenker tilbake på Ilebu-oppholdet, har jeg lettest for å stanse ved de muntre minnene. Det er kanskje derfor jeg hører til den kretsen som prøver å tilgi den urett som er gjort mot meg og mine i forbindelse med rettsoppgjøret.

Da byrettsdommer, senere statsadvokat, Dorenfeldt avsa første gangs fengslingskjennelse på Ilebu, var han ikke uvillig til å love løslatelse når tiden var omme. Således hendte det at han sa til en maler fra Oslo: «Når de 4 måneder er gått vil De bli løslatt, såfremt det ikke er kommet nye momenter i saken».

Nå er malerne kjent for å være noen lure fyrer, og vår maler var ikke noe unntak. Han tok det med knusende ro i 4 måneder. Da ble han på ny framstilt i forhørsretten, for politiet hadde begjært ny fengslingskjennelse, denne gang 2 måneder. Maleren ble framstilt for en annen dommer enn første gang, og denne ville avfeie ham nokså kvikt.

— De har sikkert ingenting å bemerke til politiets

begjæring, sa dommeren. — Politiet må jo få litt tid på seg — —.

— Tør jeg spørre om saken min har fått noe tillegg siden jeg var i forhørsretten første gang? spurte maleren.

— Nei, det kan jeg ikke se at den har, svarte dommeren etter et hastig gløtt gjennom papirene.

— Da vil jeg gjerne at dommeren skal svare meg på et alvorlig spørsmål: Kan en stole på en dommers ord?

Dommeren stusset.

— Ja, jeg tror nok en kan si det.

— Da får De være så snill å løslate meg. Da jeg var i forhørsretten første gang sa dommer Dorenfeldt at jeg ville bli løslatt ved fengslingsfristens utløp hvis det ikke var kommet nye anklager. Tror De meg ikke kan De høre med hr. Dorenfeldt som holder til i et rom ved siden av. —

Ja, her var det ingen vei forbi. Tilliten til dommerstanden kunne ikke svekkes, den sak var klar. Maleren ble løslatt og var blant de første som slapp ut.

*

En dag jeg arbeidet med planering ved gartneriet i ytre leirområde, kom jeg sammen med en mann i 60-årene, en tuslet og kromrygget arbeidskar som ikke lenger kunne ta tunge tak. Han minnet mest om en gammel husmann. Han og jeg sto sammen med tre andre fanger og spadde leire i en bakke. Vi snakket fritt sammen, for vokterne var langt unna. Da var det en som spurte den gamle hvorfor han satt på Ilebu.

— Nei, det vet jeg ikke.

— Du har vel vært medlem av NS?

— Nei, jeg har aldri vært medlem av noe politisk parti. Jeg har ikke no' greie på politikk og slikt.

— Men du må da vel ha gjort noe galt?

— Jeg vet ikke hva det skulle være. Jeg har tenkt mye på detta, gett. Jeg kjørte jo med hest på Gardermoen i 1941 i tre måneder, men det gjorde jo så mange andre også, og ingen av dem har kommet hit. Noen har sagt meg at jeg er tatt fordi jeg har en datter som fløy med tyskerne, men jeg kan da vel ikke straffes for det vel? Jenta er jo voksen og hun tjente ute. —

Nå hadde gutta morro av å holde gjøn med gamlingen, så de fremstilte dette med tyskerarbeide på Gardermoen som noe ganske forferdelig, det var jo å bistå fienden med råd og dåd og ble rammet av straffelovens § 86 som har minstestraft på 3 år. Så vanskelig stilt var ingen av oss andre i gjengen, gudskjelov. Og selvfølgelig heftet han for at datteren hadde fraternisert med tyskerne. Som far til en datter med tyskertilbøyeligheter pliktet han minst å ha henne med seg i band. Det var hjemmefrontparole om det. Meget alvorlig sak, ja. Var det ikke minst 2 års straff for å være far til en tyskertøs? Jo, det var visst noe sånt. Så du må nok gjøre regning med 5 års fengsel, far.

Gamlingen lo og ristet tvilrådig på hodet.

— Dem er vel ikke blitt helt gjerne utafor?

— Gærne jo — komplett gærne! Hørte du ikke nettopp om de to brødrene i Ski som fant en telefonledning på veien. Ledningen førte bort til en barhytte. Dette med telefonledningen og barhytta kom de til å fortelle mora si, og hun nevnte det i tankeløshet til noen andre. Da ble hjemmefronten i Ski

rullet opp. De to guttene som var så uheldig å snuble i telefonledningen og av nysgjerrighet konstaterte at den førte bort til en barhytte fikk 5 års fengsel hver. Heldigvis for dem var de ikke medlem av NS, for da ville de minst fått 15.

Vi lo og pratet om dette en stund. Så var det en som på ny gikk inn på gamlingen og spurte om han ikke kunne tenke seg en annen grunn til at han var arrestert.

— Jo, jeg tror jeg vet hva det stikker i, sa han.
— I de siste åra har jeg vært mye syk og har ikke orka å arbeide. Da jeg måtte flytte fra det stedet jeg bodde, ble det rekvirert et rom til meg hos bror min, som har gård sjøl (her nevnte han et sted på østsiden av Oslo-fjorden). Men han Oskar er en sinnatagg, skjønner du, og kjærringa er ennå verre. De var så ergelige over at jeg skulle bo der. Etter at krigen var slutt, oppdaget de at det var lett å få arrestert folk, det var bare å ringe til politiet og si at der og der bodde det en fæl nazist, bare ta ham. Her så han Oskar og kjærringa en sjanse til å få meg vekk fra huset sitt, og så ringte dem vel og beskyldte meg for å være nazist. Jeg ble tatt, og nå har jeg gått her i over 3 måneder. Jeg syns det er for jævli, men hva skal jeg gjøre? —

Vi forsøkte å gi ham gode råd, ba ham skrive til Landssvikavdelingen, snakke med direktøren etc. Men gamlingen kunne nok ikke skrive, og dårlig var han til å snakke for seg når det gjaldt. Han ble derfor gående i ennå en måned før hans sak kom opp og han slapp ut. Da var han passe forbannet over denne verdens ondskap.

*

På en tid da sulten naget oss som verst, arbeidet jeg i en gjeng på 10 mann som ryddet opp i noen binger med kålrot i leirens store kjellere. Den råtnede kålroten kjørte vi på fyllinga i en stor jernbrigg som vi dro, den brukbare skulle lagres videre. Vi spiste naturligvis kålrot selv så det forslo, og fikk dermed et velkomment tilskudd til kosten.

Da vi en dag hadde hatt en fullstendig mislykket middag med halvrått saltfisk og en helt uspiselig suppe av mel og vann, som bare var halvkokt, besluttet vi å forsøke å hjelpe våre kamerater i leiren med mat. Det var enda mandag den 11. juni, en varm, fin sommerdag. Vi lesset briggen full av den fineste kålroten vi kunne finne, og dro 2 ganger inn i leiren under foregivende av at kålroten skulle til kjøkkenet. Vi dro i stedet briggen bak kjøkkenbrakkka, og så gikk det bud omkring i brakkenene.

De fleste fanger fikk den dagen et kålrothode å stille sulten med, og var glade over denne uventede hjelpen. Vokterne fikk aldri vite noe om saken. Ellers hadde vi nok endt på «Haft» hele gjengen.

*

En dag var jeg med på en utegjeng i Sandvika (12. juli). Vi var 5 mann som ble satt av lastebilen på en stor gård. Her fikk vi i oppdrag å tynne forbeiter. Blant fangene var det en kjent grosserer i Oslo, en stor, korpulent kar som ikke var vant til å kripe på alle 4 i en åker. Klønete var han også, han klarte ikke å få regelmessig avstand mellom plantene, skjønt jeg tror han gjorde sitt beste. Men det verste var at han omtrent ikke kom av flekken. Han svettet og peste. Vokterne, 2 ungdommer fra Bærum, hadde naturligvis svært morro og la seg etter ham, kritiserte og instruerte, men lite hjalp det.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014 gjengen vår hadde vi med oss sønnen til en verdenskjent dikter, en sterk og kraftig gutt. Han var ferdig med sin rann da vi andre hadde kommet midtveis. Da han begynte på en ny, ved siden av grosserereren, henstilte han til vokterne å la grosserereren hvile seg litt, så skulle han ta 2 renner. Vokterne ble noe forbauset, men de gikk med på forslaget. Mesteparten av dagen arbeidet diktersønnen med 2 renner, mens vi andre hadde nok med hver vår. Bortsett fra grosserereren, var vi 3 andre ikke helt fremmed for jordbruksarbeid, men neimen om vi forsto hvordan gutten kunne få arbeidet så fort unna. Han arbeidet lett og uanstrengt. En av gårdens folk, en eldre dame, spurte ham forundret hvor han hadde fått slik øvelse.

— Dette her er jeg vant med fra gården hjemme. Der har jeg vært med i arbeid fra jeg var en nevestor, var svaret.

Da grosserereren etter middagen fikk overraskende besøk av sin kone, som han hadde vært uten enhver forbindelse med siden arrestasjonen for 2 måneder siden, ble det et hjertelig gjensyn og en gripende avskjed etter 5 minutters samvær på jordet. Etterpå gikk han og smågråt hele tiden, og følgelig ble det enda mindre arbeid med ham. Han kunne imidlertid prise seg lykkelig over at han hadde en hjelper, ellers ville han nok fått en sjelden lei dag. Dikttersønnen arbeidet for 2, så vokterne fikk ingenting å si på «akkorden».

*

Til Ilebu kom det flere kontingenter med rømlinger fra Sverige. De første 200 kom den 14. juli. Vi som under krigen hadde holdt oss på den rette siden av

Kjølen hadde naturligvis ikke så mye til overs for rømlingene. Vittige hoder kalte dem for medlemmer av «Svea Roklubb». Når det var snakk om en rømling, kunne en ofte høre uttrykket: «Han fra Svea Roklubb, du vet».

En av Sverige-rømlingene, en tidligere hallo-mann som vi kan kalle Hansen, vakte oppsikt i leiren med et svært fullskjegg. (Det var forresten ganske pent). I leiren hadde vi en person som hadde ordet Bart i navnet sitt, la oss kalle ham Bart-Olsen. Da disse 2 en dag kom spaserende sammen oppover Industriegata, falt det følgende replikk:

— Nei, se der har vi Skjegg-Hansen og Bart-Olsen!

*

I lang tid var det uhyre vanskelig å få tak i fyrstikker, så en kunne få tenne den selvlagede sigaretten eller sigarett-stumpen. Fyrstikkene ble splittet opp med et barberblad, slik at hver fyrstikk deltes i 4, men det hjalp lite. Fyrstikker var nesten ikke å oppdrive.

Da fant elektrikerne ut at de kunne hjelpe sine fangekamerater. Alle defekte varmeovner og kokeplater de traff på i kontorer og kjøkkener ribbet de for glødetråd. Ved hjelp av en ledning koblet inn på lyset og en tenn-anordning som lignet en telegrafnøkkel, ble strømmen ført gjennom glødetråden, hvoretter sigaretten eller pipa kunne tennes. (På dette tidspunkt var det forbudt å røyke).

Nå hendte det at vokterne overdrev sin mistenksomhet overfor fangene. Det skjedde også i forbindelse med sigarett-tennerne.

Etter en russia hvor en sigarett-tenner ble funnet, fikk elektrikerne innkallelse til forhør. Leirens lille,

svartsmuskede og utspekulerte vaktmester, nestfangesjef m. m. (kallet Sinai-Berg) sto bak en sensasjonell oppdagelse. Det var funnet deler av en hemmelig sender i leiren! O gid — fangene hadde altså forbindelse med uteverdenen, kanskje med innflytelsesrike kretser som ønsket å befri dem! Vi leste om denne store sensasjon i et innsmuglet eksemplar av bladet «Friheten», som sto Sinai-Berg særlig nær i denne tid. Det var klart at her måtte det slås til med hard hand.

Elektrikerne ble forhørt enkeltvis og felles. Hvem var det som hadde laget den hemmelige senderen? Hvem var det som hadde brukt den? Ut med språket! Her nyttet det ikke å nekte. Tilstå like godt først som sist! — Det ble gått hardt inn på hver enkelt. «Simon Gløgg» var meget iherdig. Men nei — ingen hadde sett eller hørt noe om en hemmelig radio-sender. Elektrikerne skjønnte ingen ting av det hele. Trass i at de ble innkalt til forhør gang på gang og truet med døden og djevelen, kom det ingen ting fram.

Under et forhør ba en elektriker om å få se bevis for at det hadde vært en sender i leiren, og da «Simon Gløgg» nå var blitt temmlig lei denne affæren, slengte han fram noe fra en skuff.

Elektrikeren var en fyr med sans for humor. Han spurte om å få demonstrere senderen. Dette ble innvilget, men først måtte flere av sjefene tilkalles. Da disse var kommet, monterte elektrikeren apparatet på et par minutter.

— Det trengs dessverre en sigarett for å få senderen til å virke. Kan jeg få en av Dem? spurte han «Simon Gløgg».

Med sigaretten i hånden sluttet han strømmen med «sender-nøkkelen». Spiraltråden glødet raskt, elektrikeren tente sigaretten, blåste flott røyken ut etter et kraftig drag og bemerket noe ironisk:

— Mine herrer, slik virker den hemmelige senderen!

Forhørene ble øyeblikkelig innstilt og saken dysset ned.

*

Fra dagboka den 20. september 1945:

«Avisene skriver at situasjonen på utenriksministermøtet i London er meget spent. Det tales åpent om en ny krig allerede, denne gang mellom Sovjet-Russland og Vestmaktene. En del fanger på Ilebu håper på en slik krig (jeg gjør det ikke), og en kamerat sa i dag: «Det er i grunnen rart å tenke på: Her satt Grini-fangene og ventet på freden, og vi sitter og venter på krigen».

*

Når en medfange hadde fødselsdag, gjorde kamera-tene hva de kunne for å glede og oppmuntre ham. Det ble da gjerne laget en underholdningsaften på det rommet hvor vedkommende bodde, med opptreden av kjente skuespillere og musikere. Fødselsdagsbar-net ble hyldet i muntre dikt, fikk seg overrakt en flott tegnet adresse, romsjefen eller brakkesjefen holdt talen, og så ble det gitt gaver. — Dette med presanger var naturligvis et problem, men oppfinnsomheten var utrolig stor.

Da en kar fylte 60 år og fikk overrakt en vakker spaserstokk som var forarbeidet på snekkerverkstedet, hørtes følgende bemerkning fra skuespiller K. H.:

— Se dette var noe annet enn på Åkerbergveien! Da jeg fylte 60 år der, fikk jeg av mine medfanger en spiseskje sukker i anledning dagen. Andre muligheter for presanger var det ikke blant oss som satt i cellene. Men du verden så glad jeg var for den oppmerksomheten!

*

Under en general-appell hendte det at en gårdbruker fra Skedsmo kom meget sent til oppstillingen. En «smørgås» huket seg på ham og spurte strengt hvorfor han kom for sent.

— Jeg har vært i retten og kunne ikke komme før — overhode.

Dette «overhode» kom så rart og malapros at flere medfanger smilte. «Smørgåsen» hadde fjernet seg, men merket at noen lo og trodde det gjaldt ham. Han løp tilbake, rød i fjeset.

— Var det noe å glise av at jeg spurte hvorfor han kom forsent? Hva? sa han direkte vendt mot en fange på ytre geledd.

— Jeg lo ikke, svarte fangen.

— Nekter du au, din faen!

— De kaller meg faen? Riktignok er det mange betydelige fanger på Ilebu, men De tar feil hvis De tror at Hans Majestet Fanden er her. —

Etter dette kontante svaret var det ikke mulig å stoppe latteren — den skyllet over den arme «smørgåsen» som sto der helt tafatt. Han fant det klokest å luske vekk uten å foreta seg noe for å straffe.

*

I leiren var det 2 skredderverksteder — et for reparasjon av fangenes tøy, og et for reparasjon og stell av vokternes. De fangene som arbeidet på sistnevnte

sted hadde klart å skaffe seg betydelige fordeler, bl. a. fikk de til stadighet tak i sigaretter, hvorledes det nå gikk for seg. Det hendte mye rart på dette skredderverkstedet hvor fangene kom i nokså nær kontakt med vokterne.

Under en general-appell blir det foretatt rassa på alle rommene i leiren. En «smørgås» kommer inn på skredderverkstedet for rikspolitiet, som det het den gang, hvor han finner en fange i fullt arbeid.

— Nå, hvorfor stiller De ikke?

— Jeg har ordre om å arbeide. Flere av kara skal til byen i kveld og har bannet på at de skal ha dressene ferdige.

Vokteren mumler noe og tar fatt på å undersøke rommet. I et av skapene finner han hele 9 sigaretter.

— Hvem eier dette skapet?

— Det er mitt!

— Hvor har De fått disse sigarettene fra?

— De er ikke mine. De lå i lommene til en av rikspolitiet, jeg har tatt vare på dem inntil tøyet hans er ferdig.

— Finner dere ofte sigaretter i uniformene?

— Ja, som regel ligger det noen der.

— Og dere «tar vare på dem?»

— Ja, vi kan jo ikke presse tøyet med sigaretter i lommene.

— Hm. Dette var merkelig. Jeg legger aldri igjen sigaretter i mine klær.

— Nei, det er helst slike som vil ha ekstra god press i buksene som gjør det.

— Å ja så, det er kanskje derfor buksene mine er så runde bestandig.

«Smørgåsen» beslaglegger sigarettene, legger dem

på bordet og fortsetter undersøkelsene. Så snart han har vendt ryggen til, soper fangen sigarettene ned i lommen sin.

På en hylle ligger det en kortstokk (skredderne var ivrige bridgespillere).

— Hvem eier denne?

— Den fant jeg i en uniform i morges. Den tilhører en av rikspolitiet.

— Den tar jeg med meg. — Han legger den på bordet — og oppdager at sigarettene er vekk.

— Hvor er sigarettene?

— Sigarettene?? — Ja — jo — jeg tok visst vare på dem igjen jeg. — Legger dem smilende på bordet.

Vokteren fortsetter undersøkelsene. Så snart han har snudd ryggen til, soper fangen sigarettene og kortstokken ned i lommene sine. Han tar fatt på å presse bukser. Vokteren finner et par piper, men overser dem — han vet hvilket svar han får. Gjør seg ferdig til å gå. Ser plutselig at sigarettene og kortstokken er vekk.

— Hvor ble det av sigarettene og kortstokken?

— He? — Er de vekk igjen! Det var da som pokker!

— Au, der holdt jeg å å svi buksa! De forstyrrer meg slik. — Ja, ja, De får heller glemme at De har sett disse sigarettene. Og kortstokken tilhører fenrik G. . Jeg er ansvarlig for den og skal passe på at han får den tilbake. Ja, De kan være helt trygg Her er ingen ulovligheter.

— Ja, ja, pokker heller. Det er ingen råd med dere her på skredderverkstedet. — Og dermed går «smørgåsen» — uten resultat.

*

I brakke 17 pågikk det en langvarig strid mellom

folkene på malerverkstedet og brakkesjefens stab. Det gjaldt å gjøre hverandre flest mulige «spik», spille hverandre puss. Mellom malerverkstedet og brakkesjefens rom bodde sjefen for urtekommandoen, en stor skøyer som holdt seg inne med begge parter og sekunderte dem begge.

Etter at malerne en natt hadde vært på loftet og tømt et spann på 50 liter vann ned i køyene til brakkesjefens folk, var sistnevnte herrer oppsatt på å ta en blodig hevn. Men hva skulle de finne på? De studerte lenge, men fant ikke noe brukbart påhit. Men sjefen for urtekommandoen kom dem snart til hjelp. Han la opp en flott plan. Det ble dog nødvendig å innvie skredderne på verkstedet for rikspolitiet i planen, det var noe med uniformer som måtte ordnes. Skredderne lot seg imidlertid lett overtale. De tilbød seg endog å støtte planen.

En stille ettermiddag mens 4 av malerne var på verkstedet, kom planen til utførelse.

Malerne får først høre et forferdelig leven i rommet ved siden av. Da de forsiktig titter ut av døren, får de se at sjefen for urtekommandoen er stilt opp i gangen med ansiktet mot veggen. Aha! — inspeksjon. Inne på rommet hører de 2 «smørgåser» som bruker kraftig kjeft og er riktig i harnisk. De lukker døren og farer omkring for å få gjemt vekk alt som er ulovlig: blad, piper, penger, kortstokk etc.

De er ikke på langt nær ferdig da døren blir sparket opp og 2 «smørgåser» stormer inn. En av malerne skriker «Rett!» og alle står som tente lys.

Nå begynner en komers som malerne sent vil glemme.

En av «smørgåsene» spør først temmelig kvasst hva

det skal gjøres etter at det er ropt rett? — Jo, for mannen for verkstedet har å melde av: Rom nr. 3 i brakke nr. 17, 4 malere til stede, alt i orden.

— Ja, hvorfor sa du ikke det med det samme, din fjompenisse der du står! Sa du «alt i orden?» Er du sikker på det?

Og så løper de 2 rundt og forbauser malerne med å finne fram alt det som er gjemt. Og for hver ting de finner, går de til formannen og spør: Sa du alt i orden? Hva er dette? — Og så skjeller de malerne ut så det forslår. Av og til får fangene et temmelig uvennlig spark i baken, de blir kommandert opp på stolene, opp på bordet, opp i køyene — de blir truet med enecelle og rapport til direktøren etter beste «smørgås»-oppskrift. Malerne er til slutt så forskrekket at de er ganske bleke.

Som foreløpig avslutning på inspeksjonen blir de 4 malerne kommandert opp på 2 stoler. Her blir de stilt med front mot hverandre, og slik at nesene berører hinannen. Dette blir nøye påsett, og de får flere dultur i nakken før alt blir erklært bra. I døren får de en siste ordre om å bli stående slik inntil «smørgåsene» kommer tilbake, og det skal bli meget snart.

Naturligvis har «smørgåsene»'s besøk hos urtekommandoen og malerne vakt oppsikt i brakka. Med en gang «smørgåsene» er forsvunnet, gløtter det på døra til malerverkstedet og et forskrekket ansikt fra brakkesjefens stab titter inn.

— Jøss, står dere sånn!

— Lokk døra'a gett, døm kommer snart igjen!

Det dukker et ansikt til fram i dørsprekken — og et til — og et til. Noen fniser. En av malerne hysjer og truer med neven:

— Nei, nei, er dere gjerne. Lokk døra og forsvinn! Hvis dem kommer nå, går det ut over oss.

Men i døra kommer det flere og flere nysgjerrige — karer fra skredderverkstedet, elektrikerwerkstedet, sykepassere m. fl. Det lyder høyrøstet latter.

— Nei — men så rart dere står. Ha-ha-ha! — Det blir trengsel ved døra. Formannen på malerverkstedet er helt fortvilet.

— Kan dere ikke høre. Lokk døra! hvisker han. Og en av de andre malerne hopper ned av stolen og skyver de framtrengende tilbake.

— Det var da som svarte f. . . . Forstår dere ingen ting! Vi ender jo på «Haft» hele bunten! — Han prøver å presse døra igjen, men klarer det ikke og styrter tilbake på plass med nesa mot kameraten.

Etterhvert tar livet i gangen fullstendig overhånd. Gutta ler så de knytter seg, mens malerne truer og banner og bønnfaller og er dypt fortvilet.

Langt om lenge går det et lys opp for en av malerne. Han hopper ned av stolen og går stille bort og setter seg på køya. De andre forstår fremdeles ingen ting.

— Vi er narret av brakkesjefens folk, sier han som sitter. — Da forlater også de andre plassen på stolene, rare og forknytte ser de på hverandre. En av dem smiler, de andre er innerlig forbanna.

— Fanken at vi skulle gå i den fella!

— Ja, men hvem kunne vel ane detta? Hvilken grenseløs frekkhet!

I mange dager etter lo leiren av den køpenickiaden.

Når det så lett lyktes å narre malerne, var forklaringen den at 2 fanger fra en annen kant av leiren opptrådte som «smørgåser». Fra skredderverk-

For rikspoliet hadde de fått utlånt uniformer. Spøken var naturligvis ikke helt ufarlig, men det var plasert observasjonsposter som skulle varsle hvis virkelige «smørgåser» var i farvannet.

*

Her er en historie fra et senere tidspunkt, fra den tiden vi måtte ha klippekort for å bli klippet.

En ny fange kom inn på frisørsalongen på Ilebu. Der satt det nokså mange og ventet på tur, så frisørmester J. ville nødig ha flere den dagen.

— Har du klippekort? spurte han nykomlingen.

— Nei, skal jeg ha det?

— Ja, det må alle ha. Du får et på registreringskontoret i portbrakkka.

Fangen gikk dit og sa han skulle ha et klippekort. Sjefen der, en landskjent idrettsmann, hadde fått utlevert noen kort for påkomne tilfelle. Han fylte ut et kort med fangens navn og nummer.

— Så får du gå på rasjoneringskontoret. Du vet, klippingen er jo rasjonert her.

Jo, fangen durte videre til rasjoneringskontoret. Her traff han en fengselsbetjent, og denne var for en gang skyld med på spøken. Han stemplet kortet.

— Så får du gå til hygienekontoret og få undersøkt om du er fri for dyr i håret.

Fangen syntes nok dette var mye bråk for å få klipt seg, men han dro da videre til hygienekontoret i tårnbrakkka. Der traff han en eldre fange, en tidligere fylkesmann. Fangen sa hvorfor han kom. Fylkesmannen kremtet som vanlig og snodde betenkt den kraftige barten.

— Nei, nå synes det meg å bli for mange arbeidsoppgaver for dette kontor. Hrrm, hrrm. Imidlertid

får vi jo undersøke Dem når betjenten har sagt det, men jeg tror nok vi får protestere mot flere oppdrag.

Da undersøkelsen var overstått, tok fylkesmannen på seg yttertøy og ble med fangen til frisørsalongen for å undersøke saken nærmere. Frisørmesteren vinket fylkesmannen ut på gangen og forklarte forholdet. Smilende og lettet gikk fylkesmannen tilbake til sitt kontor. Da var klokken blitt så mange at frisørmesteren kunne meddele at besøkstiden dessverre var slutt for i dag. Velkommen igjen imorgen!

*

Denne historien har jeg fra en medfange:

I en fangeleir på Sørlandet hadde de en tidligere anleggsarbeider som vaktmester og sjef. Han var ikke nettopp noe lyst hode, og bestandig uttalte han fremmedordene galt. Hvis noen av fangene var syke og kom til ham for å få medisin eller legehjelp, stilte han alltid selv diagnosen:

— Det er bare fengselsykolose, skjønner du. Det går snart over. Bare ta det med ro.

Enten vedkommende var forkjølet, hadde magesmerter, nyresyke, tannpine etc. så var det like fullt fengselsykolose. Det var ingen annen trøst å få.

Den samme fangesjef var ikke særlig stiv ut i addisjon. En gang han skulle telle opp 642 kroner i et par fangers nærvær, tok det meget lang tid. Han tellet og tellet. Da han kom så langt som til 400, ga han opp det hele med følgende bemerkning:

— Det har stemt hitinntil, og da stemmer nok resten!

*

De mange lyrikere blant fangene fikk rik anledning til å utfolle seg bak piggråden på Ilebu. Det

later i det hele tatt til at en isolert tilværelse skaper gode forutsetninger for lyrisk blomstring. Og fangekameratene var dikternes takknemlige tilhørere.

En fotograf skrev uavbrudt «Dagens vers». Ett av dem lød slik:

Krigen er slutt.

Gleden er stor.

Fengslene fylles.

Fred på jord.

Vi som sitter blir ribbet for alt

lenge før dommen er falt.

En annen dikter ga uttrykk for sine følelser slik:

Bittert det føles å bli sperret inne,

uten å vite seg skyldig i noe

annet enn dette å ville det gode.

Dager og uker og år ser du svinne,

uten å vite hvorledes det går deg,

uten å vite om noen forstår deg. —

Det var ikke alle diktene som var like alvorlige og bitre. Nei, tvertimot var det mye fin humor og pepperet satire å høre. Vi skal ikke her gjengi noe av hva kjente diktere skrev på Ilebu, det klarer nok disse selv i sin tid. Vi skal bare ta med et lite stemningsdikt som en forholdsvis ukjent poet ble inspirert til da han en dag sto ved en søppelfylling som lå tilbake fra Grini-tiden.

Så festlig et syn å se vin på ballonger,

se lynende, blanke flakonger

som fylt er til rannen av dyreste sort

«Eau de Port».

Det dufter av nardus og myrra, parfyme,

av fest, kosmetikk og kostyme,

av glede og fult og humor

så det klør!

På Ilebu er det vel ikke så meget som bærer det festlige preget. Skjønt sannelig, vær ikke sikker på det. Kom og se, på fyllinga finner du tomme ballonger og flasker og krus og kartonger som minner om fest og humor. Om det gjør?!

Forleden jeg sto her på brakke-balkongen, da så jeg den tomme ballongen som lenge har ligget på fyllinga her — stor og svær! Men så fikk en vinlegger se den. Nøyaktig besiktiget ble den. Og funnet den ble av verdi skal jeg si!

Han snudde og vendte den så behendig. Mon hvordan den så ut innvendig? Det er vel et temmelig stygt sløseri må man si å kaste den finfine, flotte ballongen som blank kunne bli som flakongen ved rensing med soda og vann. Bruk forstand!

Og det vil jeg enig meg herved erklære: Ballongen til heder og ære det burde den atter få komme på ny. Rund og kry den burde få stå borti kroken, den kjære, få stå der og putre og gjære og kose seg vakker og fin full av vin!

Ja, det hendte virkelig en god del morsomt blant alt det triste på Ilebu. Og det er så mye en kunne ha lyst til å ta med. Men dette får være nok som prøver på det gode humor.

UNDERHOLDNING OG ANNEN ATSPREDELSE

I den første tiden — en kan gjerne si de tre første månedene — var det gjennomgående nokså trist og forstemmende på Ilebu. Mange var sterkt rystet og nedbrudt etter arrestasjonen. Denne var kommet så uforberedt og var skjedd så brutalt at det i høy grad virket opprørende på de fredelige mennesker det her gjaldt. Dertil kom at leiren stadig sto i uroen og forandringens tegn. Nye fanger ble ustanselig kastet inn blant belegget, nye bestemmelser og påbud haglet daglig ned over fangene, rassiaer og skyting foregikk dag og natt. Luften var likesom fylt av hat og terror, sult og sorg.

En søndag sist i juni drøftet noen av oss spørsmålet om å få i stand underholdning i leiren. Det ble pekt på at kameratene på det tidspunkt var svært deprimerte. De trengte å få tankene vekk fra all ulykken, fra dom og evig pine. — Det var jo uvisst hva vi kunne få lov til å by på av underholdning, og kunstnerne våre hadde hittil vært tilbakeholdne fordi de nødig ville risikere å få det enda verre enn de hadde det. Drøftelsene endte med at jeg fikk i oppdrag å konferere med en del av scenekunstnerne om

muligheten av opptreden på brakkerommene; sette i gang uformelt og i beskjeden målestokk.

Kunstnerne unnslo seg ikke, men det tok litt tid å komme i gang. De var jo helt uten hjelpemidler. Hva skulle de by medfangene på? Det fantes enkelte musikkinstrumenter i leiren, men det var hittil blitt forbudt å spille på dem.

En kveld sivet det musikk ut fra et åpent vindu. De som var ute og spaserte stanset opp og lyttet. Snart sto det en tettsluttet krets utenfor vinduet, og inne i rommet var det fullt hus. Det var trekkspill og banjo som traktertes, og inne i mellom var det en ung gutt som sang refrengene. En hadde følelsen av at fangene suget musikken inn. Hvor det var deilig å høre toner igjen! Vi turde ikke applaudere, skjønt vi hadde speidere ute. Spill mere! hviskes det inn gjennom det åpne vindu. Og gutta spilte. Da kom plutselig et ilbud: «Smørgås i Industrigata!» Musikken forstummet og fangene spredte seg.

Det var det første forsøket.

Av dagboka for 20. juli ser jeg at det den dagen ble opplyst på appellen at det nå var anledning til å få tilsendt hjemmefra 2 lærebøker og 1 bok av religiøst innhold. Bøkene skulle sendes gjennom fengselspresten, som ville sensurere dem. — Jeg hadde inntrykk av at få benyttet seg av dette tilbudet med det samme; mest bare de troende kristne som ba om bibler og sangbøker. Da vi noen måneder senere fikk i gang språkundervisning, ble det annerledes. Men foreløpig betydde altså dette tiltaket lite for å bedre stemningen.

Den 25. juli har jeg notert meg at jeg var på boksekamp! Det hadde seg slik at ungdommer under

20 år ble samlet i én brakke og fikk lov til å drive litt sport. Om kvelden, etter arbeidstid, grep «de store gutta» fatt i sportsartiklene, bl. a. boksehansker. Da 3-4 Norgesmestre og AIF-mestre i boksing hadde tatt opphold på Ilebu, fikk disse og andre bokserne anledning til å vise ferdighetene sine. Kreftene var det nok så som så med, og det var ofte en ynke å se hvordan de slang av utmattelse, men bokse ville de. Noen kvelder fikk vi se flere riktig gode kamper.

Disse kveldene på nordsiden av leiren med boksing som underholdning, ga kjærkommen avledning for triste tanker hos mange en unggutt — ja, eldre med.

Da det søndag formiddag den 29. juli ble slått opp plakat om at det fra 1. august skulle bli bedre kosthold i leiren, utløste dette slik glede at det om ettermiddagen samme dag arrangertes den første «offentlige» kabaretforestilling på Ilebu. Det var de 2 musikantene som hadde spilt for åpent vindu hin kveld som førte an. Forestillingen gikk av stabelen på «Brakkerydningen», en påbegynt brakke som aldri ble ferdig og som bruktes som opplagsplass for madrasser, køyer, lemmer, bord etc. Her ble en lem brukt til scenegulv. Trekkspilleren var en liten, stødig og alvorlig kar, mens banjospilleren var sprelsk som bare pokker. Han spilte, sang, hylte og fektet; han hadde visst fått den moderne rytmen i kroppen. Men morsom var han og spille kunne han — ai, ai, ai! Han rev tilhørerne med seg — smilene lyste opp. I tillegg til disse 2 var det en ung, pen gutt som sang refrenger og viser. — Forestillingen varte bare en halv time og hadde selvfølgelig samlet et stort og takknemlig publikum.

Ettersom det nå virkelig skjedde bedring i kostholdet, og da fangene omtrent fra samme tidspunkt fikk den første kontakt med sine familier gjennom åpne, sensurerte brevkort, ble det lysere stemning i leiren. Da også arbeidstiden ble kortet av fra 10 til 8 timers dag, kom vi helt ovenpå igjen.

Brettspill ble tillatt, og dermed tok sjakken et veldig oppsving. Brett og figurer laget gutta selv, delvis på snekkerverkstedet og delvis i pottemakeriet. Flere sjakkturneringer ble arrangert mellom lag fra brakkene.

Den første improviserte kabaretforestilling ga selvfølgelig mersmak. Den påfølgende søndag (5. august) var det satt opp et større program med flere kjente kunstnere på plakaten. Forestillingen var berammet til kl. 19,30 på samme sted som sist. Tilskuertallet var nå langt større enn første gang fordi flere hadde fått vite om arrangementet.

Alt begynte bra, og stemningen blant de ca. 2000 tilskuere var ypperlig. Musikken hadde spilt noen feiende marsjer og valser, vi hadde prøvd oss med atskillig hell på allsang, en lærer hadde resitert Johan Runebergs gripende epos om «Sven Duva» og en kjent skuespiller fra Drammens-kanten, J. H., hadde på sin uforlignelige måte lest Finn Bø's humoreske «Landskamp» og var nå midt inne i en historie av Sfinx — da forestillingen plutselig blir avbrudt. En «gåsunge» — vår betegnelse på de nye rekruttene som hadde avløst «smørgåsene» — trengte seg fram til scenen og spurte, synlig nervøs, om det forelå skriftlig tillatelse til å arrangere forestillingen, for ellers forlangte vakthavende øyeblikkelig avbrytelse,

sa gutten. — Ja, det er altså ikke jeg som forlanger det, understreket han.

Nei, vi hadde nok ingen skriftlig tillatelse. Vi avbrøt derfor øyeblikkelig forestillingen uten demonstrasjoner, og vi gikk stille hver til vårt. Det var fra fangenes side en verdig opptreden som fikk betydning senere.

Det neste store framstøt på underholdningens område fulgte allerede lørdag den 11. august. Denne gang var tillatelsen i orden. Det ble en uforglemmelig aften.

Vi hadde fått bygd opp en friluftsscene i en slakk dalsenking mellom brakke 16 og en av vaskebrakkene. 5 brakke-lemmer dannet bakgrunn på scenen. Og her hadde vi fått opp et piano.

Det var en stille, varm sommerkveld, helt ideelt vær for en friluftsforestilling. Jeg tror hver eneste fange som ikke hadde tjeneste var møtt fram, dvs. at vi var mellom 3000—3500 tilskuere. Hver mann hadde tatt med seg en taburett.

Det satte ekstra spiss på forestillingen at direktør Gleditsch og frue hadde fulgt innbydelsen til å overvære forestillingen.

Jeg beklager at jeg ikke har notert programmet i detalj. Det ville gitt leserne et bedre inntrykk av det nivå det lå på. Nå må jeg nøye meg med å nevne en del av aktørene med anonyme betegnelser.

Programmet ble åpnet av det debuterende Ilebukapellet, ledet av den spesielt fra Bergen kjente kapellmester J. J. Skuespiller E. T. (kjent fra Det norske Teatret) leste en god prolog som han selv hadde skrevet. Så gikk det slag i slag: Opplesing av skuespiller J. H., fiolinsolo av Thv. L. jr., akkom-

pagnert av A. S. — deklamasjon av den tidligere nevnte E. T. («Fanitullen») og av skuespiller-forfatteren K. H. («Smeden og bakeren»), sang av operasanger J. O. (italienske arier), fiolinsolo av kapellmester W. J. (Schubert, Bach, Grieg), trekkspill og banjo av L. & B., samt folkeviser av operasanger H. D., som også var aftenens konferansier.

Det er vanskelig å si hva som slo best an. Her var noe for enhver smak. Bifallet var kolossalt. Uten forkleinselse for noen av de andre opptredende, tror jeg det var den unge, sympatiske operasanger J. O. som imponerte og overrasket mest. Stemmen hans klang som tonene fra en harpe i kveldsstillheten, vidunderlig skjønt og betagende. Sangen grep meg slik at tårene sto i øynene. Sangeren måtte gi ekstranummer og ble hjertelig hyllet. Vi forsto at det ikke var noen tilfeldighet at den karen hadde opptrådt på Europas betydeligste operascener.

Da K. H. leste Wessels dikt om «Smeden og bakeren» var alle klar over meningen, han la dessuten ekstra fin ironi i stemmen. Det fikk nok følger. Og jeg tror det var grunnen til at direktøren foreløpig nedla forbud mot at skuespillerne fikk opptre for større forsamlinger.

Lørdag den 18. august hadde vi også gjort ferdig til en stor underholdningsaften. Tillatelsen var også i orden. I siste øyeblikk ble forestillingen avlyst av direktøren, angivelig på grunn av eksplosjonsulykken i Grønli i Oslo dagen i forveien. Grunnen virket noe søkt på oss som var isolert fra alt som foregikk ellers i landet.

Den påfølgende lørdag (25. august) ble forestillingen nektet uten begrunnelse. Vi var dermed klar over at det var satt bom.

Det ville jo også vært forbannet ergerlig om «landssvikerne» på Ilebu skulle få lov å lage forestillinger med kunstneriske prestasjoner som sto fullt på høyde med hva en kunne se på landets faste scener. Det kunne gi farlige tanker om at disse menneskene ikke var så undermåls som pressen gjerne ville ha det til.

Under disse forhold ble det aktuelt å gå i gang med underholdning i brakken. Framover høsten og vinteren arrangertes det utallige muntre og hyggelige forestillinger på rommene. En musikktrio med banjo, trekkspill og saxofon var omtrent hver dag i virksomhet, og ved siden av disse optrådte gjerne et par av våre skuespillere med deklamasjon, opplesing eller skrøner. Kanskje spilte også en av våre tre gode fiolinister — W. J., J. J., eller Thv. L. — klassisk musikk, eller kanskje en av dikterne leste sine nyeste vers.

Disse forestillingene på rommene var naturligvis besøkt av så mange som det overhode lot seg presse inn. Gutta satt i køyene i 2 à 3 høyder, på provisoriske benker og medbrakte taburetter — eller de sto som sild i tønne. Luften ble nok tung og overopphetet, men hva gjorde det? Stemningen steg til sine tider så en følte at taket ville løfte seg. Varmen kunne også bli så intens at veggelusa nysgjerrig tittet fram fra bordsprekkene og likesom spurte hva som sto på.

En lørdags- eller søndagskveld kunne det være 1—5 romforestillinger i leiren samtidig.

Nå skjer det 2 ting som også er egnet til å gjøre fangenskapet lettere:

- 1) Den 17. august får vi på lovlig vis den første

dagsavis i leiren. Det er den upolitiske «Morgenposten», som blir delt om med et nr. til hvert rom. Tidligere hadde vi bare fått se enkelte innsmuglede aviser, dessuten viktige artikler i avskrift.

2) Den 19. august åpnes den lille boksamlingen som var tilbake fra Grititiden. Det var ca. 1000 bind som våre biblioteksfolk og bokbindere hadde ordnet og satt i stand. Vi begynte med å dele ut praktisk talt alt sammen, men allikevel ble det jo nokså tynt med leseverdig litteratur for den enkelte. Det viktigste var imidlertid at det nå lot seg gjøre å få noe å lese på, noe å fordrive tiden med. Det varte imidlertid ikke lenge før boksamlingen tok til å øke betydelig, og da fikk vi i stand en ordning slik at enhver kunne bytte inn bøker på biblioteket og velge det han ville lese etter en trykt katalog. Løslatte fanger og pårørende husket på biblioteket med store bokpakker. så mot slutten av min Ilebu-tid var bokantallet økt til henimot 15.000 bind, hvorav meget var høyverdig og fin litteratur.

De bøkene jeg først fikk tak i kan jeg nevne: I. F. Jacobsen: «Marie Grubbe», Sigurd Kvåle: «Håvard på Eggvin», Blomberg: «Det brenner i snøen», Ham-sun: «Men livet lever», Roy Roberts: «Krebseklubben», Sigurd Hoel: «Arvestålet», Oskar Bråten: «Oppover», samt en del biografier og populærvitenskapelige verker.

På initiativ av musikeren og dirigenten Thv. L. ble det den 27. august dannet et sangkor som fikk godt tilslutning. L. lærte opp koret og dirigerte det inntil han ble løslatt. Koret var med sitt skiftende stemmemateriell i virksomhet gjennom hele Ilebutiden, den lengste tid under ledelse av fangenes

flerårige tillitsmann, den kjente landslags(fotball)-spiller fra Frigg, kaptein E. H.

Jeg har et par minner om dette sangkoret som jeg må fortelle.

Sangkoret opptrådte for første gang i tilslutning til en gudstjeneste søndag 16. september 1945. Gudstjenesten holdtes i friluft fra den oppbygde scenen ved «Drøbak-terassen». Presten opptrådte i prestekjole for en gangs skyld og talte over dagens tekst. «Den som tror skal leve om han enn dør».

Nå hadde vi hittil hatt inntrykk av at presten ikke var særlig vennlig stemt overfor oss fanger. Han snakket titt og ofte om anger og botsgang, om den forlorne sønn og det fortapte får. Den 16. september skjedde det en merkbar forandring med presten, og jeg tror det var sangkorets skyld.

Etter prekenen stilte sangkoret opp med 150 mann. Og da dirigenten løftet taktstokken, falt koret inn med Beethovens vidunderlige «Lovsang». Duvende tonefylde og harmoni fylte luften denne soltindrende, stille formiddag. Stemmen steg og sank i mektig brus og løste ut den store tonekunstners henførte hyldest til Skaperen. Vi som hørte på hadde følelsen av at hver enkelt stemme i koret sang ut over menneskelig evne i gudbenådet inspirasjon. Vagrere korsang har jeg aldri hørt enn fra denne tilfeldig sammensatte flokken i fangeklær.

Alle tilhørerne var sterkt beveget. De fleste kjempet forgjeves for å skjule sine følelser. Og hos presten, som under sangen var blitt stående på scenen, så vi at den ene tåre etter den annen randt ned over kinnene.

Da sangen døde bort, ble det et øyeblikks dyp

stillhet. Så hørtes plutselig prestens gråtkvalte stemme: «Å, syng den en gang til».

Etterpå takket presten i sterke ord for sangen. Og etter den dagen var det en annen undertone å merke i preknene hans. Han reiste snart fra Ilebu.

Det andre minnet er fra et langt senere tidspunkt, nemlig fra nyttårsnatten 1948-1949. Da var ikke koret så stort, det tellet omkring 60 stemmer. — Vi hadde denne nyttårsaften innviet brakke 8 som teater. Vilhelm Krags folkelystspill «Baldevins bryllup» var blitt oppført med stort bravour. Direktøren hadde holdt en humørfylt tale, og stemningen etter forestillingen var bare glede. Da vi kom ut i leiren, lå det et tykt teppe nysnø på bakken. Dette virket oppmuntrende, for leiren var likesom med ett slag blitt lys og ren.

Da klokka nærmet seg 24,00 samlet alle fangene seg rundt den lysende julegranen på appellplassen. Trass i at vi hadde hatt en overmåte hyggelig aften, såg nå alvorstemningen brått inn over oss. Og tankene dro på flukt — vekk fra leiren, hjem til våre kjære. Skal tro hvordan de hadde det nå? Kanskje tenkte de litt på oss som var på Ilebu bak piggråden? Gode kamerater snakket sammen om hjemmene sine, om kona og barna.

Så tar gutta hverandre i hendene og fletter en kjempestor brorskapsring rundt julegranen, og plutselig står fangenes tillitsmann midt i ringen og taler. Han minner om at det er 4. julen på Ilebu for mange av fangene, det er 4. nyttårsaften borte fra hus og hjem, borte fra slekt og venner. Det er tungt å være innestengt og isolert for alle dem som ikke vet at de har gjort noe galt. Tillitsmannen takket fange-

kameratene for det gode kameratskapet, det gode samholdet som hadde bestått sin prøve på så mange måter. Og så ønsket han alle et bedre nytt år, helst et frihetens år.

Gjennom høytaleren hørte vi kirkeklokkas malmfulle slag da det gamle året ble tallet ut, og fra det fjerne kom lyden av sirenene på Oslo havn. Vi hørte også vokterne som støyet i tårnet og forsto at vakt holdet var forsterket for anledningen.

Et øyeblikk hersker det fullkommen stillhet over plassen. Månen seiler fram bak en sky og gjør leiren enda lysere.

Da toner det plutselig sang gjennom luften. Kraftig og harmonisk. Vi blir stående og lytte ut i natten.

Jo, det er sangkoret vårt som synger! Koret står på trappa til matmagasinet, og tonene bærer ut over hele plassen. Hva er det nå disse «landssvikerne» synger i en hellig nyttårsstund? Hva er det de har interesse av å føre fram, hva er det de har øvet på og hva er det de synger med slik styrke og sangglede?

Det er Ivar Aasens: «Gamle Norig, nordst i gren-dom, er vårt eige ættarland». Jeg husker best siste verset:

«Born av dei som bygde landet
er på tuftom endå til;
garden stend i gamle standet,
bygd og bøtt som bonden vil.
Van til møda, meir enn til kjæla,
leikar lyden på land og sjo.
Gjev han sitje med sømd og sæla
trutt på tuftom i trygd og ro!

Ja, slik var sangkoret med og kastet glans over nyttårsnatten. Herlig sang og gripende ord.

Vi gikk stille og rolig tilbake til brakkene med hjemmet og landet i tankene. Men kanskje kom det også inn i sinnet noe mer bitterhet mot egne landsmenn. De som hadde gjort Ivar Aasens ord så sørge-lig tilskamme — — —.

*

Naturligvis ble det også holdt mange foredragsaftener på Ilebu, men ingen foredrag om politiske emner. Vi hadde et foredragsutvalg med journalist D. S. som formann. Jeg overkom dessverre ikke å få høre så mange av foredragene, da disse ble holdt på en tid da jeg var opptatt med et spesielt arbeid for leiren. Av de foredragene jeg husker nevner jeg: Professor A. H.: «Svalbard og kullforekomstene der», kand. ocean E. H.: «Innføring i sosialøkonomi», overrettssakfører A. W.: «Opplevelser fra rettssalen», pastor K. M.: «Seksuelle problemer» (5 foredrag), en anonym fange: «2 års opphold i svensk konsentrasjonsleir», en annen fange: «4 ½ år i britisk fangenskap» og major T. G.: «Nordsjøflyvningen». Jeg hørte at kameratene fortalte om andre foredrag de hadde hørt, f. eks. foredrag om Argentina og Nord-Afrika, om film, fagorganisasjonens sosiale arbeid, norske diktere i 1880-åra, Wergeland og Welhaven, om Arnulf Øverlands diktning — m. fl.

Vi hadde ikke tillatelse til å arrangere foredrag i 1945. Vi måtte derfor stadig holde vakt. Det gikk alltid bra. Men en gang hadde det nær gått galt. Det var den kvelden da A. W. kåserte.

På en eller annen måte hadde «smørgåsene» fått vite at W. skulle tale i brakke 17. De trodde han skulle holde politisk foredrag. Og ettersom de stadig lå etter W., som ble betraktet som en «farlig» mann

til tross for at han ikke hadde vært medlem av NS under krigen, fant de nå en kjærkommen anledning til å slå ned på ham.

Akkurat idet W. holdt på å avslutte sitt morsomme kåseri, fikk vi varsel om at «smørgås» var på brakka. Vokterne hadde imidlertid tatt feil av rommene, de gikk inn på skredderverkstedet i stedet for på urtekommandoens rom, hvor vi var samlet. Nå passet det så pussig at det var en mann til i leiren som hadde samme etternavn som A. W. og at denne mannen akkurat da befant seg på besøk hos skredderne. Da vokterne stormet inn og ropte: «Er W. .... her?», så kom den sistnevnte herre fram og sa: «Javel, her er jeg».

— De er her og holder politisk foredrag!

— Politisk foredrag? Jeg? Nei, ja så, er jeg det? Og hvor er forsamlingen jeg taler for? De 2 skredderne?

— Heter De ikke W. ....?

— Jovisst heter jeg W. ....

Vokterne forsto ingen ting. For å redde seg unna en opplagt tabbe, tok de til med en undersøkelse på skredderverkstedet. Og mens dette sto på, strømmet vi ut fra rommet på den andre siden av gangen og forsvant hver til vårt. Vokterne fikk ikke engang snusen i at A. W. hadde opptrådt som taler den kvelden.

*

Da brakke 18, den såkalte forhørsbrakka, ble stilt til disposisjon om kvelden for fritidsbeskjeftigelse, kom også språkundervisningen igang. Det var ingen mangel på gode lærerkrefter blant fangene. Jeg hadde inntrykk av at de fleste som tok undervisning i språk konsentrerte seg om engelsk og spansk, men enkelte leste også fransk, russisk og italiensk. Under-

visning i spansk ble snart forbudt, men da det ikke var forbudt å få inn lærebøker i spansk, lot det seg gjøre å lære dette språket allikevel.

Da skolevirksomheten et års tid senere kom inn i fastere former med egen ledelse og administrasjon, fikk fangene overlatt en brakke med 10 «klasseværelser». Da tok undervisningen et veldig omfang. I hele vinterhalvåret var det undervisning i handelsfag, realskole- og gymnasiefag, landbruksfag, språk, praktiske fag og en lang rekke spesialfag som f. eks. kjøleteknikk, biologi, teologi, retorikk, reklame, musikkteori, navigasjon, landmåling etc. Det var bestandig fanger som foresto undervisningen, men en lektor oppnevnt av fengselsstyret godkjente skoleplanene og kontrollerte undervisningen.

Det kunne være meget å fortelle fra denne utmerkete skolevirksomheten, men da jeg bare fikk følge den i et vinterhalvår i 1948-49, sakner jeg materiale til en utførlig behandling. Dessuten er det jo fortrinnsvis de 6 første måneder av Ilebu-tiden jeg legger hovedvekten på her.

*

På Ilebu var nærsagt alle religiøse trossamfunn representert — fanger som gjennom mange år hadde deltatt i Frelsesarméen, den lutherske frikirke, indremisjonen, statskirken — her var metodister, baptister, pinsevenner, adventister m. fl. Det var jo også en del prester i leiren.

De religiøse deltok naturligvis ivrig i gudstjenesten hver søndag. Men det ble ikke nok for dem. I august 1945 tok de til med møter i brakkene om kveldene. De fleste hadde fått tak i bibler. Nå leste de skriftens ord og avla frie vitnesbyrd. Det kom en

guitar inn i leiren, en mandolin også. Så sang de og spilte strengemusikk. De holdt møter mest hver eneste kveld, og flere nye sluttet seg til. Det lot til at de religiøse fra de forskjellige trossamfunn gikk godt, sammen. De var enige om å la stridsspørsmålene ligge.

Jeg kjente personlig flere av dem som tok del i det religiøse livet i leiren. De var oppriktig bekjennende kristne — ansette og respekterte mennesker som levet livet i hengivent forhold til Gud. — Det har vært sagt så ofte fra offisielt kirkelig hold at et kristent livssyn og nasjonalsosialisme ikke kan forenes. Jeg har ikke studert dette spørsmålet, men jeg la ofte merke til at det var blant de personlig kristne på Ilebu at jeg møtte de mest glødende nasjonalsosialister.

For meg selv har jeg tenkt at det er ikke sikkert Vår Herre først og fremst spør etter politisk oppfatning, slik som folk helst gjør det her nede på jorden. Kanskje bruker han et annet og sikrere mål for sin bedømmelse av menneskene. Jeg vil tro det. Kanskje spør han etter det enfoldige sinn, den gode hensikt, de gode gjerninger og den sterke tro. Da tør det vel hende at også de NS-folkene som tror på Ham vil få del i Hans nåde og arve evig liv. — —

*

Lørdag den 29. september 1945 kom det oppslag om hva fangene hadde lov til å foreta seg i fritiden. Direktøren hadde truffet slik avgjørelse:

1. Det kan tillates undervisning i engelsk og fransk.
2. Korsang kan drives. Sangkoret kan øve én gang pr. uke.

3. Det kan tillates holdt konsert med korsang og musikk.
4. Religiøse møter kan holdes én gang pr. uke under prestens ledelse. —

Som en forstår betydde dette en innskrenking i vår fritidsbeskjeftigelse. Undervisning i spansk og russisk var altså forbudt. Av underholdning var det forbudt å lage kabaretkvelder med opplesning, viser, sketser etc. Dette stoppet for en tid våre brakkeforestillinger. Videre skulle de religiøse nøye seg med et kveldsmøte i uken, og nå under prestens ledelse.

«Det kan tillates holdt konsert» sto det. Her var en utvei til felles underholdning som vi grep til med begge hender.

Å gi en god konsert kan imidlertid ikke gjøres uten grundig forberedelse. Sangkoret måtte innøve flere nye sanger. Vårt lille Ilebu-kapell måtte stemmes sammen og øves, stykker velges og noter skrives. Kunne vi skaffe gode solister? Noen av våre beste krefter hadde allerede reist, vi fikk finne noen andre.

I begynnelsen av november var vi kommet så langt at konserten kunne tillyses. På grunn av årstiden med kalde og mørke kvelder måtte vi holde til innendørs. Vi fikk låne kapellet i fengselsbygningen, en sal som rommet omkring 500 personer når den ble godt pakket. For at alle skulle få høre, ble det gitt 2 konserter pr. kveld i flere dager.

Det passet seg slik at jeg fikk være til stede en kveld da fanger fra fengselsbygningen utgjorde publikum. Det var vesentlig frontkjempere, og det var første gang disse fikk lov til å være med på en underholdningsaften på Ilebu — de satt jo ellers på celler. Gutta var glade og opprømte over å få se så

mange mennesker omkring seg, de hilste på kjente, lo og skjemtet. At vaktholdet i dører, trapper og på galleri var ekstra stort, gjorde absolutt ikke noe inntrykk på dem.

Omsider kommer salen til ro og gongongen går.

En speaker (kjent fra Kringkastingen) annonserer første nummer. Ilebu-kapellet spiller opp under ledelse av kapellmester J. J. Orkestret er ikke stort, og sammensetningen av instrumenter kunne en ønsket bedre, men en har vært henvist til å bruke det som er for hånden. Og i det vesle lokalet klinger det virkelig vakkert. Det er klassisk musikk som spilles. Så synger sangkoret Beethovens «Lovsang», som jeg før har omtalt. Sangen er mer enn nok til å få frontkjemperne ut av fatning. Jeg ser at det rykker i de unge ansiktene, de mest bevegde ser ned i gulvet eller har det travelt med å pusse nesen.

Nå følger en av kveldens store opplevelser. Fiolinisten W. J. gir solo-nummer, akkompagnert av en dyktig pianist. Først spiller W. J. en avdeling lette stykker, menuetter, folkeviser etc. — elegant og sikkert utført. Deretter kaster han seg inn i Mendelsohns symfoni i e-moll, som det tar innpå en halv time å spille igjennom. Han har ingen noter, og det synes for oss tilhørere som en umulighet å kunne huske symfoniens utallige variasjoner. Men uten nølen svinger kunstneren buen og tryller fram de skjønneste stemninger. Han er helt vekk i musikken, han gir seg hen i herlig anstrengelse. Og hele salen lever med i tonene, øynene følger hypnotisert buen og fingrene som danser over strengene — og sansene fanger inn symfoniens klare og harmoniske musikk. En sier til seg selv: Dette er en musikalsk opplevelse.

dette er kostelige minutter. — Da verket er spilt til ende, braker bifallet løs. Gang på gang må fiolinisten fram og ta imot hyllesten.

Koret synger «Den store hvite flokk vi ser» med operasanger R. T. som solist. En sitter og gleder seg og føler varme om hjertet. Sangen minner om hjemmet og kirken, om slekt og venner som er vandret bort.

Ilebu-kapellet spiller på ny en god avdeling, og en saxofonist gir til beste en soloavdeling. Gleden tindrer i øynene. Hvor det er deilig å høre ordentlig god musikk igjen!

Konserten slutter med Bjørsons mektige «Landkjenning». Her deltar alle konsertens aktører: koret, orkestret og solistene. Det blir aftenens clou. Griegs pompose og storslagne musikk fyller det vesle lokalet fullstendig og truer likesom med å sprengte rommet. Sjelden har jeg hørt et mannskor syng så kraftig og henført. Da orkestret faller inn, blir det et tonevell som setter forsamlingen i ekstase. R. T. synger solopartiene, sterkt og befriende.

Jeg kunne ikke la være å studere kameratene mine under sangen. Her satt de, frontkjemperne, som med ungdommens lyse tro og begeistring hadde vært ute i krigen. De hadde satt livet inn for den saken de trodde på. De fleste av dem hadde også kjempet mot tyskerne i 1940 og gjort sin plikt mot Norge. Senere kjempet de mot russerne, for å verge Norge og Europa. En misforstått kamp var det kanskje, men dog en helhjertet og heltmodig kamp for det de trodde var rett. Mange av kameratene ble igjen ute på de russiske stepper og sumper. De som klarte seg inntil våpnene stilnet av ble sendt hjem til Norge.

Her ble de arrestert, satt inn på overfylte celler, hundset og behandlet som de aller verste og farligste forbrytere. Var det noe rart i at bitterheten hadde boret seg dypt inn i de unge sinnene?

Nå løste musikken opp noe av sinnets stivhet og forherdelse. Godhet og ømhet veltet inn over dem. Det kom hektisk farge i de barske, bleke ansiktene. Hos mange fikk tårene strømme fritt. Kanskje fikk guttene på ny landkjenning for første gang etter krigen, på ny følelsen av at de var hjemme, at gamle mor Norge tok dem i favn, styrket og trøstet dem.

«Og det var Olav Trygvason,
landet syntes ganske stengt,
alle hans unge kongelengsler
føltes mot klippen sprengt, —
inntil en skald oppdaget
hvite kupler og spir i skylaget».

Dette var som skrevet til dem. De som kom utenfra og fant landet og samfunnet stengt. Da peker skalden på snøbreene og snøfjellene — på tinder av håp gjennom håpløsheten.

«Lengtes ham da så såre
med sin unge tro innenfore».

Lengselen deres ble båret fram av toneveldet — lengselen etter å bli som mennesker igjen blant gode mennesker i fedrelandet. Nå løfter sangen dem opp og hjem. Nå føler de på ny at de er glad i dette landet, glad i bygda, glad i hjemmet, i mor og far. Tonene skyller inn over dem som kjærtegnende bølger, bryter opp sinnet. Herre Gud — hjelp meg du! Styrk meg og rettled meg! Nå ser jeg atter et mål. Nå bærer det hjem . . . . . Den siste mektige opptakt i sangen setter inn. Sangerne og orkestret toner i for

full kraft. Karene løfter seg på benkene, det er umulig å sitte stille. Da sangen slutter av i et mektig crescendo, vil jubelen ingen ende ta. Gutta er ville av begeistring, og vokterne klapper og jubler med. Alle er imponert, betatt. Kameratene kaster seg om halsen på hverandre, ler og gråter.

Til slutt blir det stille. Speakeren får sagt fra at konserten er slutt. Vi reiser oss og går. Det er glede og stolthet å lese i ansiktene. Glede over inntrykkene, stolthet over prestasjonene. Det var *våre* gutter som spilte og sang, våre fengslede kamerater. Med lyst sinn og fylte hjerter går de tilbake til cellene igjen. De har fått noe å leve på i lange tider. — — —

Jeg hørte at direktør Gleditsch, etter den første konsertkvelden, hadde holdt en tale fra galleriet og takket for *virkelig god kunst*. Insp. Hallgren gjorde det samme en kveld han var til stede. Det var ellers flere framtreddende personer utenfra som kom for å høre på konserten. De la ikke skjul på sin begeistring.

— La dem opptre i Aulaen, sa en av dem. — Jo, sant for dyden, de fortjener det!

— Gi dem Nationalteatret for en kveld, sa en annen.

— Hvorfor ikke slippe Kringkastingen hit opp? Hele landet ville ha godt av å høre slik musikk og sang, sa en tredje.

Det var uttalelser i begeistringens rus, uttalelser som kom fra hjertet.

*

I de 5 årene som Ilebu-leiren besto hente det en god del på underholdningens område, men det er helst disse første begivenheter som huskes: Den improviserte kabaretforestillingen på «Brakkerydningen».

den storslagne forestillingen i dalsenkningen nedenfor «Drøbak-terassen» (hvor idrettsplassen senere kom til å ligge) og den første konserten i kapellet.

Noen teatermessig underholdning av betydning ble det ikke gitt tillatelse til i årene framover. Direktøren var kanskje redd for en gjentakelse av «Smeden og bageren». Først da «teaterbrakk» åpnet i 1949 fikk skuespillerne igjen tumle seg — i «Baldevins bryllup» og senere i et par folkekomedier.

Men uten tillatelse ble det f. eks. hvert år arrangert en nyttårsrevy som spiltes i brakkene. Og hvem husker ikke CASPARINO-TURNEEN, som med kulisser og stort utstyr dro fra brakke til brakke og hadde stor suksess?

Da idrettsplassen omsider var opparbeidet, kom sporten til å oppta en god del av fritiden, ihvertfall i sommerhalvåret. Det var især håndballsporten fangene dyrket. En del av gutta ble etterhvert rene virtuoser i å spille håndball, og mere spennende håndballkamper enn høstcupen på Ilebu kan jeg vanskelig tenke meg. Her var det innsats så det for-slo. Det var brakkebeleggene som spilte mot hverandre, og det gjaldt å forsvare brakkas ære! Og rundt banen var det ofte veritabel landskampstemning, med organiserte heia-gjenger og alt tilbehør, unntatt brennevin. Billettkøer hadde vi heller ikke, men det var allikevel bare privilegerte som fikk se på — dvs. bare fanger. Det hendte nok at den gamle idrettsentusiast, direktør Gleditsch lurte seg borttil og fikk del i spenningen, men det var det ingen som lot seg merke.

Det ble også drevet litt friidrett. Vi laget selv høydehoppstativ, stativ med svingstang og ringer, kule, spyd, manualer etc. Så det var anledning til å

holde seg i form for idrettsdyrkere. Men forholdene utenfor leiren ga jo ingen oppmuntring til konkurransetrening. Derfor ble det helst håndballen og den innbyrdes konkurransen i denne sportsgren som fanget interessen. Alle var deltakere i håndball — gamle og unge.

Naturligvis forekom det også andre former for underholdning og tidtrøyte enn dem jeg har omtalt her. Det er jo bestandig noen som er opplagt til streker og spell, og som kan korte tiden. I sene nattetimer ble det fra køylene fortalt mangen en god historie, mangen en munter «slåsa» som stavangerne sier. Her kom det jo ofte folk sammen som hadde faret verden rundt og deltatt i mye rart. Det hendte at disse nattetimene kunne by på underholdning av beste sort. Gjennom de fortalte opplevelser lærte vi personene å kjenne og gjennom kjennskapet grodde kameratskapet fram.

Når vi Ilebu-fanger i dag ser tilbake på et kortere eller lengere opphold i konsentrasjonsleiren, så dveler vi helst ikke ved det vonde og leie som hendte oss. Det var prøvelser som styrket og stålsatte karakteren, gjorde oss harde nok til å klare den kampen som ventet oss da vi kom ut. Nei, det er mest de gode minnene fra underholdningen, kveldstimene og samværet med kameratene som lever og glimter i erindringen.

BEGIVENHETER I KAPITULASJONSDAGENE

Jeg bet tidlig merke i en stor, rødlig kar med noe av Bjørnsons reisning over seg. Han hadde en rødlig, svær hårmanke — frisk, blomstrende farge over det brede, godmodige ansiktet — gullinnfattede briller under de buskede øyenbrynene — og en vuggende gang på grunn av et stivt bein. Han støttet seg gjerne til en spaserstokk. Det var vanskelig å få fangeklær som var store nok til ham, derfor fikk han beholde sin brune dress.

Hver dag var han å se i «Industrigata» og helst i nærheten av rettsbrakk, nr. 18. Han fulgte godt med, snakket med kjente blant kriminalassistenter og dommere, fikk tak i store nyheter. Ofte sto han i timevis omgitt av en stor flokk medfanger som hørte på hans beretning. En bestemt beretning som stadig nye medfanger ville høre fra hans egen munn.

Denne særpregede skikkelse var *Selmer Alm*, kjent arbeiderpartimann og mangeårig ordfører i Eidskog ved Kongsvinger. Jeg hørte navnet hans flere ganger under krigen i forbindelse med vervet som formann i Arbeidernes faglige Landsorganisa-

sjon. Da jeg hadde lært hans sosiale innstilling å kjenne og hadde fått beviser på hans gode dømmekraft, forsto jeg at meget var tapt ved at denne mannen ikke var sluppet til i ledelsen i L. O. under krigen. Han kunne ha utrettet meget.

Det var beretningen hans som gjorde ham så interessant på llebu. Her har De den slik som han selv skrev den ned:

Fra 1. mars 1945 ble jeg beordret til Sosialdepartementet i Oslo som sosialråd. Da jeg ikke var forberedt på beordringen, kunne jeg ikke tiltre stillingen før omkring midten av mars. Jeg rakk såvidt å skaffe meg oversikt over saksområdet og saksbehandlingen i departementet før andre ting kom til å oppta all min tid og all min interesse.

Fra begynnelsen av april var det temmelig opplagt for meg at Tyskland sto umiddelbart foran et militært sammenbrudd. Russernes veldige framstøt fra Warschawa mot Oder og Berlin, de alliertes overgang over Rhinen og framstøtet i vest gjorde dette helt klart. Det alt overskyggende spørsmål for meg ble derfor hvordan det ville gå i Norge etter en tysk kapitulasjon.

Jeg drøftet i denne tid av og til stillingen med riksfullmektig Chr. Astrup, som påsto at han var informert fra høytstående hjemmefronthold i Oslo om et forestående kapitalistisk kupp i Norge, med støtte fra engelske høykapitalistiske kretser. Astrup oppga sin kilde overfor meg, og jeg fant ingen grunn til å dra vederheftigheten av de gitte opplysninger i tvil. Kuppet tilsiktet ikke bare å feie vekk NS, men også å sjalte ut regjeringen i London. I forbindelse med kuppet ble det nevnt navn på framstående personer i og utenfor landet som skulle danne et såkalt regje-

ringsutvalg. Samtidig framkom i pressen artikler som hevdet at frontkjempere og partiets vevnede organisasjoner i tilfelle ville gripe til våpen også mot egne landsmenn. Det ble sagt til meg at dette standpunkt i en bestemt artikkel var direkte inspirert av Quisling. Fra mitt eget distrikt oppe ved riksgrensen hadde jeg sikre opplysninger om hvilke kretser av folket det var som i første rekke tok hånd om alle de våpen som temmelig regelmessig ble sluppet ned i fallskjerm fra engelske fly. Opplysningene viste at her var det de mest reaksjonære krefter i bygdene som var på ferde. Det lå nær å sette denne kjennsgjerning i forbindelse med det omtalte kapitalistiske kupp.

Endelig var det uklart hvordan de tyske tropper i Norge ville stille seg.

Under disse forhold syntes landets framtid for meg å fortone seg temmelig mørk. Jeg var uten videre klar over at NS var ferdig og under enhver omstendighet ville bli slått ut. Hvis intet nå ble foretatt, ville vi etter all beregning ende i *borgerkrig* og *kaos*. Spørsmålet var om det i siste øyeblikk kunne skapes et initiativ som ville sikre en fredelig sosial utvikling. I så fall var det klart at NS måtte resignere og tre tilbake i erkjennelse av at partiet ikke hadde og ikke ville få det nødvendige grunnlag i folket.

Ut fra min sosialistiske innstilling og under de foreliggende omstendigheter så jeg bare *en* mann som kunne tenkes å samle en tilstrekkelig basis i folket til å unngå borgerkrigen samt sikre en sosialistisk utvikling — nemlig Martin Tranmæl. Jeg gikk ut fra at han hadde autoritet nok til å samle de fagorganiserte arbeidere og landets sosialister forøvrig i en tilstrekkelig sterk blokk til å sikre en slik utvikling.

Spørsmålet var om det overhodet var mulig å komme i forbindelse med Tranmæl.

Jeg ventilette forsiktig disse ting hos kansellisjef Lundesgård. Han erklærte seg i det vesentligste enig med meg og lovet å føle seg for hos Quisling. Noen dager senere meddelte Lundesgård meg at Quisling var interessert i spørsmålet Tranmæl.

I mellomtida hadde jeg også satt meg i forbindelse med Alfred Ljøner* og anmodet ham om en konferanse. Jeg anså det verdifullt å kunne høre hans mening om disse alvorlige spørsmål. Ljøner var så til stede på mitt værelse et par ganger da stillingen ble drøftet. Han var også av den mening at situasjonen var ytterst alvorlig og mente det ville være av den aller største betydning å komme i kontakt med Martin Tranmæl. Ljøner oppfordret meg sterkt til å fortsette på den linje jeg nå var slått inn på.

Etter noen dagers forløp kom Lundesgård og spurte om jeg var villig til å reise til Stockholm for å søke kontakt med Tranmæl. Jeg erklærte meg villig til dette, og Lundesgård meddelte at spørsmålet om innreisetillatelse for meg til Sverige skulle bli undersøkt. Forøvrig snakket Lundesgård om at han snart ville få istand en «aften» hos seg, slik at jeg kunne få anledning til å snakke med Quisling om mitt syn på stillingen og på spørsmålet Tranmæl. Dette arrangement ble det imidlertid ikke noe av. Derimot meddelte Lundesgård noen dager senere at jeg ikke ville få innreisetillatelse til Sverige. Hvem som hadde undersøkt denne reisetillatelsen vet jeg ikke.

* Han var den sist fungerende formann for D. N. A. før partiet ble oppløst under krigen. (Vår anm.)

Vi var så kommet til slutten av april. Slik som saken lå an så jeg ingen utvei til å komme i forbindelse med Tranmæl, og jeg anså stillingen svært pessimistisk — nærmest håpløs. Lørdag den 28. april reiste jeg hjem til Skotterud for å delta i spilljakten i kommuneskogen tirsdag den 1. mai.

Blant dem som skulle være med på jakten var lensmann Otto Dahl i Eidskog. Sent mandag ettermiddag ringte imidlertid lensmannen og meddelte at han ikke kunne bli med på jakten, da han var anmodet om å møte den svenske landsfiskalen ved riksgrensen.

Da jeg om ettermiddagen den 1. mai kom tilbake fra skogen, kom lensmannen til meg og meddelte at det var meg møtet på grensen gjaldt. Han spurte om jeg kjente en nordmann som hette Hedemann. Jeg bekreftet dette, for jeg hadde i sin tid hjulpet Reidar Hedemann fra «Arbeiderbladet» i Oslo, gjennom de tyske sperringer ved riksgrensen da han rømte til Sverige. Hedemann hadde nå anmodet landsfiskalen om å formidle den beskjed at han ønsket en konferanse med meg på riksgrensen, og at det var *«makt-påliggende av hensyn til utviklingen i Norge at denne konferanse kom i stand hurtigst mulig»*.

Jeg ble glad ved denne underretning, og erklærte meg med en gang villig til å møte ved grensen når som helst. Jeg ble glad fordi jeg uten videre antok at Martin Tranmæl på en eller annen måte sto bak Hedemanns henvendelse. Jeg visste jo at Hedemann før krigen hadde vært ansatt hos Tranmæl i «Arbeiderbladet», og det var rimelig å anta at det fortsatt besto en forbindelse mellom disse to medarbeidere og partifeller. Lensmannen og jeg drøftet saken en del, og ble enige om at møtet på grensen ikke kunne finne sted før søndag den 6. mai. Det måtte gis under-

retning fram og tilbake over grensen om hvorvidt dagen og stedet for møtet passet den annen part, og det var ingenlunde noen kurant affære for lensmannen å kunne komme i forbindelse med landsfiskalen. Det ville således måtte ta en to-tre dager å få gitt de nødvendige instruksjoner til rette vedkommende.

Jeg reiste til Oslo allerede onsdag den 2. mai. Resten av uken ble brukt til å drøfte den nye stillingen saken syntes å være kommet i ved henvendelsen fra Sverige. Jeg informerte Chr. Astrup og Lundesgård om saken. I en av disse drøftelsene deltok på ny Alfred Ljøner. Alle var enig med meg i at det sannsynligvis var Martin Tranmæl som sto bak Hedemann, og Lundesgård lovet å informere Quisling om dette.

Lørdag den 5. mai reiste jeg så hjem til Skotterud for å møte ved grensen neste dag. Før jeg reiste ble jeg lørdag formiddag kalt opp i kanseliet. Der fikk jeg beskjed om at Quisling ønsket å tale med meg. Jeg hadde da en lengere samtale alene med Quisling. Herunder fikk jeg anledning til å fremholde mitt syn på stillingen. Jeg understreket meget sterkt faren ved et forestående kapitalistisk kupp, og henviste til de reaksjonære krefter utover bygdene som disponerte våpenlagrene. Likeledes framhevet jeg meget sterkt betydningen av at Martin Tranmæl fikk anledning til å komme tilbake. Quisling var meget interessert i spørsmålet Tranmæl, men uttalte dog sin engstelse for at denne sto Moskva for nær. Jeg benektet dette.

Quisling fortalte da en passant at han i sin tid hadde reddet Martin Tranmæl i Moskva fra å bli tatt av G. P. U.-agenter. Han uttalte videre at såfremt det var Tranmæl som sto bak konferansen ved grensen, så hadde jeg bemyndigelse til å si ham at han kunne

komme til Oslo når som helst. Det ville ikke bli lagt noen hindringer i veien for ham, og Quisling selv ville ordne saken like overfor tyskerne. Han var også beredt til å sende en bil til grensen for å hente Tranmæl såfremt dette var ønskelig og hensiktsmessig. Jeg framholdt til slutt at linjen Tranmæl ville splitte og oppløse NS, idet de konservative elementer i partiet ville bli bestyrtet og bryte ut, mens de virkelige sosialister ville søke kontakt med Tranmæl. Jeg framholdt også at etter min mening ville dette være av mindre betydning. Hvis det nemlig skulle føres en sosialistisk politikk i Norge, så ville det allikevel før eller senere bli nødvendig å renske ut visse konservative og reaksjonære krefter. Quisling uttalte da at han for sin del ikke skulle stå i veien. Han var villig til å tre tilbake som ministerpresident til fordel for en ny regjeringsdannelse. Med dette sluttet samtalen. Da jeg kom ned i korridoren på slottet, ble jeg anmodet om å melde meg for kanselisjefen før jeg gikk.

Kanselisjefen var imidlertid nettopp opptatt i en konferanse. Han møtte meg derfor i døren med et maskinskrevet ark som han ba meg se på før jeg reiste. På arket sto følgende:

«NS Fører og Ministerpresident Vidkun Quisling trer tilbake som Ministerpresident. Der dannes en sosialistisk regjering som ser slik ut: — —».

Her fulgte en ministerliste. Jeg så straks at denne ministerlisten var komplett umulig hvis formålet skulle være å danne en sosialistisk regjering, men jeg la mindre vekt på dette. Hovedsaken var etter min mening å kunne få til en sosialistisk linje og en sosialistisk samling. Ministerlisten ville eventuelt

kunne diskuteres senere. — Etter ministerlisten fortsatte skrivelsen:

«NS med alle særorganisasjoner oppløses, og det dannes et nytt sosialistisk parti (Det norske Sosialistiske Arbeiderparti) med basis i Arbeidernes fagl. Landsorganisasjon og den sosialistiske del av NS».

Søndag den 6. mai ble jeg fulgt av lensmannen i Eidskog til et nærmere bestemt sted i skogen på riksgrensen. På stedet traff jeg sammen med 2 menn, fulgt av landsfiskalen Järpe. De to menn var Reidar Hedemann og Axel Kielland.

Hedemann anmodet meg om å gi en oversikt over stillingen i Norge. Det gjorde jeg ut fra et sosialistisk synspunkt. Under inntrykket av et forestående reaksjonært kupp, bedømte jeg stillingen svært mørkt, sett fra arbeiderklassens side. Jeg antydde også at jeg i forveien hadde vært inne på tanken om å søke kontakt med Martin Tranmæl for å søke å sikre et sosialistisk styre i Norge. Hedemann fant oversikten interessant og takket for den, men han gjorde meg også oppmerksom på at jeg tok feil i et par punkter. Det var således ingen fare for et slikt reaksjonært kupp som det jeg fryktet. Jeg tillot meg å tvile på at dette var riktig, og antydde at jeg hadde informasjon fra høytstående hold. Hedemann innrømmet da at det riktignok hadde vært en slik fare til stede, men den eksisterte ikke lenger. De krefter det her var tale om var «kartotekført hos oss», som han sa, «og det er satt munnkurv på dem». Videre gjorde han oppmerksom på at han ikke representerte Tranmæl personlig. Tranmæl hadde i det hele trådt mere i bakgrunnen foreløpig, sa Hedemann. Kielland og han representerte derimot den samlede norske front i Sverige. Den var bygd opp på grunn-

lag av den partimessige styrke fra før krigen, med unntakelse av kommunistene, som ikke var med. Hedemann hevdet forøvrig at kommunistene i Norge var så svake at en ikke trengte å regne med dem.

Så vender Hedemann seg til meg og spør: «Tror du, Alm, det er mulig å komme til forhandling med regjeringen i Oslo om en fornuftig avvikling i forbindelse med en tysk kapitulasjon?» Hertil svarte jeg uten å nøle: «Ja, ubetinget». På fornyet forespørsel fra Hedemann gjentok jeg at jeg var sikker på at regjeringen ville gå med på forhandling. Jeg mente å ha fullgod grunn til å svare slik etter den samtalen jeg hadde hatt med Quisling, og etter innholdet på det ark jeg fikk av Lundesgård. Selv om det var Lundesgård alene som hadde satt opp innholdet på arket, måtte jeg gå ut fra at det var gjort etter forutgående drøftelser med Quisling.

Hedemann ble synlig begeistret ved min gjentatte forsikring om regjeringens forhandlingsvilje, og vi drøftet deretter formen, tiden og stedet for forhandlingene. Jeg ba om at det ikke måtte bli altfor mange forhandlere, og vi ble da enige om 3 representanter for hver av partene, med bemyndigelse til forhandling. Hedemann og Kielland gjorde dessuten krav på at det skulle møte en representant for hjemmefrontledelsen i Norge. Forhandlernes antall kom da til å bli 7. Etter at dette var fastslått, springer Hedemann opp fra en stubbe han har sittet på, og henvendt til Kielland sier han: «Nå må du og jeg straks ned til Charlottenberg og radiotelegrafere til Stockholm, så legasjonen kan få oppnevnt sine forhandlere. Disse kan da komme til grensen med fly i ettermiddag». Jeg spurte om det hastet så forferdelig. Herpå svarte Hedemann: «Nå må vi regne med ti-

mer, Alm, og ikke med dager». Jeg gjorde da oppmerksom på at jeg naturligvis måtte til Oslo, og at det kanskje ville bli nødvendig med ministermøte på saken. Videre at jeg ikke var sikker på at jeg kunne skaffe bil til Oslo-reisen, men at jeg kanskje måtte regne med togtid. Under hensyn hertil ble vi enige om å fastsette forhandlingene til mandag den 7. mai kl. 14,00. Som passende sted ble valgt en revefarm et stykke inne i Sverige mellom Ed og riksgrensen. Deretter satte vi i korthet opp skriftlig de viktigste punkter vi var blitt enige om. De så slik ut:

1. Forhandlingsdelegasjon på 3 mann fra hver av partene møter ved grensen 7. mai kl. 14,00.
2. En representant fra hjemmefrontledelsen i Norge skal også være med.
3. Forhandlerne møter med nødvendig bemyndigelse.
4. Det er ønskelig at de tyske myndigheter blir informert om møtets hensikt.

Før vi skiltes ba Hedemann meg sørge for at det ikke ble oppnevnt forhandlere av typen Jonas Lie såfremt dette var mulig. Jeg lovet dette, og henstilte til ham og Kielland å gjøre sitt til at det også fra den annen side kom til å møte rimelige forhandlere. Til slutt sa Hedemann om den stubben han hadde sittet på: «Denne stubben, Alm, må du legge merke til så vi kan finne den igjen siden. Det kommer til å bli en historisk stubbe». Dermed skiltes vi.

Med en gang jeg kom hjem tok jeg rikstelefon til Lundesgård og spurte om han kunne skaffe meg en bensinbil. Det lovet han, og jeg ba deretter om at Astrup måtte bli med bilen opp.

Hjemme hos meg ble Astrup informert om møtet ved grensen, og på veien innover til Oslo, drøftet vi

forslag på 3 forhandlere. Vi ble oss i mellom enige om følgende: Minister Lippestad, minister Stang samt Chr. Astrup. Det var meg som anså det for viktig at den siste ble med.

Ved 18,30-tiden søndag var vi hos Lundesgård på slottet. Han ble straks informert, og var absolutt, og uten noen som helst innvending enig i at tilbudet om forhandling måtte mottas. Dog hadde han visse innvendinger å gjøre overfor de foreslåtte forhandlere, og han brakte noen andre i forslag. Vi ble imidlertid til slutt stående ved de tidligere nevnte. Lundesgård reiste da umiddelbart til Gimle for å snakke med Quisling. Han ba om at Astrup og jeg ikke måtte forlate slottet. Vi ville nemlig ganske snart få telefonbeskjed fra Gimle om å komme dit for selv å kunne informere Quisling. Vi ventet forgjeves på telefon til kl. 22,15. Da meddelte jeg Astrup at jeg for min del ikke ville vente lenger, fordi jeg ikke mere hadde nøkkel til mitt værelse. Astrup gikk da inn i telefonen og ringte til Gimle. Han traff Lundesgård som meddelte at vi ikke ville bli mottatt på Gimle. Astrup ble voldsomt bestyrtet. Han ba meg komme etter til hans hjem, og meddelte at han ville springe foran for å få tak i minister Stang. På veien utover var jeg innom direktør Sundgård, og ringte derfra til Gimle. Jeg traff Lundesgård, og ba ham inntrengende om å arbeide for at tilbudet om forhandling ble godtatt. Jeg gjorde ham oppmerksom på at forhandlerne i tilfelle måtte reise fra Oslo neste dag kl. 10.30 for å nå fram i rett tid, da det var et stykke å gå gjennom skogen før man kom fram til det avtalte sted. Videre meddelte jeg ham at jeg hadde avtalt med lensmannen i Eidskog om å melde fra til denne pr. rikstelefon i løpet av natten i tilfelle

forhandlingene ikke skulle komme i stand. Lensmannen ville da tidlig om morgenen kunne sette seg i sving for å få varslet forhandlerne fra Stockholm, mens disse ennå oppholdt seg på Charlottenberg. Saken måtte derfor helst avgjøres i løpet av kvelden og natten. Jeg fikk intet bestemt utsagn fra Lundesgård, bare runde talemåter.

Hos Astrup var minister Stang inntruffet. Han ble informert, og var helt og ubetinget enig i forhandling. Han erklærte seg også villig til å reise som forhandler. Det ble så ringt gjentatte ganger fra Astrups hjem til Gimle — henholdsvis av Astrup selv og meg. Vi traff Lundesgård og truet og tryglet om en ordning. Alt forgjeves. Vi fikk beskjed om at vi måtte komme i kanseliet kl. 10.30 neste dag for å drøfte saken. Jeg gjorde på ny oppmerksom på at dette var for sent, idet vi da måtte reise fra Oslo. Forgjeves. Jeg truet med å ta rikstelefon til lensmannen i Eidskog og si fra at forhandlingene ikke kom i stand. Uten virkning. Til sist ved 1-tiden om natten ringte minister Stang og forlangte som minister å få snakke med Quisling om en meget viktig sak. Det ble nektet. Det eneste han fikk vite var at ingen minister ville bli godkjent som forhandler. Der stod vi da ved 1,30-tiden natt til mandag. Vi var imidlertid enige om ikke å gi opp — og fortsatte med å forsøke å finne fram til andre forhandlere. Vi ble stående ved ekspedisjonssjef Elstad i Finansdepartementet, trafikkråd L'Orange, samt Astrup. Jeg var på dette tidspunkt helt utkjørt av arbeid og spenning, og måtte gå hjem. Samtidig reiste minister Stang. Imidlertid ringte Astrup til de nevnte herrer. Disse innfant seg i løpet av natten hos Astrup. De erklærte seg helt enig i at forhandlingstilbudet måtte mottas, og var begge vil-

lig til å reise som forhandlere. De ble enige om å møte i kanseliet sammen med Astrup neste morgen. Ved 8,30-tiden mandag morgen ringte Astrup til meg og meddelte meg resultatet av nattens konferanse med herrene L'Orange og Elstad. Samtidig meddelte han at han nå reiste ned i kanseliet og ba meg komme etter så snart jeg kunne. Ved 9-tiden eller senere ringer han imidlertid opp og ber meg bli på mitt værelse inntil en bil kunne komme opp og hente meg. Han hørtes nå optimistisk ut, og sa at han trodde saken ville gå i orden. Jeg ventet nå på bilen til ca. kl. 10,00. Imidlertid ble jeg mer og mer urolig og nervøs, idet jeg var engstelig for at den fastsatte møtetid ved grensen ikke skulle bli overholdt. Ved 10-tiden ringte jeg derfor til kanseliet og spurte etter Astrup. Etter å ha forsøkt en rekke telefonnumre, fikk jeg ham endelig i tale. Han var da helt oppgitt i stemmen, og sa at det hele gikk til «helvete». Jeg dro da ned til slottet så hurtig jeg kunne. I korridoren får jeg øye på Elstad som er mildt talt fortvilet over den vending saken synes å ha tatt. Han fortalte at hverken han selv eller L'Orange fikk lov å reise. L'Orange var forøvrig allerede gått sin vei. Noe senere kommer minister Stang og Astrup til stede i korridoren, og straks etter kommer minister Fuglesang. Denne ber oss inn i kanselisejefens værelse. Kanselisejefen var imidlertid ikke til stede selv, og han viste seg heller ikke siden i løpet av formiddagen. Jeg formoder at Astrup og han tidligere på dagen hadde hatt et stormende oppgjør, hvorved Lundesgård enten var blitt svært såret eller også var brutt sammen.

På kanselisejefens værelse plaserer vi oss omkring et hjørne hvor Fuglesang presiderer. Han gir ingen

forklaring, sier i det hele tatt intet, tar bare en blokk hvorpå han temmelig nonchalant begynner å skrive. Tilfeldigvis satt jeg slik til ved bordet at jeg ikke kunne unngå å se en del av det han skrev. Det begynte med ordene: «Alm beklager . . .». Jeg begynte etterhvert å ane sammenhengen med denne beklagelsen og ble mer og mer irritert. Til slutt brast det ut: «Hva er det De skriver, minister Fuglesang?» Han la da pennen til side og tok fatt på en redegjørelse for situasjonen. Han omtalte mitt møte på grensen dagen før og ga meg en ordentlig kraftig røffel fordi jeg hadde gått lenger enn min bemyndigelse rakk når jeg hadde svart ubetinget ja på spørsmålet om jeg trodde regjeringen var villig til forhandling. Den militære situasjon ga forøvrig ikke anledning til noen slik «angst-psykose», som den jeg hadde gjort meg til talsmann for. Han satt inne med informasjon som viste at det langt fra var tale om noen øyeblikkelig kapitulasjon. Politisk var NS's stilling meget sterk og regjeringen kunne ikke nå under noen omstendigheter sende befullmektigede forhandlere til grensen. Det måtte bli min oppgave å reise til grensen og beklage at jeg dagen i forveien hadde gått for langt. Jeg skulle imidlertid unnskyldte meg med at saken på forhånd ikke var forelagt ministerpresidenten.

Jeg måtte dog ikke la den annen part få inntrykk av at regjeringen ikke ønsket forhandling i og for seg. Tvert imot måtte jeg framholde sterkt at regjeringen var villig til forhandling. Det var av betydning at den annen part ikke fikk følelsen av å bli avspist. En skulle med andre ord holde gode miner til slett spill. Dessuten kunne en ikke være sikker på om

ikke de som utga seg for representanter for legasjonen i virkeligheten var politiske taskespillere som bare tilsiktet å ta NS ved nesen. Som følge til grensen skulle jeg få med meg ekspedisjonssjef Odd Vig, fra Fuglesangs eget departement.

Jeg ble engstelig og spurte i en temmelig irritert tone: «Hva er det De har skrevet, minister Fuglesang? Skal det leses opp?» Herpå svarte Fuglesang: «Langt i fra. Er De gal? Det er bare momenter som De skal bruke når De kommer til grensen». Hertil bemerket jeg: «De behøver ikke å skrive flere momenter, minister Fuglesang. Hvis jeg skal reise til grensen under disse omstendigheter, så vet jeg nøyaktig hva jeg skal si. Jeg kommer ikke til å bruke Deres momenter i det hele tatt».

Fuglesang blir synlig irritert. Han blir kritt hvit i ansiktet, river blokkbladet tvers over, styrter demonstrativt til hustelefonen, ringer Quisling og ber om en samtale for seg og meg. Den blir straks innvilget, og vi begir oss opp i Quislings forværelse. Her ble vi imidlertid stående en times tid, idet et par andre, meg ukjente herrer, var inne hos Quisling. Ettersom tiden går, kommer også de øvrige herrer etter oss opp på forværelset. Stemningen var jo ytterst spent og alles nerver på bristepunktet. På forværelset ble vi da etterhvert samlet: minister Stang, ekspedisjonssjef Elstad, Astrup, ekspedisjonssjef Vig, minister Fuglesang og jeg, samt sekretær Per Jahr.

Her ble det en veritabel diskusjon med Fuglesang. Såvel minister Stang som ekspedisjonssjef Elstad rettet herunder inntrengende henstillinger til Fuglesang om å sende forhandlere. Forøvrig virket Stang noe svak idet han lett ga etter for den som sist snakket. Astrup lot falle flere bitre bemerkninger til

Fuglesang. Klokken var etter hvert blitt bortimot halv to. Det tidspunkt nærmet seg altså med uhyggelig sikkerhet da forhandlerne skulle ha vært i Sverige. Jeg hadde på følelsen at vi sto umiddelbart foran en katastrofe, og ble mer og mer opprørt over den groteske komedie som ble oppført i en slik alvorlig stund.

Omsider kom vi da inn til Quisling. Her fikk jeg anledning til å gjøre rede for det som hadde passert på grensen søndag, og jeg henstilte inntrengende til ham — selv om det nå var i siste øyeblikk — allikevel å gå med på å sende 3 representanter til grensen — selv om det ble uten fullmakt. Jeg mente at det var av stor betydning å kunne møte i alle fall med det antall representanter som vi var blitt enige om. Til å begynne med så det ut som om Quisling alvorlig overveiet saken. Han slo imidlertid fast at ingen av ministrene fikk lov til å reise. Sjansen så da ut til å være der, og flere personer ble øyeblikkelig brakt i forslag. Fuglesang blandet seg ofte i samtalen. Jeg var også under min redegjørelse flere ganger blitt forstyrret av hans bemerkninger. Quisling så ut til å overveie personene et øyeblikk etterhvert som de ble nevnt, men bare for et øyeblikk — så svarte han lakonisk og bestemt: «Nei». Til slutt ble Astrup nevnt. Svaret kom øyeblikkelig: «Nei, Astrup er ikke skikket til å reise». Jeg forsøkte å komme med en utvei idet jeg antydte at Quisling kunne ta en bil og kjøre med til Kongsvinger festning og oppholde seg der mens forhandlerne var ved grensen. Om nødvendig kunne han da nås i telefonen forholdsvis snart og kunne således under selve forhandlingene gi de nødvendige bemyndigelser og instruksjoner.

Forslaget ble imidlertid ikke engang opptatt til alvorlig løftelse. Det lot til å gå inn gjennom det ene øret og ut gjennom det andre. Ministerpresidenten hadde sikre militære informasjonen som fortalte at det var ingen fare for øyeblikkelig kapitulasjon. I tilfelle kapitulasjon, var en garantert underretning i god tid fra høyeste hold. Så det var ingen grunn til å gjøre seg bekymringer i så henseende. Det ble så en del snakk om min reisetillatelse til grensen. Jeg gjorde oppmerksom på hvor mange klokken var blitt, og at vi etter avtalen snart skulle ha vært på møtestedet i Sverige. Under alle omstendigheter ville en nå komme flere timer for sent. Dette syntes imidlertid ikke å gjøre noe som helst inntrykk på Quisling. Jeg hevdet videre at under de foreliggende omstendigheter ville det ikke bli noen forhandlinger i det hele tatt, og at jeg derfor like godt kunne reise alene. Fuglesang hevdet bestemt at ekspedisjonssjef Vig skulle være med, og han forsøkte igjen å ville legge oss de ord i munnen som vi skulle møte forhandlerne fra Sverige med.

Herunder fikk han på ny anledning til å framheve at jeg hadde gått over streken i min konferanse søndag, og Quisling benyttet anledningen og ga meg også en røffel. Dog var ikke denne på langt nær så skarp som den jeg fikk av Fuglesang tidligere på dagen. Han uttalte at jeg riktignok hadde tatt munnen for full søndag, men at jeg hadde vært velmenende. Quisling ga deretter uttrykk for at han også fra flere andre hold hadde mottatt visse henvendelser om å søke kontakt med hjemmefronten. Han kunne ikke nevne navn, men undersøkelser som var satt i gang hadde vist at henvendelsene var vederheftige. Han hevdet at NS's politiske stilling var meget sterk. Det

var verd å merke seg at henvendelsen om forhandlinger kom fra motparten. Det kunne tyde på vanskeligheter og svakhet. Jeg måtte derfor være forsiktig så jeg ikke skadet NS mere enn jeg gavnet med min velmenthet. Quisling avviste deretter nesten med forakt i tonen tanken om å sende bemyndigede forhandlere til grensen. En visste jo heller ikke om legasjonen i dette spørsmål representerte regjeringen i London. Det måtte erindres at en selv var landets ansvarlige regjering, og en kunne av den grunn heller ikke forhandle med hvem som helst. Selvsagt var en under slike forhold villig til å forhandle, men da burde forhandlingene skje på Oslo slott. Den adgangsto motparten åpen så fremt den anmodet om det. «Forøvrig vet jeg ikke hva jeg skal forhandle om. Med min beste vilje vet jeg intet å forhandle om».

Konferansen var slutt. Dette var således Quislings siste ord til oss. Klokken var 14 mandag 7. mai 1945.

Etter et uhell med bilen som kostet oss en halv time, kom vi endelig fra Oslo kl. 14,30. Vi nådde fram til bestemmelsesstedet i Sverige fulgt av lensmannen i Eidskog og et par representanter for hjemmefronten i bygda. De siste var stilt til disposisjon for anledningen, vesentlig for å passe på at vi ikke dumpet bort i tyske vaktpatruljer ved grensen.

Klokken var 17. Vi var tre timer forsinket. På revefarmen meddelte man oss at Hedemann sammen med en del andre nordmenn hadde sittet og ventet til kl. 15. Da hadde de gått med den beskjed at «nå var det for sent».

Imidlertid var kapitulasjonen blitt et faktum. Vi fikk snart svenske ekstrautgaver av avisene, som med kjempestore overskrifter fortalte om dette.

Borte fra riksveien kunne vi høre en tiltakende biltrafikk både fra norsk og svensk side, og fra riksgrensen ved fredsmonumentet lød snart hurrarop fra en stadig økende folkemengde av nordmenn og svensker.

Jeg antok at forhandlerne fremdeles oppholdt seg på Charlottenberg, og forsøkte gjentatte ganger å få telefonforbindelse med Parkhotellet der. Det svenske telefon-nett var imidlertid helt sprengt. Etter et par timers forløp fikk jeg endelig forbindelse. Jeg traff Reidar Hedemann, som imidlertid bare kunne beklage at det nå var for sent, og at begivenhetene måtte gå sin gang.

Før jeg forlot Sverige fikk jeg konstatert hos en svensk politimann at det ved middagstid var innpassert til Sverige en norsk bil. Jeg noterte meg dette som en bekreftelse på at hjemmefrontrepresentanten fra Norge også var møtt fram.

Da vi ved 20-tiden kom tilbake til lensmannen i Eidskog, treffer vi der helt overraskende på minister Fuglesang, minister Lippestad, minister Vassbotn samt Astrup.

Umiddelbart etter at Vig og jeg hadde forlatt Oslo, hadde de kastet seg i en bensinbil og kjørt etter oss. Nå var Fuglesang villig til forhandling — og jeg får gå ut fra at de tre ministre nå var utstyrt med den nødvendige bemyndigelse.

Det var imidlertid ugjenkallelig for sent. Bensinbilen satte kurs for Oslo.

Mot hvilken skjebne?

Ja, slik lød Selmer Alms beretning, og den ble ivrig kommentert blant oss fanger på Ilebu. På et

punkt var alle enig: Vi tror hvert ord i beretningen.

Og nå når vi lenge etterpå kan se tilbake på mai-dagene 1945, er det meget enklere å forstå det hele. Særlig etter det intervjuet «Arbeiderbladet» brakte med hjemmefrontlederen, statsråd Jens Chr. Hauge, 6. mai 1950, på 5-års dagen etter frigjøringen.

I dette intervju spør «Arbeiderbladet» bl. a.:

— Vil du gi en alminnelig karakteristikk av frigjøringen?

Hauge svarer:

— *Det som skjedde i mai og juni 1945 var på mange måter det rene mirakel!*

«Arbeiderbladet»: Hadde du regnet med at det skulle gå slik?

Hauge: *Ideal-alternativet gikk i oppfyllelse, det som ingen hadde våget å tro på. Det forutsatte at absolutt alt skulle klaffe og at lykkens gudinne sto oss bi ved hver korsvei. Det kunne så lett ha gått annerledes!*

Dette var noen av statsråd Hauges ord. I intervjuet utvikler han nærmere hva han sikter til, bl. a. det usikkerhetsmoment den relativt store tyske hær i Norge var, da en ikke kjente noe til om den tyske militære ledelse i Norge kunne treffe sine selvstendige disposisjoner etter tyskernes kapitulasjon i Midt-Europa.

Det er dermed tydelig bevist at den krets journalistene Hedemann og Kielland representerte, følte seg meget usikre på hvordan det ville utvikle seg i Norge etter tyskernes kapitulasjon, og det er lett å forstå at de gjerne ville søke forhandling.

En sitter tilbake med følelsen av at NS' øverste ledelse lot en enestående sjanse gå fra seg til å få en mer verdig avslutning av sitt regime. Og en må ha

grunn til å stille seg det spørsmål: Ville ikke mye kunne vært annerledes hvis Selmer Alm straks hadde møtt tillit og alt vært satt inn på en forhandling hvor NS hadde forstått å nytte situasjonen?

*

Et kort utdrag av Selmer Alms beretning ble gjengitt i månedsbladet «Bilder» for januar 1946 og opp tatt i «Dagbladet» den 30. januar s. å. I den anledning fant journalist Reidar Hedemann — som da var norsk presseattaché i Sverige — seg beføyet til å sende ut følgende dementi (gjengitt i «Dagbladet» og «Arbeiderbladet» for 31. januar 1946):

«Som assisterende presseattaché ved Norges legasjon i Stockholm, oppholdt jeg meg i embeds medfør i Charlottenberg en tid før den tyske kapitulasjonen. Søndag 6. mai møtte jeg Selmer Alm og NS-lensmannen i Eidskog, Dahl. *Formålet var å innskjerpe overfor de to NS-folk at det ikke måtte legges hindringer i veien for forbindelsen med Norge.* (Uthet her).

Uten foranledning fra min side brakte Selmer Alm fram et forslag om å oppta forhandlinger mellom de lovlige norske myndigheter og Quislingsmyndighetene. Jeg svarte at jeg bare kunne bringe forslaget videre til legasjonen i Stockholm, hvilket jeg også gjorde. Alms initiativ var uten resultat. Det var ikke tale om å overlate makten til redaktør Tranmæl. Heller ikke var det tale om at jeg representerte en norsk hjemmefrontledelse i Sverige, av den gode grunn at et slikt organ ikke eksisterte». —

Noe kommentar til dette er sannsynligvis helt overflødig.

4 ½ AR I BRITISK KRIGSFANGENSKAP

En lørdagskveld hadde vi på rommet vårt besøk av en fange som fortalte om sitt opphold i britisk krigsfangenskap. Han viste seg å være en utmerket forteller. Jeg skrev ned et sammendrag av hans beretning som han har godkjent i den form som her følger:

— Det var den 4. mars 1941 i Svolvær. Jeg våknet plutselig ved 7-tiden om morgenen ved lyden av noen svære drønn. Var det flyangrep? Da jeg kom ut, viste det seg at det lå 3-4 krigsskip på redan og at byen var full av engelske soldater. Disse delte ut flyveblad i husene. Flyvebladene hadde engelsk tekst på den ene siden og norsk på den andre. Hovedinnholdet var dette: «Vi kommer som venner og beskyttere. Vis oss hvor tyskerne og quislingene bor».

Engelskmennene forsvant en stund fra gaten hvor jeg bodde, men jeg tenkte at de kommer nok snart igjen. Jeg var medlem av NS, og det var kanskje en del som ville angi meg. Jo, ganske riktig, de kom tilbake for å hente meg. Under stor jubel fra befolkningens side bar det avsted gjennom byen.

Jeg var helt sikker på at dette var min siste tur gjennom Svolværs gater.

På et hotell ble vi innbragte NS-folk mottatt av engelske offiserer — ja, noen norske offiserer var også til stede. Da de engelske offiserene så at det var nordmenn som var arrestert, sa de:

— Dere er jo nordmenn — dere er fri og kan gå!

Så var jeg på tur hjem igjen. Da traff jeg en god byens borger som skrek opp idet et par engelske soldater passerte:

— Der går en stor quisling! Ta ham! — Så ble jeg tatt igjen.

Det fantes ikke tyske soldater i Svolvær på den tiden, ikke et tysk gevær; bare 8 tyske funksjonærer på havnekontoret. Det lå imidlertid på redan 5 store lasteskip som antakelig gikk i tysk tjeneste. Disse skipene ble skutt i senk og en flytende fabrikk ble sprengt i luften.

Jeg ble ført ned til en ferje på redan. Under dette strømmet byens borgere til og demonstrerte ved en smiskende og fjollet opptreden, norsk husmannsånd overfor de britiske herrer.

Kommet ombord på admiralskipet husker jeg at øverstbefalende spurte meg:

— Ropte De til daglig «Heil Hitler» når De hilste på folk?

— Nei, vi NS-folk bruker den gamle, norske hilsen «Heil og Sæl». Vårt valgspråk er: «Med Quisling for det nye Norge», svarte jeg.

— Har De lyst til å bli med til England?

— Nei, men hvis England kan ha noen interesse av meg, så er det intet å gjøre ved den ting.

Vi var 12 svolværingar som ble bragt ombord på

det britiske admiralskip, derav 2 ikke NS-folk. I blant oss hadde vi byens politimester og en politibetjent.

Overfarten gikk bra Vi ble ført over til Scapa Flow og lândsatt i en liten fiskerby i Nord-Skotland. Vi fikk bind for øynene, men vi merket allikevel at det var stor ståhei på bryggen da vi ble ført i land. Geværer stakk oss i ryggen, og folk trodde vel vi var noen farlige forbrytere.

Vi skulle videre, og nå var målet London. Vi kom dit en kveld ved 22-tiden. Og her fikk mine medfanger og jeg den mest imponerende mottakelse vi har opplevd. Det hadde sikkert vært stor forhåndsreklame for oss. Stasjonsområdet var avsperrret, men utenfor sperringen sto det en stor menneskemengde, og innenfor var det et utall av filmfotografer som sveivet som gale, og ustanselig knitret fotografenes lysbomber. Vi ble kommandert fram 2 og 2 til beskuelse. Filmopptakene fra vår ankomst til London ble vist på kinoene i England i 14 dager etterpå, fikk vi høre senere.

Fra jernbanestasjonen i London ble vi kjørt videre i en slags «Svarte-Marja». Vi tippet på at nå bar det i fengsel. En forretningsmann blant oss hadde hele tiden vært så blåøyet å tro at det nærmest berodde på en feiltakelse at vi var arrestert og ført til England.

— Nå slipper vi snart fri, sa han under bilturen.

Bilen stoppet foran en svær mur med en veldig jernport. Det viste seg å være inngangen til Pentonville fengsel. Her var det visstnok overfylt, for vi ble puttett 2-3 mann inn på eneceller, samtidig fikk vi slengt inn til oss en lomp brød og et spann kakao. Rommene var små og skitne og stellet dårlig. Vi fikk ikke spiseredskaper, måtte bruke fingrene. Det gikk 14 dager før vi fikk anledning til å barbære oss.

— Dette er for jækli, sa forretningsmannen, som stadig ventet på å bli løslatt.

Det var heller ikke lys på rommene og ingen ting å fordrive tiden med. En halv times lufting pr. dag var vår eneste avveksling. Vi oppnådde omsider kontakt med andre politiske fanger, bl. a. en dansk kaptein og en ungarsk lege.

Under fengselsoppholdet fikk vi høre at vår sak hadde vært drøftet i Underhuset. Vi fikk også høre at vi skulle henges. Dette kom imidlertid tyskerne for øre, og disse ga beskjed om at for hver nordmann som ble hengt i britisk fangenskap ville 10 engelske krigsfanger bli skutt.

I slutten av mars 1941 ble vi flyttet over til en katolsk skole som var tatt til interneringsleir. Her kom vi 36 mann på et rom. Maten her var enda dårligere og rasjonene mindre enn i Pentonville. Vi fikk bare en tredjedel av det som vi etter reglementet skulle ha. —

På dette stedet opplevde vi den verste bombingene av London. Natt etter natt ble det bombet, gjerne fra kl. 21,00 om kvelden til kl. 4,30 om morgenen. I denne tiden durte flyene ustanselig over London og bombene eksploderte med veldige brak.

Den 10. mai 1941 ble vi overført til Brixton fengsel. Der fortsatte oppholdet på vanlig fengselsmanér inn til jul. Det var en hard tid med 22 timers sammenhengende opphold på celle i døgnet. Pengene våre var blitt stjålet, så vi kunne i lang tid ikke skaffe oss noe ekstra. Omsider fikk vi besøk av den norske sjømannspresten i London og han hjalp oss bra. Vi fikk 20 kroner hver. Disse pengene kjøpte vi nødvendighetsartikler for — barberblad, såpe, stoppesaker

o.l. I engelske fengsler er det i alminnelighet slik at har en fange penger, kan vedkommende få kjøpt alt mulig — ja, han kan endog holde tjener! Det er kanskje grunnen til at forpleiningen er så dårlig — fengselsvesenet regner tydeligvis med at fangene får støtte utenfra.

Vi skrev til Norges Røde Kors' representant i London og ba om hjelp. En tid etterpå fikk vi besøk av en utsending fra organisasjonen. Han beklaget at Røde Kors ikke kunne hjelpe oss på grunn av den politiske situasjon i Norge.

— Men Røde Kors er vel ikke politisk? spurte jeg. Nei, men man turde allikevel ikke yte noen støtte til oss.

Mot slutten av fengselsoppholdet i Brixton fikk vi låne 5 shilling pr. uke av regjeringen i London. Det kom vel med. Vi brukte pengene til å kjøpe mat for. De dagsrasjonene vi fikk utgjorde ikke engang tredjeparten av dagsrasjonene på Ilebu, og det sier jo ikke så lite. En middag kunne f. eks. bestå av mel, pepper og karri, kokt sammen. Umulig å spise. Vi gikk ned i vekt alle sammen. Jeg letnet 35 kg. En annen av oss norske gikk ned i vekt fra 94 til 58 kg. Han døde dessverre, og det er ingen tvil om at sult var dødsårsaken. Et par av oss ble også så avkreftet at de ikke lenger klarte å gå.

For å få slutt på sultingen forsøkte vi å gjøre vrøvi. Vi forlangte grønnsaker eller å få snakke med fengselslegene. Da vi fikk fengselslegene i tale, viste det seg at disse ikke engang hadde kjennskap til hva slags mat det ble bydd oss!

Heldigvis tok også oppholdet på Brixton slutt. Ved juletider 1941 ble vi overført til øya Man, og dermed begynte en bedre tilværelse.

Fangeleiren som vi kom til lå ved byen Peet. Her satt det mange internerte, bl. a. Mosleys tilhengere. Vi var om lag 200 mann samlet på et sted. Vi bodde i små hus, holdt egen husholdning, kokte og stekte selv. Det var bra med mat. Alt arbeid i og utenfor leiren ble betalt. Betalingen var ikke stor, men det var dog betaling. En kokk hadde f. eks. 3,5 shilling pr. uke, mens de som arbeidet utenfor leiren tjente om lag 14-15 shilling uken. En del av utearbeidernes penger ble holdt tilbake, de gikk til et fond som ble nyttet til gagn for fangene, f. eks. til innkjøp av sportsutstyr, bøker, o.l. Leiren hadde egen butikk og restaurant. Utenom de tildelingene vi fikk av råstoff til mat, kunne vi i butikken kjøpe forskjellige ting til husholdningen — erter, bønner, egg o.l.

Det ble også gitt anledning til å arbeide hos farmerne på Man. Betalingen var til å begynne med 1,6 shilling, men steg etterhvert helt opp til 7-8 shilling pr. dag. Det var vanskelig å få folk til farmerarbeid. I den siste tiden på øya fikk vi også lov til å bli med på fiskearbeid (foredling av fisk). Da levde vi herrens glade dager, spiste sild og makrell og hadde det godt.

Under oppholdet på Man fikk vi også tilsendt pakker gjennom Røde Kors og Nasjonal Samlings Hjelpeorganisasjon (NSH), oftest en gang pr. måned. Vi fikk også økonomisk støtte gjennom NS Hjelpeorganisasjon — 50 kroner pr. måned.

Fangene i vår forlegning på Man var av forskjellig nasjonalitet. Den største flokk var hollendere. Av nordmenn var det 25. I leiren hadde vi leseværrelse, det ble drevet språkundervisning, det var musikk-aftener o.l. Hovedspråket i leiren var tysk. Oppsynet var ikke så nøye på om det ble drevet propaganda.

Fangene sang og spilte «Horst Wessel», «Norge, vårt land» og andre politiske sanger. Vi fikk abonnere på engelske aviser, og radiohøytalere var innlagt i hver bygning.

Folkene som bodde fast på Man var bra mennesker. Det var forbudt for oss fanger å snakke med dem, men forbudet lot seg ikke nøye overholde. Vi nordmenn ble godt mottatt overalt hvor vi kom.

— Slik som *dere* ser da ikke quislingene ut, sa de. — Det er ganske umulig.

Ja, oppholdet på Man har jeg bare godt å si om. Når man nå en gang skulle være fange, kunne man ikke ha det bedre.

Så er det bare å fortelle at det kom en dag da vi fikk reise hjem til Norge. Overfarten skjedde med «Stavangerfjord». Vi var nå blitt en samling på 30 nasjonalsosialister. Ankommet til Oslo, ble 22 av disse frigitt, 8 av oss havnet på Ilebu.

— Hvordan ble krigens avslutning mottatt i England? var det en tilhører som spurte.

— Jo, det var voldsom jubel over seiren. Og jeg sier ikke noe om at de jublet. Det engelske folk hadde lidd mye vondt under krigen.

FANGENE SVARER PÅ SPØRSMÅL

Gjennom samtaler med hundrevis av fanger på Ilebu hadde jeg fått et bestemt inntrykk av hva flertallet mente om situasjonen på forskjellige områder. Men jeg nøyde meg ikke med det. Jeg ville også vite noe positivt om hvordan den enkelte hadde gjort opp regnskapet med seg selv. Nå var jo krigen slutt, og vi satt som fanger i en norsk konsentrasjonsleir. Da kunne en nok saktens fortelle sannheten til en medfange, spesielt når en slapp å gi opp både nummer og navn. Det var så mye en hadde lyst til å få svar på hos dem som her satt fengslet for landssvik. Var de klar over at de hadde forrådt landet? Følte de seg skyldbetyngt og syntes de at de for tjente straff? Hadde de gått inn i NS i spekulasjonsøyemed? Hadde de tjent godt og hatt store fordeler under krigen? Osv, osv.

Av hensyn til tiden og stedet — en hadde jo stadig overheng av vaktene — satte jeg opp et nokså enkelt spørsmålsskjema. Og for å unngå for mye prat i leiren, slik at saken kom utenforstående for øre, ble det bare et sterkt begrenset antall fanger som kunne få uttale seg.

Før jeg stilte mine spørsmål, opplyste jeg til hver enkelt at jeg syslet med en liten undersøkelse av fangenes mentale tilstand. Hvis fangen gikk med på å svare på mine spørsmål, måtte jeg derfor forlange absolutt sannferdige svar, ellers var svarene uten verdi. Navn og nummer ville ikke bli nevnt, og jeg garanterte full diskresjon m. h. t. hvem som sto bak svarene.

Under disse forhold er det mitt bestemte inntrykk at svarene helt ut dekker vedkommendes oppriktige mening.

Hver fange fikk følgende 7 spørsmål:

1. Hvorfor ble du medlem av NS?
2. Forsto du ikke at du gjorde deg skyldig i landssvik ved medlemskapet?
3. Har du hatt mange fordeler av å være med i NS?
4. Trodde du at du skulle bli straffet hvis tyskerne tapte krigen?
5. Hvordan har fengselsoppholdet virket på deg?
6. Har din familie lidd overlast mens du har sittet?
7. Hva tenker du å begynne med når du kommer ut?

Og her følger svarene i tilfeldig rekkefølge:

Sporveiskonduktør:

1. Jeg var bare 15 år da jeg den 14. juli 1933 meldte meg inn i NS på et møte på St. Hanshaugen. Det sto nok ikke så klart for meg dengang hvorfor jeg ble medlem, men jeg følte det slik at NS representerte noe norsk, noe norrønt. Det tiltalte meg også dengang at det var skikkelige, greie mennesker med i partiet. Senere lærte jeg å kjenne og verdsette de nasjonalsosialistiske idéene. Jeg fulgte derfor partiet trofast gjennom alle årene framover.

2. Det har virkelig aldri falt meg inn at medlem-

skapet i NS kunne settes i forbindelse med landssvik. Under krigen opprettholdt jeg mitt medlemskap i NS fordi jeg ønsket å få tyskerne ut av landet og Norge fritt igjen. Var det landssvik?

3. Jen avanserte én gang under krigen, og det er tenkelig at det skyldtes mitt medlemskap. Forøvrig har jeg ingen fordeler hatt, bare ubehageligheter. Det var ofte vanskelig å få kjøpt matrasjonene.

4. Da jeg ikke visste om å ha gjort noe ulovlig, hadde jeg ingen tanker om å få straff. Jeg har hittil ikke sett noen lov som jeg skulle ha overtrådt. Siden jeg kom hit til Ilebu, har jeg hørt det skal være noe som heter Landssvikanordningen, og at jeg har forbrudt meg mot denne, men en kan vel anstendigvis ikke forlange at jeg skal overholde en lov som jeg ikke vet om?

5. Oppholdet her har gått hardt inn på meg. Jeg er gift, og har en gutt på 2 ½ år. Det som styrket meg var et kort fra min kone. Hun skrev: «Kjære F! Ta det med ro. Du har ikke gjort noe galt, det vet jeg best av alle. Hvor lenge du enn blir sittende inne — jeg er deg trofast. Men desto mere lengter jeg». — Jeg kan legge til at min kone var jøssing. I 1943 ble hun utsatt for noen hirdgutter som tok fra henne hennes røde genser og topplue.

6. Jeg er blitt kastet ut av min leilighet. Den var på 1 værelse og kjøkken, og jeg fikk den etter å ha stemplet i 9 år på Oslo kommunale leiegårdskontor. Min familie er flyttet hjem til min mor.

7. Jeg ønsker ikke å gå tilbake til min plass ved Sporveien, selv om jeg fikk anledning. Jeg har underhånden hørt at kollegene vil ha meg tilbake. Det finns ellers ingen makt i verden som skal kunne

hindre meg i å slå meg igjennom. Jeg er ikke redd for å møte de vanskelighetene som kommer.

Kontormann:

1. Det var Norges frihet og selvstendighet som sto på spill, og jeg så ingen annen utvei til å redde landet enn å gå inn i NS. Min innmeldelse ble en samvittighets sak, jeg fikk ikke ro før det var gjort. Jeg mente også at en oppslutning om nasjonalsosialismen var den eneste måte hvorpå vi kunne skaffe levelige vilkår for den alminnelige mann, og få vekk arbeidsløsheten.

2. At jeg gjorde meg skyldig i landssvik? Nei, det streifet ikke engang mine tanker. Jeg forsto bare at jeg ved min innmeldelse gjorde det eneste rette. Jeg måtte inn. Jeg følte meg som en forbryter og usling så lenge jeg sto utenfor.

3. Nei, jeg har ikke hatt noen fordeler. Det bød meg imot å spekulere i medlemskapet. Da ville jeg syndet mot idéen.

4. Nei, at jeg skulle bli straffet for min overbevisning hadde jeg aldri tenkt på.

5. Oppholdet på Ilebu har virket stimulerende og styrket meg som nasjonalsosialist. Splittelsen i det norske folk kommer nå mer og mer til syne igjen. Derfor vil det på ny fremstå et krav om nasjonal samling.

6. Intet har vederfart familien uten at den har mistet sin forsørger, og det kan være slemst nok når det er 5 barn under 15 år.

7. Framtiden fortøner seg ikke særlig lys. Jeg er 49 år, og da er en nesten for gammel til å ta fatt på noe nytt yrke, og som kontormann vil kanskje heller ingen ha en. Jeg har imidlertid vært musiker i mine

unge år, og nå har jeg tatt fatt på å øve med min fiolin. Kanskje det kan gi en utvei.

Buntmaker:

1. Når jeg gikk inn i NS, så var det etter anmodning av landets regjering. Min samvittighet var imot å søke om medlemskap, men en anmodning måtte jeg følge. Det moralske grunnlag for å følge regjeringens anmodning står skrevet i apostelen Paulus' brev til Romerne, 13. kap. 1. vers: «Hver sjel vær lydlig mot de foresatte overigheter! ti der er ikke overighet uten av Gud, men de som er, de er innsatt av Gud.»

2. Jeg forsto bare at jeg gjorde min plikt overfor land og folk.

3. Jeg har ingen materielle fordeler hatt, bare åndelige fordeler. Jeg har følt meg beriket ved å gjøre en innsats.

4. Ja, jeg var forberedt på å bli fengslet ved krigens slutt, det forskrekket meg ikke. Allerede før krigen brøt ut i Norge var jeg innstilt på å ta konsekvensen av disse ord: «Den som vil verge sitt liv, han skal miste det. Den som mister sitt liv for min skyld og for evangeliets skyld, han skal finne det.»

5. De 4—5 første dagene på celle virket nedslående på meg, men så hadde jeg en åndelig opplevelse som gjorde at jeg kom til meg selv igjen. Jeg hadde også de første månedene visse vanskeligheter med kosten, da jeg er vegetarianer. Til slutt ble imidlertid min søknad om vegetarkost innvilget. Jeg er ikke blitt bitter. Jeg tror at Vår Herre vil vende alt til det beste.

6. Min hustru er arrestert og sitter på Bretveidt. Vi har 2 småpiker, 7 og 10 ½ år. Barna har snilde slektninger tatt seg av. Huset vårt ventes rekvirert.

rorretningen er beslaglagt og drives av bobestyrer. Jeg mister sansynligvis alt hva jeg eier. Men Gud kan ingen ta fra meg, og derfor sørger jeg ikke.

7. Hva skal jeg begynne med? Jeg ser det som min oppgave å arbeide for fred og forsoning mellom menneskene, og jeg har tenkt å ofre meg for forkynnergjerningen. Samtidig vil jeg arbeide med praktiske ting. Jeg har idéer til et par oppfinnelser. Videre kan jeg være konsulent i faget mitt.

Butikk-ekspeditør:

1. Det var mange ting som veide da jeg tok beslutningen om å bli med i NS. Avgjørelsen tok jeg en kveld jeg satt og hørte på Riiser-Larsen i London radio. Det var et eneste vulgært utbrudd av hat, hat. Jeg følte bare vemmelse. Det var min oppfatning at ut fra slik hat-propaganda kunne det aldri komme noe godt. Jeg ville kjempe mot dette hatet — og jeg gikk derfor inn i NS.

2. Nei, selvfølgelig gjorde jeg meg ikke skyld i landssvik. Tvert imot, mente jeg.

3. Nei, jeg har ingen fordeler hatt.

4. NS var jo et lovlig parti fra før krigen. Derfor falt det meg aldri inn at jeg skulle bli straffet. Jeg trodde i høyden at lederne kunne bli gjort ansvarlig ved en riksrettsak, hvor deres politiske handlemåte kunne bli bedømt. Vi har jo et par ganger før stilt våre regjeringer for riksrett, og gitt dem en moralsk dom.

5. Til å begynne med virket fengselsoppholdet slik at jeg ble likeglad og sløv. Jeg syntes det hele var noe vanvittig tøys. Samtaler med medfanger har virket avklarende og oppmuntrende. Jeg er blitt glad i kameratskapet her.

6. Vi er blitt kastet ut. Kona har flyttet til kjente.
7. Jeg har ingen planer for framtiden. Jeg føler det som grunnen er revet vekk under meg.

Bonde-sønn:

1. Da felttoget i Norge var slutt med nederlag for oss, og da Tyskland fortsatte sitt seierstog på alle fronter, sto situasjonen slik for meg at medlemskap i NS var vår eneste sjanse til å få landet fritt igjen. Jeg kom derfor til å se på NS som en norsk frihetsbevegelse. Programmet til NS sto også i beste samklang med min innstilling.

2. Det falt meg på ingen måte inn at jeg gjorde noe galt ved å gå inn i NS. Det var for meg som et slags offer til fedrelandet, en plikt. Jeg mistet mange kamerater på det, men jeg syns det fikk ikke hjelpe.

3. Fordeler? Nei, bare «bakdeler», om man kan si det slik.

4. Jeg regnet med at motparten etter freden hadde lagt for dagen en viss forståelse av våre idéelle motiver for å gå inn i NS. Derfor trodde jeg ikke på noen forfølgelse i det hele tatt.

5. Fengselsoppholdet har herdet meg. Som følge av den behandlingen jeg har fått her, har jeg angret på at jeg var snill og forekommende under krigen. Jeg hjalp ofte jøssinger som hadde rotet seg opp i leie affærer, men dette er altså takken.

7. Når jeg kommer ut kan jeg fortsette i mitt arbeid på fars gård.

Elektrisk installatør:

1. Under min opplæringstid var jeg en del år i Tyskland. Jeg ble da begeistret for tyskernes måte å arbeide på. Raskt og effektivt bygde de opp og ut-

viklet en helt ny samfunnsordning. Dette var under Hitlers styre. Hele folket ble satt i arbeid og familiene fikk penger å rutte med. Det tyske folk var derfor et fornøyd folk, muntre og glade mennesker. Her hjemme i Norge rådde misnøye på alle områder. Arbeidsløshet og arbeidskonflikter hørte til dagens orden. Da jeg kom hjem og krigen brøt løs, så jeg en sjanse til å være med på å skape et bedre og lykkeligere samfunn her hjemme. Sjansen lå i en tilslutning til NS og nasjonalsosialismen. Derfor ble jeg medlem.

2. Hvorfor skulle det ha noe med landssvik å gjøre? Jeg mente jo bare å gjøre godt for det norske folk. Det hendte nok at jeg hørte på London, men propagandaen derfra forekom meg kunstig og hatsk. Jeg foretrakk å gjøre meg opp min mening om tingene selv.

3. Mitt medlemskap i NS har direkte og indirekte kostet meg tusenvis av kroner. Det har brakt meg bare økonomisk tap.

4. Ikke i min villeste fantasi kunne jeg tenke meg at jeg skulle bli utsatt for straff for mine meningers skyld. Selv i krigstidens Norge kunne enhver få ha den mening han ville uten å lide noen overlast. Jeg har ikke oppført meg slik at det var noen grunn til å sette meg i fengsel. Jeg har hjulpet folk så langt jeg har kunnet.

5. Tross alt er jeg ikke bitter. Jeg beklager at jeg har kastet bort et halvt års tid nå som kunne vært bedre anvendt. Men jeg vil også ha sagt at jeg her på Ilebu har truffet en hel del mennesker som jeg har hatt nytte av. Ja, jeg er glad over at jeg har fått være sammen med så mange prektige mennesker som her

— virkelig ærlige og oppriktige idealister.

6. Såvidt jeg vet har ikke familien lidd noen overlast.

7. Det blir vel en råd med arbeide. Jeg får «sondere terrenget» når jeg kommer ut.

Ingenior:

1. Da jeg ble medlem av NS i 1933 var det egentlig som en reaksjon mot partistridighetene. Jeg så at ikke den gamle partipolitikken førte fram, ikke fant noe middel til å klare vanskelighetene. Da NS sto fram, ble det en trang hos meg å være med i denne bevegelsen som ville samle i stedet for å splitte folket i klasser. Og jeg har aldri angret på at jeg gikk med i partiet, ikke engang i dag bak piggråden. Jeg var aktiv til det siste. La meg også få sagt at jeg har vanskelig for å forstå de kamerater som står for retten og unnskylder seg og sier at de ingen ting har gjort. Hos meg står den høyest som kan legge fram beviser på at han oppofrende, tappert og modig kjemper for sitt livssyn gjennom de vanskelige årene. Jeg trodde på saken og jeg tror — derfor er jeg stolt av mine tillitsverv.

2. Selvfølgelig begikk jeg ikke noe landssvik. Jeg er av samme oppfatning i dag som i 1933 angående partipolitikken. Jeg er fortsatt tilhenger av et nasjonalsosialistisk samfunnssystem, men med et faglig folkestyre, slik som Quisling ville ha. NS' program forutsatte nemlig et styre som var valgt av yrkesorganisasjonene, ikke av partiene. Dette forsto ikke tyskerne noe av, og våre partipolitikere vil helst fortie det.

3. Jeg har bare hatt økonomiske utlegg og tap på mitt medlemskap. Den stillingen jeg hadde før krigen

beholdt jeg inntil arrestasjonen, tross mange fristende tilbud.

4. Noen straff for medlemskap trodde jeg ikke på før i det siste halvåret. Da regnet jeg med det på grunn av den propagandaen jeg ble kjent med.

5. Fengselsoppholdet har hittil bare styrket meg i min politiske oppfatning. Noen annen økonomisk løsning enn den sosialismen anviser tror jeg ikke demokratiene finner ut. Planøkonomisk samfunnshushold under statens regulerende kontroll og med arbeidskraften og produksjonen som verdimåler i stedet for gullet er løsenet. — Det har vokst fram en liten spire til hat hos meg, og hvis myndighetene etter oppholdet her vil fortsette å gjøre det vanskelig for meg, vil jeg ikke bli så nøye i valg av midler for å slå meg i gjennom som jeg hittil har vært. Samfunnet, dvs. de bestemmende kretser i folket, kan komme til å tvinge mange bra mennesker inn på forbryterbanen hvis det gjennom lengere tid inntar en steil og uforsonlig holdning til oss.

6. Min familie har ikke lidd annen overlast enn psykisk påkjenning i form av savn og frykt for meg.

7. Jeg vet ikke hva jeg skal begynne med. Jeg håper å få fortsette i min tidligere stilling. Det har jeg fått tilsagn om fra min arbeidsgiver.

Verksted-eier

1. Det var rett og slett min nasjonale innstilling og NS-partiets nasjonale program som førte til at jeg ble medlem. Jeg fulgte levende med i utviklingen av den nasjonale bevegelsen helt fra Nordisk Folkereisning ble dannet. Det var det nasjonale mer enn det sosiale som trakk meg.

2. Nei, jeg har aldri forstått at jeg har gjort meg

skyldig i landssvik. Bare gjennom medlemskap i NS ble det mulig under krigen å få gjort noe godt for nordmennene. Jeg gad vite hvordan det hadde sett ut i Norge nå om ikke NS-folkene hadde stått som støtpute mellom tyskerne og jødingene? Jeg tror det ville blitt en god del flere massegraver med nordmenn og atskillige større materielle, kulturelle og forvaltningsmessige ødeleggelser enn det ble. Nå fikk nordmennene det hele tilbake omtrent uskadd. Men det tenker de ikke på disse som skriker «korsfest!» Det er ingen tvil hos meg om at NS-folkene har gjort landet langt større tjenester enn de nordmenn som rømte til London og Sverige. Det forstår alle vi som ble hjemme.

3. Fordeler? Nei, ikke av medlemskapet. Men krigen betydde jo øket produksjon og større fortjeneste.

4. Jeg regnet med represalier og at det ville bli vanskeligheter for oss hvis tyskerne tapte.

5. Fengselsoppholdet har ikke hatt noen virkning på meg. Jeg er bare litt forbannet, men ikke bitter. Litt mere herdet og stålsatt blir en også her.

6. Jeg er ikke gift, og har ingen nærstående familie. Leiligheten min er tatt fra meg, bedriften også. Da jeg ble arrestert ved 4-5 tiden om morgenen, ble det stjålet en del hos meg. Det var hjemmefrontfolk som tok med seg min kvote brennevin på 2 flasker, 40 kroner i kontanter, endel gammel eggmelksåpe og en god frakk. Om det ble stjålet noe mer, vet jeg ikke, men dette så jeg de tok.

7. Når jeg kommer ut får jeg først se hvordan forholdene ligger an. Jeg håper å kunne begynne der jeg slapp.

Handelsreisende:

1. Av natur er jeg konservativt innstilt. Jeg så med bange anelser på Arbeiderpartiets maskepi med de russiske kommunister og partiets unnfallenhet i forsvarsspørsmålet. Jeg var tidlig klar over faren fra øst. Når NS fremsto og forlangte et sterkt forsvar og en nasjonal politikk, falt det naturlig for meg å slutte meg til partiet.

2. Ordet landssvik var aldri i mine tanker. Jeg var jo vant til at vi her i landet kunne ha den politiske oppfatning vi ville. Dette var også tilfelle under krigen. Ingen som var uenig med NS ble straffet bare av den grunn, muligens bortsett fra noen særlige tilfelle hvor tyskerne og ikke NS tok represalier. Den jevne mann fikk stort sett lov til å si og mene det han ville. Det falt meg derfor ikke inn at jeg gjorde noe galt da jeg godtok den nasjonalistiske lære som falt i tråd med min overbevisning. Tilslutningen til NS var bare en logisk følge av denne overbevisning, som forøvrig har vært upåvirket av krigens gang og Tysklands eventuelle seier eller nederlag.

3. I min bransje ville jeg sansynligvis oppnådd større fordeler uten å være medlem av NS. Medlemskapet har nok bare brakt meg tap på det økonomiske område.

4. Jeg hadde en viss føling av at visse elementer ville slå seg løs her i landet såfremt Tyskland tapte. Det var jo snakk om «3 lovløse dager». I denne tiden trodde jeg det kunne gå ut over slike som hadde gjort sine medborgere fortred. Selv hadde jeg aldri fornærmet eller angitt noen, så jeg fryktet ingen ting.

5. I enkelte perioder har fengselsoppholdet virket meget deprimerende på meg. Jeg syns det hele har

vært så ufattelig meningsløst, så uforklarlig ulikt mine før så rimelige og rettskafne landsmenn. Det har vært stunder da jeg holdt på å gi opp. Men så har det kommet et lysglimt igjen og gode kamerater har stivet meg opp.

6. Jeg er gift og har to gode småpiker — og vi hadde et godt hjem. Nå er ikke hjemmet noe mer. Kona og barna er satt ut i fremmed miljø på lykke og fromme. De underbringes hos noen vennligsinnede mennesker. Vi hadde før en leilighet på 100 kvm. gulvflate — nå har kona et rom på 6 kvm. Alt av møbler og innbo er tatt fra oss, endog konas og barnas kåper ble tatt fra dem. — Jeg er forøvrig blitt fullstendig økonomisk ribbet. En hensynsløs bobestyrer driver og selger mine eiendeler uten at jeg kan gjøre noe for å hindre det. Og dette foregår vel å merke før jeg har fått noen dom.

7. Jeg har flere planer som skal realiseres når jeg kommer ut. Blant annet har jeg sammen med en kjent kjemiker gjort et par gode oppfinnelser. Men det blir neppe her i landet vi kommer til å gå i gang med vår produksjon.

Bonde:

1. Det var av idealistiske grunner jeg gikk inn i NS. Jeg var ikke fornøyd med forholdene som de var før. Og så ville jeg ha Norge fritt.

2. Nei, jeg forsto ikke at medlemskap i NS hadde noe med landssvik å gjøre.

3. Fordeler? Nei, det har jeg ikke hatt, men alle bønder er enig om at NS ga bøndene bedre vilkår enn de hadde før.

4. Det falt meg aldri inn at jeg skulle bli straffet. Jeg hadde jo ikke noe galt gjort.

5. Oppholdet her har virket sløvende på meg.
6. Nei, familien har det bra.
7. Jeg fortsetter som bonde.

Bonde nr. 2:

1. Verden var så skakk-kjørt at det måtte skje en forandring. Og jeg trodde at forandringen ville komme med nasjonalsosialismen. Derfor gikk jeg inn i Nasjonal Samling.

2. Jeg mente jeg gjorde en god gjerning mot landet ved å støtte opp om partiet. Noe landssvik tenkte jeg ikke på.

3. Ingen fordeler, bare ubehageligheter har jeg hatt av medlemskapet.

4. Det kunne ikke falle meg inn at jeg skulle bli straffet. Jeg har aldri tenkt på det i det hele tatt.

5. Oppholdet her har virket slik at jeg er blitt forbannet. Det var ingen grunn til at jeg skulle være her. Jeg har ikke gjort noe menneske fortred.

6. Familien har det visst bare bra.

7. Når jeg kommer ut vil jeg fortsette med jordveien igjen.

Journalist:

1. Når jeg skal svare helt ærlig på hvorfor jeg ble NS-medlem, må jeg si at det skyldtes tre bestemte hensyn. For det første ble jeg utsatt for et visst moralsk press. Tyskerne gikk seierrikt fram på frontene, NS overtok ledelsen av vår siviladministrasjon og fikk derigjennom også bestemmende myndighet over pressen. En journalist er i høy grad avhengig av sin arbeidsgivers velvilje — organisasjonsmessig helt forsvarsløs — følsom og vår for tidens strømninger. Jeg var glad i mitt arbeid, var gift og hadde tre dei-

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2074

lige unger Dette br e meg til å *overveie* saken. For de. annet var jeg sosialist, mangeårig medlem av Arbeiderpartiet. Jeg hadde studert sosialøkonomi og sosialismens teori og historie. Nasjonal-socialismen, hadde det noe med virkelig sosialisme å gjøre? Jeg ga meg i kast med å finne det ut, og jeg oppdaget at de beste sosialistiske grunntrekk gikk igjen i nasjonalsosialismen: antikapitalisme, sosiallikestilling, planøkonomi, arbeidsrett og arbeidsplikt. NS' program forutsatte et valgt fagstyre, ikke diktatur. Dette ga meg gode grunner til å *sympatisere* med nasjonalsosialismen. Jeg kunne kanskje få være med og virkeliggjøre sosialismen gjennom NS? I hvertfall ville jeg kunne utrette mere til gagn for arbeiderne innenfor partiet enn ved å stå passiv utenfor. — For det tredje fant jeg ut at utenriksminister Koht hadde rett da han sa at vestmaktene førte krigen inn på norsk grunn. Etter vestmaktenes gjentatte og hensynsløse krenkelse av norsk nøytralitet, (konf. Jøssingfjord og mineutleggingen på norsk territorium) var Tysklands rett til en militær besettelse av Norge uomtvistelig, etter min mening. Nå ville jeg imidlertid, som enhver god nordmann, at Norge etter krigen skulle bli fritt igjen. Og som stillingen dengang var, med Tysklands seier over storparten av Europa og med det mektige Sovjet-Russland i vennskapelig samarbeid, steg det fram til en *overbevisning* hos meg at jeg gjorde det eneste rette mot land og folk, mot min sosialistiske tro, mot min familie, mitt kall og meg selv når jeg tok det skritt å melde meg inn i NS.

2. Nei, jeg forsto ikke at jeg gjorde meg skyldig i landssvik ved å stå som medlem av NS, og det var

nok alle NS-medlemmer unnskyldt for å forstå. Spørsmålet ble jo ikke klarlagt under krigen. Avgjørende er det vel hvorvidt Norge var i krig med Tyskland etter den norske kapitulasjon, og etter Høyesteretts oppnevning av et norsk Administrasjonsråd. Jeg tror det var den alminnelige oppfatning i Norge at krigstilstanden mellom Tyskland og Norge *opphørte* da krigshandlingene var slutt og Administrasjonsrådet oppnevntes. Noen tysk krigserklæring til Norge har jeg aldri hørt om, og jeg har ikke i norske aviser sett noen norsk krigserklæring til Tyskland. I fall krig *var* erklært mellom de to land, forekommer det meg at Administrasjonsrådets medlemmer står i en *merkelig* stilling. Jeg tror vi med rette kan slå fast at den alminnelige oppfatning her hjemme var at Norge *ikke* var i krig med Tyskland etter oppnevningen av Administrasjonsrådet.

Her på Ilebu fikk jeg for første gang høre om noe som kalles Landssvikanordningen. Det skal være en anordning som er gjort i stand i London, og som vi nå skal dømmes etter. Jeg synes det vil bli rart å bli dømt etter en lovanordning som jeg aldri har hørt noe om. Hvordan skal et menneske kunne følge en lov som det ikke kjenner til? Det får London-regjeringen svare på. At anordningen er gitt tilbakevirkende kraft, lar seg juridisk forsvare, men moralsk sett er det helt uforsvarlig. Det er en infam fremgangsmåte som her er benyttet. Jeg ville foretrekke å stå siktet etter den borgelige straffelov som ikke er diktert av hevne. Men da ville det kanskje bli vanskelig å få dømt folk fordi de har hatt en politisk oppfatning.

3. Jeg har ikke tjent noe på å være medlem av

NS. Jeg har ikke hatt tysk arbeid eller befatning med tyskerne. Hele krigstiden har jeg arbeidet bare for norske interesser.

4. Da jeg ikke et øyeblikk har følt meg straffskyldig, lå det fjernt fra meg å tenke på straff. Straffens hensikt er vel å forbedre menneskene, men jeg har vanskelig for å tro at man ved straff kan få et menneske til å skifte mening. Straffen virker her som et irritasjonsmoment som står stengende for å erkjenne det gale ved nasjonalsosialismen, og det bra ved liberalismen. Fangene får helst lyst til å finne ut det motsatte!

5. Fengselsoppholdet har vært en fysisk påkjenning, men også en overmåte interessant studietid for meg. Jeg har lært mere om menneskene i denne tiden enn i hele mitt liv. Og at det var så mange dyktige og prektige mennesker i NS, det visste jeg faktisk ikke! Det skulle vært nyttig og gavnlige og hatt Landssvikanordningens forfattere her blant oss en ukes tid, så ville nok d'herrer fått et annet syn på tingene. Det er ikke uten grunn at så mange voktere, kriminalassistenter og advokater har stusset over at folkene her betraktes som forbrytere.

6. Det har gått bra med familien. Vi hadde bare venner, og har fått beholde den lille leiligheten vår.

— — —
Ja, slik lød svarene.

Dessverre er vel uttalelsene for få til at de kan danne noe helt pålitelig grunnlag for bedømmelse av Ilebu-fangenes innstilling sommeren 1950. Det er imidlertid min oppfatning at de gir et godt tverrsnitt av hvordan fangene så på tilstanden og hvordan de reagerte.

MOT FRIHETEN

Svært mange håpet og trodde at innesperringen av NS-folk ville bli kortvarig, at det hele var ment som en sikringsforanstaltning fra myndighetenes side for å unngå «de tre lovløse dager» eller «de lange knivers netter», som en hadde hørt snakk om. De ansvarlige myndigheter, som forutsattes å kjenne lovene, ville nok søke å hindre at «mannen fra gata» tok seg tilrette. Kanskje ville interneringen vare en måned eller to, inntil tyskerne var avvepnet og politiet og militæret fullt ut behersket situasjonen. Politiet hadde jo også en viss plikt til å beskytte de av landets borgere som på grunn av trusler kunne forventes å lide overlast.

Slik resonnererte fangene i den første tiden. Og det ble lagt for dagen virkelig forståelse for myndighetens handlemåte, selv om det følte bittert å bli berøvet friheten.

Da imidlertid tiden dro ut i både 2 og 3 måneder uten at det skjedde noen alminnelig løslatelse, kom mistanken snikende om at det skulle gjøres *forbrytere* ut av oss. Mistanken ble bekreftet da de første fengslingskjennelser falt og fangene for første gang

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
fikk høre noe som kaltes *Landssvikanordning*. Hva var dette for en oppfinnelse? Ved avsigelsen av fengslingskjennelsene henviste dommerne til *Landssvikanordningen*, vanligvis paragraf 2, og sa at vedkommende var siktet for overtredelse av denne. Det var flere som spurte hva *Landssvikanordningen* var, og de fikk da som svar at det var en «lov» som var gitt av regjeringen i London i 1942. Dette kom de tilbake til oss i brakkene og fortalte. Nyheten voldte stor røre og forbauselse blant fangene.

Men forbauselsen ble hurtig avløst av latter. Gutta lo befriende og lenge, for så komisk syns de det var at de skulle siktes og kanskje også dømmes etter en «lov» gitt i London i 1942, og som ingen av oss visste noe om. Det kunne umulig være sant! «Har det hendt noen gang i historien at et folk dømmes etter en "lov" som det ikke har visst noe om. Kan noen følge lovbud som de ikke kjenner til?» var det en som spurte. Og så lo alle sammen igjen.

Et eksemplar av *Landssvikanordningen* fikk vi smuglet inn i leiren (den burde vel helst vært delt ut til alle ved arrestasjonen). Det viste seg at bestemmelsene i anordningen langt overgikk det verste en kunne tenke seg. Særlig heftet fangene seg ved de mange rettighetstapene de kunne idømmes — rettighetstap som aldri før hadde vært nevnt i noen norsk lov. De enkelte punkter her ble ansett for langt verre straff enn selve fengselsoppholdet. (Det var nok i erkjennelse av at hevnrangen her var drevet over i desperasjon, at noen av de mest uhyrlige bestemmelsene senere ble opphevet ved en kgl. res).

Da vi fanger omsider forsto at det virkelig var lovmakernes hensikt å gjøre oss til forbrytere ved hjelp av *Landssvikanordningen* fra London-regje-

ringen. satte vi vårt håp til at Stortinget og Høyesterett ville nekte å godkjenne anordningen, og at rettsoppgjøret deretter kunne begrenses til den vesle gruppen av nordmenn som direkte hadde bistått fienden med råd og dåd i forbindelse med *krikshandlingene*, og således kunne rammes av den borgerlige straffelovs paragraf 86 — forrederiparagrafen. En vegret seg for å tro at Stortinget og Høyesterett — som nå kunne se på situasjonen fra et «fredssynspunkt» — ville, som det syntes for oss fanger, bryte Grunnlovens kategoriske bestemmelse om at ingen lov kan gis tilbakevirkende kraft. Dønninger fra juristenes strid om hva som var lovlig og ulovlig, nådde også inn på Ilebu. Norges framste rettslærde, dr. jur. Jon Skeies ord om *Landssvikanordningen* som et ubrukelig og rettsstridig grunnlag for rettsoppgjøret ga oss nytt håp og tro.

Men Stortinget og Høyesterett sa «ja og amen» til *Landssvikanordningen* — Høyesterett riktignok under sterk dissens når det gjaldt straffbarheten av medlemskapet i NS (7 mot 4).

Vi gikk dermed inn i nye måneders uvisshet bak piggrådsperringene.

Fangene reagerte høyst forskjellig overfor innesperringen. Noen lengtet ut sterkt og vedvarende, andre hadde det med heftig utlengsel i perioder, mens atter andre tok situasjonen med knusende ro.

Det hendte at utlengselen ble for sterk, og at en eller annen fange mistet selvbeherskelsen. Fikk følelsene avløp i voldsomme utbrudd og slag i bordet, var det ikke så farlig. Verre var det når følelsene ble stengt inne og fulgtes av tungsinn og håpløshet. Da var det ikke sjelden at selvmordstankene kom listende.

Forbausende fort var vi klar over når en kar var «gåen». Da måtte en kamerat ta seg av ham, få ham til å betro seg, og gi ham trøst. Jeg fikk ved flere høve slike oppgaver. Etter å ha fått kameraten til å lette sitt hjerte og trøstet ham så godt jeg kunne, pleide jeg å torpedere alle hans innvendinger omtrent på følgende måte:

— Du snakker om friheten, du vil ut i friheten. Vet du ikke at friheten i grunnen bare er en illusjon? Du ser dette piggrådsgjerdet omkring her og føler deg innesperret, det er det hele. Sett nå at dette piggrådsgjerdet ble flyttet så langt vekk at du ikke så det, da ville du føle deg like fri som noe menneske i Norges land. Tror du at de som er utenfor her har så mye frihet? Tenk på en arbeider som f. eks. bor i Oslo. Han har sin daglige gang fra hjemmet til fabrikk, fra fabrikk til hjemmet. Kanskje beveger han seg ikke i større omkrets enn vi. Han arbeider 8 timer, som vi. Han leser sin avis, som vi. Han spiser og sover. Overalt er han omgitt av «gjerder», av fabrikkens murer, av sperrende bygninger og snevre gater. Dertil kommer at han har hundrevis av forpliktelser og kanskje like mange ergrelser. Her går du og fordriver dagen uten ansvar for noen verdens ting. Du slipper å forvalte penger, slipper å betale skatt, trygdekasse, livsforsikringspremie og fagforeningskontingent. Du slipper å tenke på at kona skal ha husholdningspenger, slipper å grue deg for husleiedagen. Her får du maten gratis på bordet hver dag, her får du klær og skotøy. Er du syk, får du fri legebehandling og frie medisiner. Å klippe seg koster heller ingen ting, og føler du deg skitten, kan du ta et forfriskende bad. Vil du ha litt atspredelse, står biblioteket deg åpent, eller du kan gå på aftenunder-

holdning i brakkene. Hver dag kan du følge med i nyhetene fra hele verden, og tro om vi ikke snart får kino og restaurant? Kan du forlange mer? Jeg er tilbøyelig til å mene at Ilebu er det sted innen landets grenser hvor menneskene lever i størst frihet. Hvis myndighetene var klar over dette faktiske forhold, ville vi blitt jagd ut herfra med en eneste gang! La oss prise oss lykkelige, kamerat, at vi har oppnådd den utsøkte glede å bli plasert på dette fristed! Så endte det gjerne med at den triste måtte le.

— Du kan få sagt det, kunne han si. — Dette har jeg virkelig ikke tenkt over. Kanskje jeg skulle søke om forlenget fengslingskjennelse? Ha-ha-ha! —

Selvfølgelig var min framstilling av forholdene mildest talt noe fortegnet i dette tilfelle, men hva gjorde det når det tjente den hensikt å få kameraten til å se på saken fra en annen side — en bedre side. Dessverre var det noen som ikke fikk kameratslig bistand i tide, eller som det ikke lyktes å trekke opp av håpløshetens hengemyr. Jeg husker spesielt et par tilfelle fra 1945. En av Vestby's dyktigste gårdbrukere hadde av en såkalt kriminalassistent fått vite under et forhør at gården ville bli tatt fra ham og familien kastet ut. Han hadde selv opparbeidet gården til et mønsterbruk, lagt ned sitt livsverk der. Å ta gården fra ham var å rive grunnen vekk under ham. Dertil kom tanken på kone og barn som skulle jages vekk, disse som intet hadde forbrudt. Han fant det håpløst å leve videre under slike forhold, og en morgen fant vi ham liggende på brakkas w.c. med overskåret halsåre. Det er trist nå å tenke på at denne gårdbrukeren ikke under noen omstendigheter hadde kunnet fradømmes gården, og at han sansynligvis ville fått en meget beskjeden dom. — Det an-

net tilfelle var en r fra Lilla dom. som i kort tid
Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014
under krigen hadde gjort vaktjeneste i en tysk
fangeleir nordpå. Det ble nokså drastisk sagt ham
av en tåpelig kriminalassistent at han kunne innstille
seg på livsvarig fengsel, hverken mer eller mindre.
Da fant mannen ut at det var bedre å stoppe livslopet
enn å henslepe det i fengsel resten av levetiden. Der-
for tok han sitt liv. — Nå vet vi at det er mange
fangevoktere fra krigstiden som har optrådt så bra
og korrekt at dette forhold ikke er lagt særlig vekt
på av retten. Og nettopp en slik mann var det her
tale om — en grei og real kar.

I årene framover hente det flere tilfelle av selv-
mord på Ilebu. Sterkest inntrykk gjorde kanskje
det som skjedde mandag den 21. juni 1948, da en
ung, avholdt kar fra Oslo hengte seg i cellen sin i
fengselsbygningen. Han hadde gjennom lengere tid
vært brakkesjef. Da en fange som bodde på hans
brakke rømte fra leiren, havnet brakkesjefen på ene-
celle, hva som ofte hendte disse tillitsmenn. Nevnte
mandag hadde han vært vitne i en rettssak i Oslo.
Herunder hadde han fått vite — etter hva han hadde
fortalt noen medvitner — at han ville miste retten
til såvel $\frac{1}{2}$ soning som $\frac{2}{3}$ soning — ja, at han endog
ville få et tillegg til straffen fordi han angivelig
skulle ha dekket rømlingen. Brakkesjefen var idømt
5 års fengsel som frontkjemper, så det betydde me-
get for ham å miste prøvetiden. — Etter kveldsap-
pellen ble den avholdte brakkesjefen minnet av
fangene på en verdig måte. Da den siste melding var
lest opp fra tårnet og vakthavende hadde satt punk-
tum med sitt vanlige rop: Brakkesjefene overtar! —
ble alle fangene uten unntak stående rolig på sin plass
mens hodene ble blottet. I ett minutt hersket det

intens stillhet over appellplassen, ikke én finger be-
veget seg — selv vokterne sto helt stille. Så smalt
brakkesjefenes: Tre av! gjennom stillheten, og alle
forlot plassen i ro og orden. —

Særlig i 1945 var det nokså mange som forsøkte å
gjøre ende på seg, men som ble oppdaget tidnok til
å bli reddet. Vi levde jo nokså tett innpå hverandre,
så det skulle mye til å lure seg vekk. Det var også
endel karer med mindre robuste nerver som ikke
klarte den psykiske påkjenningen. De brøt sammen
og var et trist syn. I dagevis kunne vi høre
slike sinnsykes skrik og jammer fra cellene, for de
ble kjørt vekk.

Som nevnt før var det enkelte som rømte fra lei-
ren. I den verste tiden i 1945 fant det sted om lag 50
rømninger i løpet av et halvt år. Det rømte fanger
fra fengselsbygningen, fra fengselsbrakkene, fra
indre leir, ytre leir og utegjengene. En behøvde ikke
være særlig gløgg for å finne anledning til å stikke
av. Og det kunne gå flere døgn før en rømning ble opp-
daget. Jeg våger den påstand at hadde Ilebu-fangene
hatt like mange hjelpere ute som f. eks. Grini-
fangene hadde under krigen, og hadde Sverige fort-
satt holdt fast ved den politiske asylrett, som under
krigen, ville det neppe blitt en fange tilbake på Ilebu.

Det var fanger som kontrollerte det elektriske
gjerdet. De kunne kople ut strømmen når som helst.
Under strømrasjoneringen om natten, sørget fangene
for strømtilførselen til leiren. Fangene i pikétgjengen
visste beskjed når det var vakttårn som sto uten vakt
om natten. Det var fanger som pusset og smurte
vokternes geværer og andre skytevåpen, og intet var
letterere enn å gjøre dem ubrukelige. Fra leirens verk-

sted hadde fangene anledning til å skaffe brukbar redskap til å klippe hull i gjerdet. Fangene reparerte og vedlikeholdt telefon- og høyttaleranlegget. Ja, kort sagt — å lage masserømning var et meget enkelt organisasjonsspørsmål. I en mørk natt kunne leiren tømmes fullstendig.

Men de fleste fant ut at rømning under de rådende forhold ikke tjente noen fornuftig hensikt. Dette at en hadde god samvittighet for sin handlemåte under krigen, hjalp en dessuten gjennom alle prøvelser.

Interessen for alle ordinære løslatelser var naturligvis stor. I 1945 var ordningen slik at de fleste som ble løslatt, fikk navnene sine lest opp i høyttaleren på morgenappellen. Fra «tårnet» lød det da forlokkende som siste post i morgenens melding: «Vi har i dag følgende løslatelser: —».

Da var det spenning. Løslatelsene kunne falle på hvem som helst, ofte på den som minst ventet å komme ut. Vi hadde inntrykk av at vi var med og spilte i et lotteri. Alle navnene ble kastet opp i en trommel, og så kunne det hende at nettopp ditt navn ble trukket ut. Men helst noen andre. De som var heldige, vant en foreløbig frihet, og fikk navnet lest opp i høyttaleren på morgenappellen.

Det begynte langt ut på sommeren med 1 eller 2 en gang imellom, det økte omsider til 3 og 4. Fram på høsten kunne vi oppleve enkelte «gode» dager med opptil 10—15 løslatelser. Men inn imellom var det stadig «dårlige» dager da vi forgjeves sto og ventet på ordene: «Vi har i dag følgende løslatelser: — —».

De som vant i frihetslotteriet fikk de hjerteligste lykkønskninger. Men de ble også bestormet av kamerater som skulle ha ut hilsninger og beskjeder. I notisbøkene førtes det inn mange telefonnumre og ufor-

stålige tegn. Det var helst de gifte fangene som ville sende kona en hilsen — hun kunne kanskje trenge en liten oppmuntring som ikke var sensurert.

Til å begynne med fikk de løslatte rimelig tid på seg til å pakke og ordne sakene sine, men da ledelsen forsto at tiden også ble nyttet til å innprente hilsninger, ble den innskrenket til et absolutt minimum.

At papirmedlemmer som faktisk aldri hadde tatt del i organisasjonsarbeidet i NS eller i offentlig forvaltning kom til å sitte håpløst fast, mens lagførere, ordførere, høyere embedsmenn og andre aktive fikk slippe ut, var vanskelig for mange å forstå. At noen av de første som kom ut, senere ble dømt til flere års tvangsarbeid, mens andre som satt i varetekt i kanskje 7 måneder slapp med et forelegg på 1000 kroner, var like uforståelig. I det hele tatt var det ganske håpløst å finne noen linje eller logikk i forbindelse med løslatelsene. Det hele syntes å bero på tilfeldigheter.

Etter at fengslingskjennelser, politiforhør og løslatelser var kommet godt i gang, fant det knapt nok en samtale sted hvor det ikke ble spurt om hva en var siktet for, når fengslingskjennelsen løp ut, om en hadde vært i politiforhør, hvilken forsvarer en hadde, og om en ventet å bli løslatt snart. — Enhver måtte gjøre rede for seg. Slike samtaler endte gjerne med at kameratene uttalte sin «dom». — Ja, du kommer nok snart ut. Eller: Du kan ta det med ro.

Hver gang fengslingskjennelsen løp ut, var det spennende for den enkelte. Ville det bli løslatelse — eller fornyet fengslingskjennelse? Det gikk gjerne flere dager over tiden før en hørte noe. I de dagene sto en ekstra stille på morgenappellen og ba forsynet om hjelp og støtte. Så kom en kanskje inn fra arbei-

det en dag og fant en lapp fra personalkontoret liggende på køya. Innkallelse til Oslo forhørsrett i brakke 18 neste dag. Det kunne bare bety at politiet begjærte fortsatt fengsling. Så kom skuffelsen veltende.

Jeg husker godt de gangene jeg fikk den fordømte lappen. Da røk drømmene og forhåpningene plutselig pokker i vold. Gutta på rommet kunne naturligvis ikke dy seg for å erte litt. «Det blir påfyll igjen, slå deg bare til ro».

Men det utrolige hendte. Da jeg uten håp og for gud vet hvilken gang gikk med lappen til forhørsretten for å få påfyll igjen, sa dommeren nei til politiets begjæring om fortsatt fengsling. Ja, han sa virkelig nei — «dette kan ikke politiet fortsette med». Så dikterte han til protokolls at jeg skulle løslates.

Snakk om en som var glad! Det var med særlig lette steg jeg gikk tilbake til brakka.

Jeg forsøkte å gjenoppta mitt arbeide, men var rastløs og atspredt. Jeg visste at jeg neste dag skulle ut av leiren. På kameratenes spørsmål om hvordan det hadde gått, svarte jeg unnvikende.

Om kvelden begynte jeg så smått å pakke. Da ble det vel månelyst! Spørsmålene haglet ned over meg, og så måtte jeg røpe hemmeligheten: I morgen skulle jeg løslates.

Det kom en travel kveld. Jeg måtte gå rundt og si farvel til gamle og nye kamerater som jeg hadde delt sorger og gleder sammen med i en lang og vanskelig tid. Det var mangt et varmt håndtrykk å få og mangen intim hilsen å ta med til hustruer, barn og andre pårørende. På grunn av at jeg fikk løslatelsen av forhørsretten og ikke av politiet, som var det mest alminnelige, fikk jeg ekstra god tid til å forberede avreisen. Jeg følte meg imidlertid ikke 100 % sikker,

for politiet kunne jo påkjære forhørsrettens kjennelse.

Søvn fikk jeg ikke den natten — og så lenge det tok før det ble morgen! Jeg lå hele natten og kastet meg rundt i køya. Tankene fløy ustanselig hjemover. Mon hvordan det sto til?

Jeg var ekstra tidlig på morgenappellen — så på at gutta marsjerte opp i tette kolonner. Opptellingen tok til. Avmelding. Rett! På stedet hvil! Så leste personalsjefen morgens meldinger. Det var ordre i øst og vest — om vaksinasjon, ny ordning for merking av vask, et belte innlevert på hittegodsen — m.m. Endelig kom det: «Vi har i dag følgende løslatelser: — —». Og på slutten av en rekke på 7 mann kom mitt ubetydelige navn. Jeg var fri!

Etter den sterke spenningen kom det en velgjørende ro over meg. Planmessig og beregnende traff jeg de siste forberedelser til reisen. «Den gule lappen» — frihetsloddet — ble hentet på registreringskontoret, jeg fikk utlevert de sivile klærne fra oppbevaringen, skiftet og leverte inn fangeklær og skotøy, fikk utlevert rasjoneringskort og de få verdigjenstander som ennå var i behold. Enda et farvel til de nærmeste venner — og så oppstilling i hovedporten, hvor de andre løslatte allerede sto ferdig.

Før vi slapp ut måtte hver bagasje og hver person gå igjennom en meget omstendelig og omhyggelig undersøkelse. Alt som var pakket måtte åpnes, og hver ting og plagg granskes. Garnnøster ble rullet opp og den indre pakningen omkring barberbladene holdt opp mot lyset. Det gjaldt for all del å hindre at de løslatte fanger fikk med seg brev, hilsener eller opptegnelser av enhver art.

Da alle lykkelig var sluppet gjennom skjærsilden,

marsjerte vi gjennom ytre leir og fram til bommen. Her fikk vi våre løslatelsesbevis.

Og så sto vi plutselig på landeveien som frie mennesker.

*

Den friheten vi gikk ut til fra «varetekten» ble for de fleste av en nokså tvilsom verdi. Vi var jo enda ikke frie i den forstand at vi kunne forholde oss som andre mennesker. Vi ventet på dom. Det er vanskelig å få arbeid for en mann som venter på en dom som kanskje må avgjøres med et nytt opphold i konsentrasjonsleir, og særlig vanskelig var det jo for oss som ikke skulle «opptas i samfunnet».

En ventetid i arbeidsløshet og forsakelse i 1, 2, 3 eller 4 år er ingen misunnelsesverdig tilværelse. Kanskje ble nettopp denne tiden den sværeste å komme over. Men rettskværna mol og mol. Og en dag var jeg også så heldig å bli puttett opp i.

Og et par uker etter bar det til Ilebu på nytt. Til nye måneder og år i prøvelser og savn. Men nå var en blitt leirvant, nå klarte en brasene bedre enn første gang. Nå hadde en også en dato å se fram til, alt mens en kunne håpe på en tidligere løslatelse hvis fornuften plutselig skulle vende tilbake hos de bestemmende.

Nåvel — fornuften gikk det sørgelig smått med å få på plass igjen. De som år etter år gikk og håpet på et rimelig amnesti — slik som det endog flere ganger hendte under krigen — de håpet forgjeves.

Mot slutten av oppgjøret skjedde det imidlertid et fornuftsmessig lysglimt, kanskje særlig tvunget fram av «budsjettmessige hensyn». Et forslag om halv soning for politiske fanger som satt innesperret

eller som skulle inn, ble vedtatt av Odelstinget og sluttbehandlet av Lagtinget den 8. juli 1948. Vedtaket inneholdt imidlertid så mange og betydelige unntak, at det ikke kom til å virke som påtenkt. Av Ilebu's særdeles ordinære fangebelegg på om lag 1000 på denne tiden, var det rundt 300 som med det samme fikk nytte godt av halvsoningsbestemmelsen — og av disse igjen var det mange som på det nærmeste var ferdig med ordinær soningstid. I andre leire med et stort antall langtidsfanger, som f.eks. Akershus og Sem, fikk halvsoningsbestemmelsen praktisk talt ingen øyeblikkelig virkning, da fanger med over 3 års tvangsarbeid ikke kom i betraktning.

For å sabotere gjennomføringen av halvsoningsbestemmelsen på Ilebu — fangevokterne måtte jo i det lengste sørge for at de ikke ble overflødige — bestemte leirledelsen at alle løslatelser heretter skulle foregå over celle i fengselsbygningen. Det betydde at bare et mindre antall kunne løslates pr. dag på grunn av et eller annet som ikke var så godt for uinnvidde å forstå — dessuten betydde det at alle som skulle løslates fikk enecelle i 2 døgn. Hvorfor nettopp 2 døgn, skjedde av samme grunn som ovenfor nevnt.

Mens andre leire klarte å løslate alle dertil berettigede fanger samme dag som ordren kom fra departementet, tok det godt og vel 3 — tre — uker å få løslatt 300 fanger fra Ilebu, trass i at denne konsentrasjonsleiren sannsynligvis var den best organiserte og hadde den forholdsvis største funksjonærstab av alle leirene i landet på dette tidspunkt. Mandag den 26. juni var «storslippet» ferdig. Det gjorde seg gjeldende sterk bitterhet blant fangene over denne sammelen.

Ilebu tømtes omsider mer og mer. Det kom riktignok stadig nye fanger, men det samlede belegg minnet etterhvert. Brakke etter brakke kunne stenges, og fangene flyttes sammen på et stadig mindre område. Til slutt kom tiden da fangene måtte flytte over i den store fengselsbygningen, men da hadde de også selv tatt fatt på å rive brakkeleiren. Det var med en særlig glede fangene rev ned de gamle, stygge og delvis råtne brakkene. Og det var med et inderlig håp om at Norge ikke på ny skal få bruk for en slik skjendelse som konsentrasjonsleiren Ilebu — eller en norsk konsentrasjonsleir med hvilket som helst annet navn.

Dagen kom også da jeg var ferdig med straffen og skulle løslates for annen gang. Nå var det ikke lenger noen som ropte opp navnet i høytaleren. — Det var ikke noe lotteri lenger, ingen spenning. Jeg kjente dagen og timen.

Da jeg etter 2 døgn enecelle var kommet fri og sto utenfor piggråden, vendte jeg meg om og så tilbake på Ilebu. Jeg var klar over at de måneder og år jeg hadde tilbragt der, ikke hadde forandret mitt syn på krigen og rettsoppgjøret. Jeg var blitt styrket i min oppfatning av at rettsoppgjøret var en stor og blodig urett mot en betydelig del av det norske folk. Oppholdet i konsentrasjonsleiren Ilebu var imidlertid ikke helt bortkastet. Det hadde gjort meg sterkere og mer herdet til å føre livskampen videre. De harde dager med sult, terror og simpel behandling, hadde satt dype spor i sinnet. Sosialt hadde myndighetene oppnådd å slå meg overende og dytte meg ned i skitten, men viljen til selvoppholdelse og selvhevdelse hadde de enda ikke klart å knekke. Trangen til å bygge opp igjen et hjem og en framtid var ster-

kere enn noensinne. Og besynderlig nok — jeg hadde enda ikke helt tapt troen på at det gode i menneskene også kan komme til å seire over alt det onde som sprang fram av krigens store og skjebnetunge skisma.

Med disse tankene vendte jeg Ilebu ryggen og tok fatt på veien — hjem. Hjem til henne som trofast og oppofrende hadde ventet i de mange, mange dager og netter.